

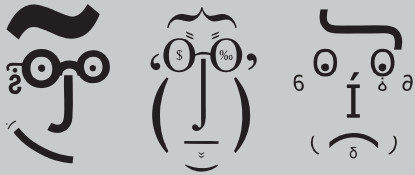
Συντελεστές || Της Σύνταξης: Τι είναι και τι κάνει ένα περιοδικό || Γωγώ Βαρζελιώτη: Για την Παράβαση. Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών || Αριστέα Κομνηνέλλη: Όψεις της νεοελληνικής πραγματικότητας στο γαλλόφωνο περιοδικό Graecia, 1910-1914 || Αθηνά Μαρκοπούλου, Μιχαήλ Αλεξανδράτος: Ελληνικά ερωτογραφικά περιοδικά στο γύρισμα του περασμένου αιώνα || Παυλίνα Μάρβιν: {φρμκ}Φάρμακο: Ένα περιοδικό για τη διερεύνηση του ποιητικού φαινομένου. Συνέντευξη με την εκδότρια και διευθύντρια του {φρμκ}, την ποιήτρια Κατερίνα Ηλιοπούλου || Αθηνά Μποζικά: Πού πήγαν τα περιοδικά; Τα περιοδικά μεταξύ έντυπου και ψηφιακού || Βέρα Χατζή: Ηλεκτρονικά λογοτεχνικά περιοδικά: Τόποι διαδραστικής προώθησης της γραφής, το παράδειγμα του Diastixo.gr || Γιάννης Ν. Κολοβός: Φανζίν και φανζινάδες. Η δημιουργία και η λειτουργία ενός αισθητού εκδοτικού δικτύου «από τα κάτω» || Βάλια Τσιμουλάκη: Τα ελληνικά μουσικά περιοδικά και Το Τέταρτο του Μάνου Χατζιδάκι || Αθηνά Μιχαλοπούλου: Περιοδικά για παιδιά και εφήβους || Παυλίνα Μάρβιν: Μια συζήτηση για το Ρεστίο || Μήνη Φαρδή: αθηνόγραμμα, «ένας μπροπολιτικός οδηγός για όλες τις ηλικίες». Συνέντευξη με τη διευθύντρια σύνταξης του περιοδικού Δέσποινα Ζευκιλή || Ειδήσεις

ΑΚΤ

ΑΝΩ
ΚΑΤΩ
ΤΕΛΕΙΑ

Σημεία για το βιβλίο και την ανάγνωση

Ο **Μιχαήλ Αλεξανδράτος** γεννήθηκε στο Σίδνεϊ της Αυστραλίας το 1997 όπου και μεγάλωσε. Σπούδασε στο Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ και δουλεύει ως βιβλιοθηκονόμος. Έχει γράψει ένα βιβλίο για το κουίρ στοιχείο στο ρεμπέτικο και είναι διευθυντής του εκδοτικού οίκου Cycladic Press (<https://cycladic-press.com/>) όπου εκδίδει στα αγγλικά βιβλία για περιθωριοποιημένα θέματα και έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τώρα ετοιμάζει μια ανθολογία για την ελληνική "outsider" λογοτεχνία (1840-σήμερα), που θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Τυφλόμυγα.

Η **Γωγώ Βαρζελιώτη** είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διδάσκει Ιστορία Θεάτρου και ασχολείται με την εποχή της Αναγέννησης στον χώρο της Ευρώπης και της Μεσογείου, την καθημερινή ζωή στη διάρκεια της βενετοκρατίας και την έκδοση σχετικών αρχειακών πηγών. Διαβάζει ασταμάτητα από τότε που θυμάται τον εαυτό της, αγαπά τα βιβλιοπωλεία και θαυμάζει τους τυπογράφους, ενώ έχει φροντίσει για την έκδοση πολλών βιβλίων στην Αθήνα και τη Βενετία.

Η **Άννα Καρακατσούλη** είναι καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτισμού στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, ασχολείται με την Ιστορία του Βιβλίου και την Ιστορία της Αποικιοκρατίας και φέρει την ευθύνη του επί της οθόνης τεύχους (σχόλια ευπρόσδεκτα στο ankaraka@theatre.uoa.gr). Από το 2020 διευθύνει το Εργαστήριο Ιστορίας του Βιβλίου της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ (ΕΙΒ, <https://bhl.theatre.uoa.gr/>).

Ο **Γιάννης Ν. Κολοβός** γεννήθηκε το 1969 στην Αθήνα. Σπούδασε Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπου και έλαβε μεταπτυχιακό τίτλο ειδίκευσης στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία. Το 2013 υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή στο τμήμα ΙΑΚΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Κατά την περίοδο 1986-1995 εξέδιδε το φανζίν *B-23* ενώ κείμενά του δημοσιεύθηκαν σε παρόμοια εγχώρια και διεθνή έντυπα. Από το 1992 έως το 2003 εργάστηκε ως ελεύθερος δημοσιογράφος σε εφημερίδες και περιοδικά (*ΟΖ*, *Οξύ*, *Το Βήμα*, *Μετρό*, *Δίφωνο*, *Echo & Artis*, *Το Ποντίκι*) για να ενταχθεί στη συντακτική ομάδα του περιοδικού *Κ* της *Καθημερινής*. Σήμερα είναι καθηγητής σε ένα λύκειο της Αθήνας και μελετά τα μουσικά φανζίν των δεκαετιών του '80 και του '90 σε επίπεδο μεταδιδακτορικής έρευνας για το Τμήμα Ιστορίας του ΕΚΠΑ. Το βιβλίο του *Κοινωνικά απόβλητα; Η ιστορία της σκηνής πανκ στην Αθήνα 1979-2015* (Απρόβλεπτες Εκδόσεις, 2015) κυκλοφορεί σε δεύτερη έκδοση.

Η **Αριστέα Κομνηνέλλη** εργάζεται ως μεταφράστρια από τη γαλλική γλώσσα συνεργαζόμενη με διάφορους εκδοτικούς οίκους. Σπούδασε στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, αποφοίτησε από το Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Μετάφρασης και Μεταφρασεολογίας του ίδιου πανεπιστημίου, ενώ σήμερα εκπονεί τη διδακτορική της διατριβή με θέμα «Το εισαγόμενο γαλλικό βιβλίο στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα».

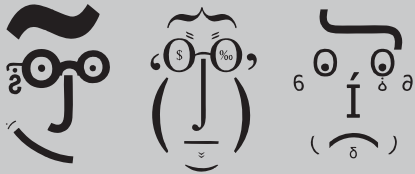
Η **Παυλίνα Μάρβιν** γεννήθηκε στην Αθήνα το 1987, μεγάλωσε όμως στην Ερμούπολη της Σύρου. Σπούδασε Ιστορία και ολοκλήρωσε την διδακτορική της διατριβή στο ΕΚΠΑ, με θέμα την κρατική πολιτική βιβλίου στην Ελλάδα και την ιστορία του ΕΚΕΒΙ. Αποφοίτησε με άριστα από το Τμήμα Σκηνοθεσίας της Δραματικής Σχολής του Εθνικού Θεάτρου. Το πρώτο της βιβλίο, *Ιστορίες απ' όλον τον κόσμο μου*

(Εκδόσεις Κίχλη, 2017), έλαβε το Βραβείο Πρωτοεμφανιζόμενου «Γιάννης Βαρβέρης», από την Εταιρεία Συγγραφέων. Το δεύτερο βιβλίο της *θαύματα του Πολύφημου/Σβήστε τους φάρους για τον Ιβάν Ισμαήλοβιτς* κυκλοφόρησε το 2022 από τις Εκδόσεις Κίχλη. Εργάστηκε στο Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού ως συντονίστρια διεθνών εκθέσεων βιβλίου και διοργανώτρια του πρώτου φεστιβάλ λογοτεχνικής performance (2017-2020). Υπήρξε μέλος της ομάδας του ποιητικού περιοδικού *Τεφλόν* (2008-2012). Από το 2013 ανήκει στη συντακτική ομάδα του περιοδικού *AKT* (Ανω Κάτω Τελεία: Σημεία για το βιβλίο και την ανάγνωση). Συνεργάζεται τακτικά με το περιοδικό *Χάρτης*. Είναι μέλος της οργανωτικής ομάδας του διαθεματικού φεστιβάλ για το φύλο και τη λογοτεχνία «Μωβ Μέδουσες» καθώς και συνδημιουργός της ομάδας συγγραφέων εκτάκτου ανάγκης «γραφούλες». Είναι, επίσης, μέλος του Versopolis και του Δικτύου Συγγραφέων. Εργάζεται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ως συγγραφέας και performer έχει προσκληθεί σε μια σειρά από διακαλλιτεχνικά φεστιβάλ στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ενώ ποιήματά της έχουν μεταφραστεί σε πάνω από δέκα γλώσσες.

Η **Αθηνά Μαρκοπούλου** γεννήθηκε το 1987. Σπούδασε φιλολογία στην Αθήνα και θεωρία λογοτεχνίας στο Παρίσι. Στην πρόσφατη διατριβή της μελέτησε τη θέση του Μιχαήλ Μπτσάκν στο λογοτεχνικό πεδίο της εποχής του και τη σχέση του με την κουλτούρα του εντύπου. Της αρέσει να γράφει για τις τεχνολογίες στον ύστερο 19ο αιώνα, για την κουλτούρα του εντύπου και για τη σχέση της λογοτεχνίας με την ψυχική νόσο.

Η **Αθηνά Μιχαλοπούλου** γεννήθηκε στο Αίγιο τον περασμένο αιώνα, όπου και πέρασε τα πρώτα χρόνια της, μέχρι που τέλειωσε το λύκειο. Στη συνέχεια παρακολούθησε οικονομικά στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εργάστηκε στο οικονομικό τμήμα εταιρειών, μέχρι που ανακάλυψε ότι το ενδιαφέρον της ήταν ο άνθρωπος και όχι μόνο οι αριθμοί. Παρακολούθησε σεμινάρια και μεταπήδησε στον τομέα ανθρωπίνου δυναμικού όπου και δούλεψε ως υπεύθυνη για πάνω από δέκα χρόνια. Ασχολήθηκε ενεργά με γιόγκα, ρέικι και παραδοσιακό βελονισμό. Από το 2021 φοιτά στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ από την οποία θα αποφοιτήσει τον Φεβρουάριο του 2025 – καλώς εκόντων των πραγμάτων. Λατρεύει το θέατρο, τα βιβλία και ανυπομονεί να συμμετέχει ενεργά στα θεατρικά δρώμενα.

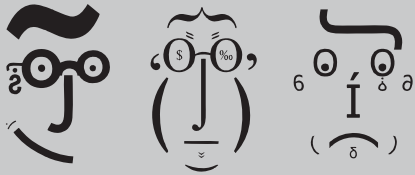
Η **Αθηνά Μποζικά** γεννήθηκε στην Αθήνα το 1993. Είναι απόφοιτη του Τμήματος Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών και του ΠΜΣ Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ. Είναι υποψήφια διδακτόρισα στην Ιστορία του Βιβλίου στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Από το 2018 εργάζεται ως γραμματέας της επιστημονικής διεύθυνσης και ως ερευνήτρια Β΄ στο Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (ΚΕΑΕ), όπου, μεταξύ άλλων, συντονίζει το πρόγραμμα ψηφιακών εκδόσεων. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν την παγκόσμια ιστορία, την ιστορία του βιβλίου ως αντικείμενου, καθώς και την ιστορία της ψηφιακής τεχνολογίας και του ψηφιακού σχεδιασμού, με έμφαση στη σχέση μεταξύ του σώματος και της ψηφιακότητας και μεταξύ του υλικού και του ψηφιακού χώρου.

Η **Βάλια Τσιμουλάκη** (με επισιμότητα και ιερατική επισήμανση... Ευαγγελία) γεννήθηκε στην Αθήνα και μεγάλωσε στον Πειραιά. Σπούδασε νοσηλευτική στο ΤΕΙ Ιωαννίνων (ΣΕΥΠ Ηπείρου) και αποφοίτησε το 1997. Απέκτησε τη νοσηλευτική χειρουργική ειδικότητα το 2001 και εργάζεται ως νοσηλεύτρια (από το 1998 έως και σήμερα). Τα τελευταία 14 χρόνια είναι υπεύθυνη στο Τμήμα Επειγόντων Περιστατικών στο Τζάνειο Γενικό Νοσοκομείο Πειραιά και έχει διδάξει για ένα έτος ως ωρομίσθια καθηγήτρια τα πεδία της Νοσολογίας, Υγιεινής και Βιολογίας στην Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ΤΕΕ Δραπετσώνας). Το 2007 έκανε εξειδίκευση στο HIV-AIDS στο Saint Mary's Hospital στο Paddington του Λονδίνου. Από το 2007 έως και το 2010, δίδαξε περιστασιακά στις νοσηλευτικές ειδικότητες και στην Δευτεροβάθμια Σχολή Νοσηλευτικής του Νοσοκομείου Π.Γ. Τζάνειο Πειραιά, στο πλαίσιο της HIV νοσολογικής οντότητας. Επιπλέον, έχει λάβει μέρος σε διάφορα νοσηλευτικά συνέδρια και ημερίδες, με ομιλίες της, κατάθεση poster και επιστημονικών εργασιών, καθώς και δημοσιεύσεις σε επιστημονικά ιατρονοσηλευτικά περιοδικά. Το 2000, αποφάσισε να στραφεί στον μαγικό χώρο του θεάτρου, για να μπορέσει να σπάσει τα κουτάκια του μυαλού της και φοιτά στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ. Θυμάται τον εαυτό της πάντα να είναι γεμάτος απορίες και να την ταλαιπωρεί σαν κατάρρα η λέξη γιατί... Περιέργη και με λαχτάρα για απαντήσεις, αγαπά τα βιβλία που ταξιδεύουν τον νου της και ονειρεύεται να γράψει και να αποτυπώσει θεατρικά ό,τι έχει καταχωρηθεί από τη ζωή στον σκληρό δίσκο του μυαλού και της φαντασίας της. Θα δείξει...

Η **Μήνα Φαρδή** γεννήθηκε στη Χίο. Είναι φοιτήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, ΕΚΠΑ. Τα τελευταία χρόνια έχει εντρυφήσει στην τέχνη του καφέ. Από μικρή λάτρευε τα βιβλία όλων των ειδών, γιατί δημιουργούσαν έναν κόσμο με νέες πληροφορίες που ήθελε να ανακαλύψει και να μάθει όσο το δυνατόν περισσότερα. Θυμάται πάντα τη μητέρα της να διαβάζει και να κρατάει σημειώσεις από τα βιβλία που διάβαζε.

Η **Βέρα Χατζή** γεννήθηκε και ζει στην Αθήνα. Σπούδασε στο Τμήμα Φιλολογίας ΕΚΠΑ (2011–2015), με ειδίκευση στον τομέα Νεοελληνικής Φιλολογίας. Από τον Οκτώβριο του 2020 εκπαιδεύει στον ίδιο τομέα τη διδακτορική διατριβή της, έχοντας επικεντρωθεί στον ανερχόμενο κλάδο των Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Σπουδών και συγκεκριμένα στα πεζά και ποιητικά κειμενικά είδη που υφίστανται στη νεοελληνική ηλεκτρονική λογοτεχνική δημιουργία, ακολουθώντας τις σχετικές πραγματώσεις του εν λόγω πεδίου σε διεθνές επίπεδο. Έχει συμμετάσχει σε αρκετά επιστημονικά συνέδρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό, ενώ σχετικές ανακοινώσεις της έχουν δημοσιευτεί σε περιοδικά και τόμους από Πρακτικά Συνεδρίων. Τα ενδιαφέροντά της σχετίζονται με την ηλεκτρονική λογοτεχνία και τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες, την αισθητική και την ψυχολογία. Εργάζεται ως αναπληρώτρια καθηγήτρια στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Τι είναι και τι κάνει ένα περιοδικό;

#6

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2024

Σύμφωνα με τον καθιερωμένο ορισμό, περιοδικό χαρακτηρίζεται ένα έντυπο που έχει μαλακό εξώφυλλο, εκδίδεται σε τακτά χρονικά διαστήματα και μπορεί να περιέχει συγκεκριμένες στήλες, κείμενα συνεργατών, εικονογράφηση και διαφημίσεις. Ένα περιοδικό ενδέχεται να είναι εβδομαδιαίο, δεκαπενθήμερο, μηνιαίο, ακόμα και να κυκλοφορεί μία ή δύο φορές τον χρόνο. Να είναι ψυχαγωγικό, λαϊκό, επιστημονικό, λογοτεχνικό, εικονογραφημένο, ειδικού κοινού (παιδικό, γυναικείο, πολιτικό, αθλητικό, θρησκευτικό, κ.ά.) ή ποικίλης ύλης. Υπάρχουν περιοδικά-μανιφέστα που διαρκούν λίγο και περιοδικά-θεσμοί που κυκλοφορούν για δεκαετίες όπως και περιοδικά μονοπρόσωπα που εμψυχώνει σχεδόν εξ ολοκλήρου ο δημιουργός τους (και συνήθως εκλείπουν μαζί του) και περιοδικά που βασίζονται σε συντακτικές ομάδες. Κυρίως όμως τα περιοδικά είναι χώροι τομής και ανταλλαγών μεταξύ των συντακτών και των αναγνωστών του, τόποι κοινωνικότητας και αποκρυστάλλωσης νεωτερικών τάσεων, πειραματικών διαθέσεων ή καθεστωτικών απόψεων, συλλογικές περιπέτειες που αποτυπώνουν και διαμορφώνουν την πνευματική ζωή κάθε εποχής.

Από την αρχή της εμφάνισής τους στην Ευρώπη στα τέλη του 17ου αιώνα συνδέθηκαν με την ανάδυση της δημόσιας σφαίρας και την άνοδο των αστών στο προσκήνιο. Στον ελλαδικό χώρο τα περιοδικά καθιερώνονται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, με την εδραίωση του νεοελληνικού κράτους, και μέχρι τα τέλη του αιώνα τουλάχιστον η διάκριση με τον ημερήσιο Τύπο είναι αβέβαιη καθώς πολλά περιέχουν τον όρο «εφημερίς» στον τίτλο τους. Δημοφιλέστερα ήταν τα φιλολογικά-οικογενειακά περιοδικά – με τιράζ που έφθανε ακόμη και τα 6.000 αντίτυπα – ενώ παράλληλα κυκλοφορούσαν περιοδικά που πραγματεύονταν νομικά, ιατρικά, στρατιωτικά, θρησκευτικά, εκκλησιαστικά, γυναικεία, παιδικά, πολιτικά θέματα.

Σε σχέση με τον ημερήσιο Τύπο, τα περιοδικά έχουν το πλεονέκτημα της χρονικής απόστασης από τα γεγονότα και φιλοξενούν αναλύσεις και απόψεις που ενθαρρύνουν την κριτική εξέταση και τη συζήτηση. Αν τα συγκρίνουμε με το βιβλίο, απολαμβάνουν τη δυνατότητα πιο άμεσης παρέμβασης και πιο αποτελεσματικού σχολιασμού της επικαιρότητας. Τα περιοδικά είναι ζωντανές κυψέλες πνευματικής δραστηριότητας και εύθραυστα εγχειρήματα, συχνά φιλόδοξα όσο και βραχύβια. Είναι το σημείο συνάντησης προσωπικών διαδρομών και αναζητήσεων που συγκλίνουν σε μια κοινή αντίληψη της καλλιτεχνικής δημιουργίας ή/και της πολιτικής. Συχνά δίνουν δημόσιο βήμα σε πρωτοποριακές ομάδες ή περιθωριακές συλλογικότητες που είναι αποκλεισμένες από τα καθιερωμένα κανάλια προβολής και δημοσιότητας. Η διάδοση του διαδικτύου διευκόλυνε περαιτέρω αυτή τη λειτουργία με τη δημιουργία ψηφιακών περιοδικών, αναιρώντας έτσι τη συνθήκη του «εντύπου» που δώσαμε στον αρχικό ορισμό.

Τα περιοδικά είναι επίσης ευαίσθητοι οργανισμοί, συνήθως ασταθείς οικονομικά και ευάλωτοι στον χρόνο. Πρέπει να ανταποκριθούν στο αυξημένο κόστος παραγωγής σε σχέση με τον Τύπο καθώς τυπώνονται σε καλύτερο χαρτί και συχνά η διανομή τους είναι δυσβάσταχτη. Θα ήθελαν να διαθέτουν μια σταθερή βάση πιστών συνδρομητών που να εξασφαλίζει την επιβίωσή τους όμως τα περισσότερα ναυαγούν στα χρέη μετά τον πρώτο χρόνο κυκλοφορίας. Ακόμη, τα περιοδικά ανήκουν στην κατηγορία των εφήμερων, μόνο φανατικοί συλλέκτες φυλάσσουν τα τεύχη τους και στις βιβλιοθήκες οι σειρές των (λίγων) περιοδικών που κρίνονται άξια να αποτελέσουν τμήμα της συλλογής, είναι συνήθως ελλιπείς. Οι δυσκολίες αυτές τα καθιστούν

Τι είναι και τι κάνει ένα περιοδικό;

δυσεύρετα και ευτυχώς τα τελευταία χρόνια καταλογογραφούνται και ψηφιοποιούνται συστηματικά και καθίστανται διαθέσιμα στο διαδίκτυο. Από την άλλη, η ψηφιακή διάσωση των τεκμηρίων αφορά κυρίως τον 19ο αιώνα και κάποια σημαντικά λογοτεχνικά και πολιτικά περιοδικά του 20ού. Τα «λαϊκά» περιοδικά μεγάλης κυκλοφορίας, όπως είναι τα αισθηματικά και ποικίλης ύλης (π.χ., *Ρομάντσο, Πάνθεον, Φαντάζιο*), τα αθλητικά (π.χ., *Η ηχώ των σπορ, Ο φίλαθλος, Ο αθλητής*), τα τηλεοπτικά (π.χ. *Ραδιο-τηλεόραση, Τηλέραμα, Ο Τηλεθεατής*), τα ψυχαγωγικά (π.χ., *Η Γυναίκα, Εργάχειρο*) ή τα μουσικά (π.χ., *Μοντέρνοι Ρυθμοί, ΠΟΠ ΚΟΡΜ*), καταδικάζονται στη λήθη και χάνεται έτσι μια πολύτιμη αποτύπωση της μαζικής κουλτούρας του 20ού αιώνα.

Οι παραπάνω σταθερές σήμερα κλονίζονται από την ψηφιακή συνθήκη που φέρνει νέους τρόπους παραγωγής, διάθεσης και κατανάλωσης των περιοδικών, όχι πια από το περίπτερο αλλά από τις οθόνες μας. Η ψηφιακή μετάβαση, αν και αναγκαία, έχει δημιουργήσει σοβαρές προκλήσεις, όπως η μείωση των εσόδων από διαφημίσεις και συνδρομές, καθώς οι ψηφιακές εκδόσεις συχνά αποφέρουν λιγότερα κέρδη από τις έντυπες. Προσθέτει τον απειλητικό ανταγωνισμό από τα κοινωνικά δίκτυα και τις πλατφόρμες περιεχομένου που αλλάζουν τις καταναλωτικές συνήθειες, μειώνουν τον αριθμό των αναγνωστών και διευκολύνουν την πειρατεία και την καταπάτηση των πνευματικών δικαιωμάτων. Η χρησιμοποίηση, επιπλέον, του περιεχομένου των περιοδικών που κυκλοφορούν στο διαδίκτυο από τις εταιρείες Τεχνητής Νοημοσύνης για να «εκπαιδεύσουν» τους αλγόριθμους τους είναι επίσης ένα πολύ πρόσφατο φαινόμενο που δεν γνωρίζουμε ποιες συνέπειες θα έχει.

Στο 6ο τεύχος της *Άνω Κάτω Τελείας* θελήσαμε να προσεγγίσουμε τον μισοφωτισμένο χώρο των ελληνικών περιοδικών και το αποτέλεσμα αντιστοιχεί στην πολυμορφία και τον δυναμισμό του περιοδικού τύπου. Θα διαβάσετε άρθρα για επιστημονικά αλλά και για ερωτογραφικά περιοδικά, για έντυπα και για ψηφιακά, για μουσικά και εφηβικά, για τα φανζίν και για τα περιοδικά της περιφέρειας. Μας απασχολεί η μετάβαση στο ψηφιακό σύμπαν και όσα αυτή συνεπάγεται για την μεταμόρφωση των περιοδικών. Πολλά ερωτήματα μένουν ανοιχτά όπως και πολλές κατηγορίες περιοδικών έμειναν εκτός τεύχους. Ελπίζουμε να επανέλθουμε με ένα δεύτερο μέρος όπου θα χωρέσουν τα πολιτικά περιοδικά, τα φεμινιστικά, τα θεατρικά και τα θρησκευτικά, τα κόμικς και τα σταυρόλεξα. Όλα έχουν ιστορίες να μας πουν για τη δική τους επικαιρότητα, για να φωτίσουν ένα κομμάτι της «μεγάλης» Ιστορίας και να κερδίσουν την προσοχή μας. Προσώρας σας καλούμε στην οικογένεια της *Παράβασης*, του *Graecia*, της *Εφημερίδος του ποδόγυρου*, του {φρμκ}, του *Historiein* και του *diastixo.gr*, των φανζίν, του *Τετάρτου*, της *Μανίνας* και της *Κατερίνας*, του μητροπολιτικού *αθηνοράματος* και του αυτεξούσιου *Ρεστίου*!

Καλό ξεφύλλισμα!

Έχουν περάσει περίπου τριάντα χρόνια από το μακρινό 1995, όταν εκδόθηκε ο πρώτος τόμος του πρώτου πανεπιστημιακού θεατρολογικού περιοδικού με τίτλο *Παράβασις. Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών*.¹ Το σκεπτικό της ονοματοδοσίας αποτυπώνεται στη σελίδα 4 του κάθε τόμου, με το λήμμα του Λεξικού της Σούδας: *Παράβασις τούτου λέγεται παράβασις, άπερ έλεγον επιστρέφοντες οι χορευτά προς τους θεωμένους. Έστι δε ο τρόπος, όταν καταλιπών τα εξής του δράματος ο ποιητής συμβουλευή τοις θεωμένοις ή άλλο εκτός λέγη τι της υποθέσεως. Παράβασις δε λέγεται, επειδή απήρτηται της άλλης υποθέσεως, ή επει παραβαίνει ο χορός τον τόπον. Εστάσι μεν γαρ κατά στοίχον οι προς την ορχήστραν αποβλέποντες. όταν δε παραβώσιν, εφεξής εστώτες και προς το θέατρον αποβλέποντες τον λόγον ποιούνται.* Ο τίτλος του περιοδικού, συνυφασμένος με την αρχαιοελληνική κωμωδία της ακμής αλλά και την αθηναϊκή δημοκρατία, τον ελεύθερο λόγο και την αδιαμεσολάβητη επικοινωνία, προοιωνίζει ένα εκδοτικό περιβάλλον ευφρόσυνο, ελεύθερο, διαδραστικό, ανοικτό, τολμηρό και ατρόμητο.

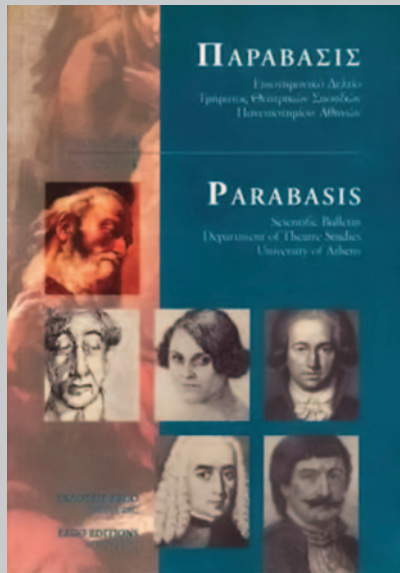
Στον πρώτο τόμο γράφουν καθηγητές και συνεργάτες του Τμήματος και πρωταγωνιστεί το νεοελληνικό θέατρο, με μελέτες για τον *Δαβίδ* και το θέτρο Σαν Τζάκομο της Κέρκυρας, τον Μίμη Βάλσα, τον Ξενόπουλο και τον Καραγάτση, αλλά και μια εκτενή μελέτη βάσης, όπου τίθενται βασικοί προβληματισμοί για την ελληνική θεατρολογική έρευνα και τις πηγές της.² Τη συντακτική επιτροπή απαρτίζουν τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος, επιμελητής είναι ο Πλάτων Μαυρομούστακος (θα επιμεληθεί και τον δεύτερο τόμο, του 1998) και διευθυντής ο Βάλτερ Πούχνερ – ο οποίος θα παραμείνει στη θέση αυτή για δυόμισι δεκαετίες.

Για τα επόμενα χρόνια, το περιοδικό κράτησε τη δομή και τη σελιδοποίηση του πρώτου τόμου, και από τον τρίτο τόμο και ύστερα, την ευθύνη ανέλαβαν οι εκδόσεις Ergo. Εκεί βγήκαν εννέα τόμοι: ένας σε επιμέλεια Ιωσήφ Βιβιλάκη (τόμος 3, 2000), ο επόμενος με τη φροντίδα της Κωνσταντίνζας Γεωργακάκη (τόμος 4, 2002), και οι υπόλοιποι επτά σε επιμέλεια Γιώργου Πεφάνη: τόμος 5 (2004), τόμος 6 (2005), τόμος 7 (2006), τόμος 8 (2008), τόμος 9 (2009), τόμος 10 (2010) και τόμος 11 (2013) – αυτός ο τελευταίος και σε ηλεκτρονική μορφή. Η ύλη και η κατανομή της στις σελίδες του περιοδικού διατηρούσε σε όλους αυτούς τους τόμους, μέχρι και τον ενδέκατο, την ίδια εκδοτική λογική: επιστημονικές εργασίες, βιβλιοκρισίες και βιβλιοπαρουσιάσεις, εκδόσεις θεατρικών έργων, και τέλος, περιλήψεις των διδακτορικών διατριβών που υποστηρίχθηκαν στο Τμήμα τη χρονιά της έκδοσης (ή στα χρόνια που μεσολαβούσαν από τον έναν τόμο στον άλλον).

Το 2014 αλλάζουν αρκετά πράγματα για την *Παράβαση*. Το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών γίνεται πλέον ο αποκλειστικός εκδότης του περιοδικού, που αποκτά το δικό του ISSN και βγαίνει σε ηλεκτρονική και έντυπη μορφή, με τον ίδιο διευθυντή και επιμελήτρια τη Γωγώ Βαρζελιώτη. Οι εργασίες δημοσιεύονται ύστερα από ανώνυμη αξιολόγηση. Η ύλη μοιράζεται σε δύο τό-

1. Βλ. και «Επιστημολογικά θέματα μιας θεατρολογικής επιθεώρησης κατά την όψιμη νεωτερικότητα. Η περίπτωση της *Παράβασης*», *Η άμμος του κειμένου. Αισθητικά και δραματολογικά θέματα στο ελληνικό θέατρο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 429-447 και Γωγώ Βαρζελιώτη – Άννα Καρακατσούλη (επιμ.), *Παράβασις. Ευρετήριο, τόμοι 1-9*, εκδ. Ergo, Αθήνα 2010.

2. Βάλτερ Πούχνερ, «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές για το ελληνικό θέατρο του 18ου και 19ου αιώνα: Προοπτικές και διαστάσεις, περιπτώσεις και παραδείγματα», *Παράβασις* τ. 1 (1995), σ. 11-112.

μους, έναν ξενόγλωσσο και έναν στα ελληνικά. Για τα επόμενα χρόνια, το περιοδικό συνεχίζει να βγαίνει σε ετήσια βάση, με αλλαγές στη διάρθρωση του περιεχομένου του: καθιερώνεται κάθε χρόνο ένα ειδικό αφιέρωμα σε συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο: *Θέατρο και πόλη* (τόμοι 12/1-2, 2014), *Θέατρο και φύση* (τόμοι 13/1-2, 2015), *Δραματικό κείμενο και προφορικός αυτοσχεδισμός* (τόμοι 14/1-2, 2016), *Μουσική και χορός στο θέατρο* (τόμοι 15/1-2, 2017), *Συγγραφείς και έργα του νεοελληνικού θεάτρου* (τόμοι 16/1-2, 2018). Βεβαίως, δεν αποκλείονται οι μελέτες που δεν εντάσσονται στο ειδικό αφιέρωμα, καθώς και η καθιερωμένη έκδοση θεατρικών κειμένων, ενώ προστίθεται η ρούμπρικα *Miscellanea*, και παραμένουν σταθερές οι ενότητες των βιβλιοκρισιών και των διδακτορικών διατριβών. Όπως πάντα, οι τόμοι κλείνουν με περιλήψεις των εργασιών και τα βιογραφικά σημειώματα των συγγραφέων.

Το 2019 συστάθηκε εκδοτική ομάδα, με τη συμμετοχή της Καίτης Διαμαντάκου για το peer reviewing, και των Λίλυ Αλεξιάδου, Μιχαέλα Αντωνίου, Ξένια Γεωργοπούλου, Ίλια Λακίδου και Κλειώ Φανουράκη, οι οποίες μοιράστηκαν τη συνεπιμέλεια των κειμένων, υπό τη διεύθυνση και την εκδοτική επιμέλεια των Πούχνερ και Βαρζελιώτη αντίστοιχα. Η ομάδα συνεργάστηκε για την έκδοση του διπλού τόμου 17-18/1-2 (2021-2022) με τίτλο αφιερώματος *Το αρχαίο θέατρο και η πρόσληψή του*. Την ευθύνη της σελιδοποίησης και της εκτύπωσης ανέλαβαν οι εκδόσεις Ηρόδοτος, που σύντομα θα τυπώσουν και τον επόμενο τόμο, τον τόμο 19, με αφιέρωμα με τον τίτλο *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 και το θέατρο (δράμα και σκηνή)*, και διευθυντές την Καίτη Διαμαντάκου και τον Γιώργο Πεφάνη – ο Βάλτερ Πούχνερ παρέμεινε ως σύμβουλος έκδοσης.

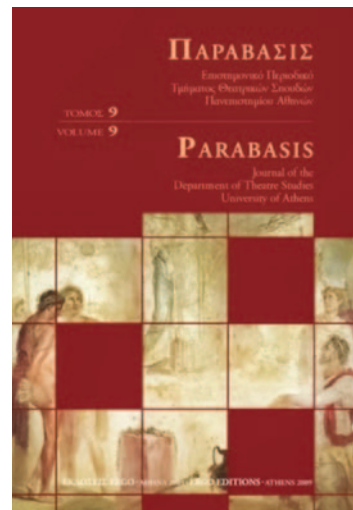
Επιχειρώντας μια αριθμητική προσέγγιση, καταγράφουμε: 18 τόμους, 280 μελέτες, γραμμένες στα ελληνικά, τα γαλλικά, αγγλικά, ιταλικά και γερμανικά, 630 βιβλιοκρισίες, και 11 άγνωστα ή ανέκδοτα θεατρικά έργα, που εκτείνονται σε παραπάνω από 10.000 σελίδες. Στις σελίδες αυτές, ας προστεθούν και εκείνες των δεκατεσσάρων Παραρτημάτων του περιοδικού: μονογραφίες ειδικής θεματολογίας, τιμητικοί τόμοι, πρακτικά συνεδρίων, εκδόσεις με ειδικά θεματικά αφιερώματα. Τα κείμενα χωρίζονται στις εξής γενικές κατηγορίες: Μελετήματα, Κείμενα – έκδοση θεατρικών έργων με εισαγωγή–, Βοηθήματα και Βιβλιογραφίες. Η συνολική έκταση των τόμων αυτών ανέρχεται σε 5275 σελίδες με 262 μελετήματα που έχουν συντάξει πάνω από 200 συγγραφείς από όλον τον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι η συνολική απόδοση και παρουσία του περιοδικού *Παράβασις* μαζί με τα Παραρτήματα ανέρχεται σε σχεδόν 15.500 σελίδες, με περίπου 545 μελετήματα, σε πέντε γλώσσες. Αναμφίβολα πρόκειται για τη βιβλιοθήκη μιας αξιόλογης εκδοτικής σειράς.

Διατρέχοντας τους 18 τόμους του περιοδικού, διαπιστώνουμε ότι το περιεχόμενό του σχηματίζει ένα ψηφιδωτό που απεικονίζει όψεις της Ιστορίας του θεάτρου που ξεπερνά εντυπωσιακά την ελληνική δραματουργία και παράσταση. Η *Παράβασις* επεκτείνει τον χώρο των ενδιαφερόντων της στο σύνολο των γνωστικών πεδίων, των μεθοδολογικών προσεγγίσεων και των επιστημονικών προβληματισμών του παγκόσμιου θεάτρου. Στις σελίδες της συνυπάρχουν το αρχαίο δράμα με την ξένη δραματουργία, η θεωρία με την πράξη, το θέατρο της διασποράς με το θέατρο της ελληνικής περιφέρειας, οι νέες τεχνολογίες με

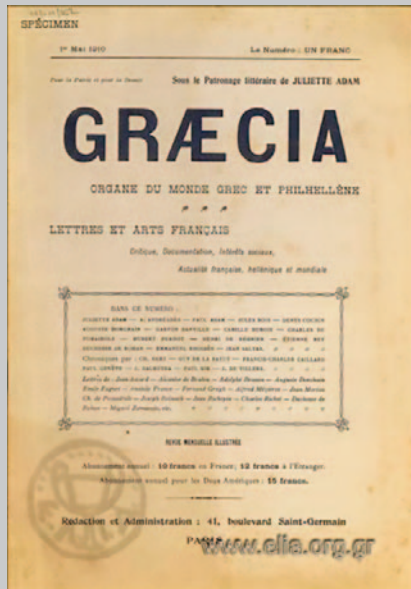
την αναστήλωση άγνωστων θεατρικών παραστάσεων από το μακρινό παρελθόν, ο Γκαίτε με τον Μπέκετ, ο Χίτσκοκ με τον Καραγκιόζη, ο Χορτάσης με τον Ζίωγα και την Ελισάβετ Μαρτινέγκο, το ραδιόφωνο με την επιθεώρηση και το μελόδραμα, η όπερα και το μιούζικαλ με την τηλεόραση, και μαζί πολλή τέχνη, εικαστικά, βιβλιογραφίες, ποίηση, χειρόγραφα και άλλα πολλά. Διεπιστημονικότητα, πειραματισμοί σε υποθέσεις εργασίας και πρωτότυπες ερευνητικές προσεγγίσεις, αυτό ήταν και είναι το πνεύμα της Παραβάσεως. Με την πάροδο των ετών και την έκδοση των τευχών, ξεδιπλώνεται και αποτυπώνεται στο χαρτί η εξέλιξη της έρευνας, καινούργιες υποθέσεις εργασίας, πρωτότυπα ερευνητικά σχήματα και άγνωστα πεδία. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι τη δεκαετία του '90 έμπαιναν οι βάσεις για τη διαμόρφωση των μεθοδολογικών δεδομένων της σχετικά καινούργιας επιστήμης του θεάτρου στην Ελλάδα, την εφαρμογή θεωρητικών σχημάτων, την ανάδειξη των πρωτογενών πηγών και τη σύνθεση της βιβλιογραφίας, των νέων εργαλείων που θα άνοιγαν τις πόρτες σε καινούργιες έρευνες, καινούργιες μονογραφίες, διδακτορικές διατριβές και σύνθετες μελέτες κάθε λογής.

Σχεδόν το σύνολο των Ελλήνων μελετητών του θεάτρου έχουν δημοσιεύσει εργασίες τους στο περιοδικό, ερευνητές ποικίλων ειδικοτήτων από τον ευρύτερο χώρο των ανθρωπιστικών σπουδών της χώρας και του εξωτερικού, και άλλοι πολλοί. Για τη διεθνή επιστημονική κοινότητα, η *Παράβασιν* αποτελεί το παλαιότερο και μακροβιότερο θεατρολογικό περιοδικό της εγκώριας ακαδημαϊκής ζωής. Για το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, όμως, ήταν, από εκείνα τα πρώτα χρόνια μέχρι και σήμερα, το πρώτο εκδοτικό του σπίτι, ανοιχτό και φιλόξενο, άφοβο στις αλλαγές, πρωτοποριακό και συμπεριληπτικό. Γι' αυτό και κάθε χρόνο, η προσμονή και η χαρά των μελών του Τμήματος για τους καινούργιους τόμους είναι πάντοτε η ίδια, ίδια με την ανυπομονησία να ξεκινήσει η προετοιμασία για την έκδοση των επόμενων.

Όψεις της νεοελληνικής πραγματικότητας στο γαλλόφωνο περιοδικό *Graecia*, 1910-1914

της Αριστέας Κομνηνέλη

Πρώτο τεύχος του περιοδικού *Graecia*,
1η Μαΐου 1910

Το γαλλόφωνο περιοδικό *Graecia* ανήκει στην κατηγορία εκείνη των εντύπων που εστιάζουν στην προβολή θεμάτων της νεοελληνικής πραγματικότητας στοχεύοντας στην ενημέρωση του γαλλόφωνου κοινού. Ο κύκλος των αναγνωστών είναι Έλληνες με γαλλική παιδεία, της διασποράς και όχι μόνο, καθώς και Γάλλοι και γενικώς γαλλόφωνοι αναγνώστες που τρέφουν ενδιαφέρον για τα ελληνικά πράγματα. Η θεματολογία τους δεν είναι αποκλειστικά ελληνική καθώς στα τεύχη τους παρακολουθείται η γαλλική λογοτεχνική και καλλιτεχνική κίνηση, ενίοτε και η πολιτική ενώ δεν λείπει ούτε η διεθνής επικαιρότητα.

Τα περιοδικά αυτά κάνουν την εμφάνισή τους στις αρχές του 19ου αιώνα και σταδιακά φθίνουν κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού. Στόχος τους είναι η ανάδειξη των εθνικών θεμάτων του νεοελληνικού κράτους, αναφορικά κυρίως με τη διεύρυνση των συνόρων του στον ρευστό χάρτη των Βαλκανίων, της προόδου του νεοελληνικού πολιτισμού καθώς και του εκσυγχρονισμού του νέου κράτους. Οι συντακτικές τους επιτροπές απαρτίζονται από Έλληνες γαλλικής παιδείας, Ελληνογάλλους, Έλληνες της διασποράς και Γάλλους φιλέλληνες.

Το πρώτο τεύχος του μηνιαίου περιοδικού *Graecia* κυκλοφορεί την 1η Μαΐου του 1910 και το τελευταίο του την 1η Ιουλίου του 1914. Η συντακτική του ομάδα αποτελείται από δύο επιτροπές εκ των οποίων η μία εδρεύει στο Παρίσι και η άλλη στην Αθήνα. Στην παρισινή επιτροπή συμμετέχουν άνθρωποι των γραμμάτων με σημαντικές θέσεις σε γαλλικούς θεσμούς καθώς και λογοτέχνες. Από τον κατάλογο των ονομάτων τους αναφέρω δύο γνωστούς λογοτέχνες, τον Ανατόλ Φρανς και τον Ζιλ Λαφόργκ, δύο διευθυντές της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, τον Τεοφίλ Ομόλ (Théophile Homolle, 1890-1903 και 1912-1913), και τον Γκουστάβ Φουζέρ (Gustave Fougères, 1913-1919), τον Γκαστόν Ντεσάν (Gaston Deschamps), γνώστη της Ελλάδας και συγγραφέα του βιβλίου *La Grèce d'aujourd'hui* (Η σημερινή Ελλάδα, 1892). Δεν λείπει φυσικά ούτε ο Jean Psichari, ο Γιάννης Ψυχάρης δηλαδή. Στην ελληνική επιτροπή θα βρούμε πολλά γνωστά ονόματα μεταξύ των οποίων εκείνο του Παλαμά, του Δροσίνη, του Ξενόπουλου, του Νιρβάνα και άλλων. Θα ξεχωρίσω, ωστόσο, το όνομα της Καλλιρρόης Παρρέν, της εκδότριας της *Εφημερίδος των Κυριών* και μορφής του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Βασικό στέλεχος του περιοδικού είναι και η Ζιλιέτ Αντάμ (Juliette Adam), εξέχουσα προσωπικότητα των γαλλικών πνευματικών κύκλων και επίσης φεμινίστρια.

Η παρούσα σύντομη παρουσίαση του περιοδικού βασίζεται στη μελέτη της Τατιάνας Μηλιώνη *Το γαλλόφωνο περιοδικό Graecia. Παρίσι 1910-1914*. Όπως θα δούμε από το απόσπασμα που παραθέτουμε από την εισαγωγή του βιβλίου της, η μελέτη αυτή είναι καρπός μίας από εκείνες τις ευτυχείς ανακαλύψεις που μπορούν να μας χαρίσουν οι βιβλιοθήκες: «Το ενδιαφέρον μου για την *Graecia* ξεκίνησε τελείως συμπτωματικά. Αναζητώντας κάποια στοιχεία στη γαλλική Εθνική Βιβλιοθήκη της οδού Richelieu, εντελώς τυχαία ανακάλυψα το περιοδικό *Graecia*, για το οποίο ουδεμία πληροφορία υπήρχε ως τότε. Η σειρά του περιοδικού ήταν ελλιπής και χρειάστηκε να προσφύγω και σε άλλες βιβλιοθήκες, της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων, τη Γεννάδειο, την Εθνική Βιβλιοθήκη Αθηνών, οι οποίες διαθέτουν κάποιον αριθμό τευχών με πληρέστερη σειρά της Γενναδείου, καθώς και τις βιβλιοθήκες του Institut Néohellénique της Σορβόνης και του Institut de Langues et de Civilisations Orientales.» Και συμπληρώνει: «Πρέπει εδώ να σημειώσω ότι η ταύτιση εκάστου τεύχους δεν ήταν εύκολη υπόθεση, επειδή συχνά έλειπαν τα εξώφυλλα των τευχών και χρειάστηκε να βασιστώ στη σελιδαρίθμισή τους. Είναι αυτονόητο ότι η προσέγγιση αυτή μπορεί

Εναρκτήρια διάλεξη του Ιμπέρ Περνό
στη Σορβόννη, *Graecia*, 1η Φεβρουαρίου 1913

να διευρυνθεί από μελλοντικούς μελετητές.» Στη συνέχεια, η Τ. Μηλιώνη ζήτησε την φωτοτυπική αναπαραγωγή τους από τις βιβλιοθήκες και όταν ολοκλήρωσε την εργασία της κατέθεσε τα φωτοτυπημένα τεύχη στο ΕΛΙΑ, όπου τα συμβουλευτήκα κι εγώ για το παρόν άρθρο.

Η χρονική περίοδος κατά την οποία εκδίδεται το περιοδικό κάνει προφανή την ενασχόληση του με εθνικά θέματα που άπτονται της αναδιαμόρφωσης του βαλκανικού χώρου και του ελληνικού στοιχείου που βρίσκεται σε υπό διεκδίκηση περιοχές, καθώς μάλιστα είναι σε εξέλιξη οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Άλλος πολύ ενδιαφέρων θεματικός άξονας είναι η παρουσίαση της νεοελληνικής λογοτεχνίας μέσω μεταφράσεων ελληνικών έργων στα γαλλικά, ενώ, από τους τίτλους των περιεχομένων, δεν απουσιάζει ούτε το επίκαιρο γλωσσικό ζήτημα.

Στο πρώτο τεύχος, το κείμενο που τιτλοφορείται «Προς τους αναγνώστες μας» προσδιορίζει τους στόχους του περιοδικού που θα τους συνοψίζαμε ως εξής: η προβολή και διάδοση του νεοελληνικού πολιτισμού μέσα από τις διάφορες πτυχές του, η ενασχόληση με την αρχαία Ελλάδα ως μία ζωντανή παράδοση η οποία διαπερνά τον παγκόσμιο πολιτισμό, η σύνδεση της Ελλάδας με την ευρωπαϊκή σκέψη και μέσω αυτής η διάδοση του γαλλικού πνεύματος στον κόσμο της Ανατολής. Είναι αξιοσημείωτο ότι το γαλλικό πνεύμα θεωρείται ως ο δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ των πολιτισμών, αντίληψη κυρίαρχη στη γαλλική πνευματική ελίτ αλλά και των ανά των κόσμο γαλλόφιλων και γαλλόφωνων διανοουμένων. Στο συγκεκριμένο σημείωμα προς τον αναγνώστη υπάρχει υποσημείωση όπου αναφέρονται τα έργα που έχει κάνει η Γαλλία στην Ανατολή: η επένδυση κεφαλαίων στην κατασκευή σιδηροδρόμων και λιμένων, η χρηματοδότηση γαλλικών σχολείων, η ίδρυση νοσοκομείων. Σε δεύτερη υποσημείωση διασαφηνίζεται επίσης ότι το περιοδικό δεν φιλοδοξεί μόνο να προβάλει τη σύγχρονη πνευματική ελληνική παραγωγή αλλά και να προωθήσει τα «οικονομικά και κοινωνικά» συμφέροντα της χώρας παρέχοντας, μέσα από τις σελίδες του, χρήσιμες πληροφορίες σε εξαγωγείς που θέλουν να δραστηριοποιηθούν στην Ελλάδα καθώς και να προσελκύσει το ενδιαφέρον των τουριστών οι οποίοι θα φέρουν πλούτο στη χώρα.

Το ξεφύλλισμα των τευχών μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η *Graecia* υπηρέτησε τον αρχικό της σχεδιασμό, ενώ η κατανομή της ύλης υπήρξε ισορροπημένη, με θεματική πολυμορφία αλλά και συνοχή.

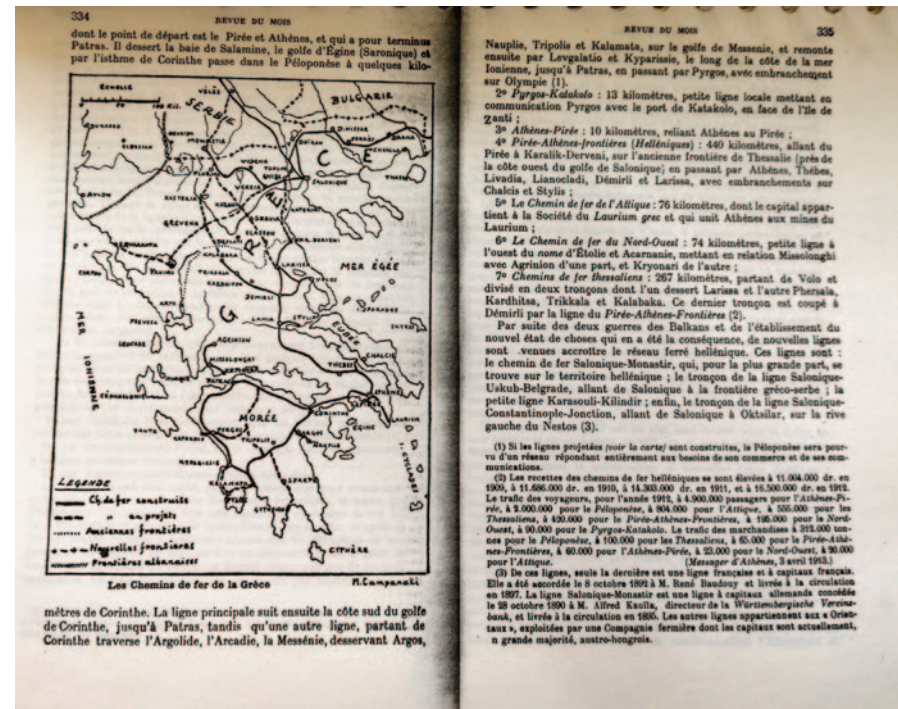
Σχετικά με την προβολή της ελληνικής λογοτεχνίας, παραπέμπουμε στο άρθρο της Τ. Μηλιώνη «Η νεοελληνική λογοτεχνία στο περιοδικό *Graecia*», το οποίο περιλαμβάνεται στο βιβλίο της. Συμπερασματικά, η συγγραφέας αναφέρει: «Μια συνοπτική επιθεώρηση της λογοτεχνικής ύλης του περιοδικού πιστεύουμε πως αποκαλύπτει την πρόθεση μιας σφαιρικής, ακαδημαϊκού τύπου προσέγγισης, προορισμένης να καλύψει, παράλληλα με τις σύγχρονες εξελίξεις, τους βασικούς σταθμούς στην ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας». Θα προσέθετα ότι το δημοτικό τραγούδι είναι επίσης παρών χάρη στον φιλόλογο νεοελληνιστή Ιμπέρ Περνό (Hubert Pernot). Άλλωστε, το ενδιαφέρον των Γάλλων νεοελληνιστών για το δημοτικό τραγούδι ξεκινά πολύ παλαιότερα, με τη συλλογή που κατάρτισε ο Κλωντ Φοριέλ (Claude Fauriel) και την εξέδωσε το 1824-1825.

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές έχουν τη θέση τους στο περιοδικό όχι μόνο λόγω της σύνδεσης της αρχαίας με τη σύγχρονη Ελλάδα αλλά κυρίως γιατί προσελκύουν την προσοχή όλων των εν γένει καλλιεργημένων αναγνωστών. Θα λέγαμε ότι η

αρχαιολογία, εκείνη την εποχή, αποτελεί θέμα γενικής παιδείας. Παράλληλα, η ανασκαφική δραστηριότητα στην Ελλάδα είναι πιο συστηματική, χάρη και στην παρουσία των ξένων αρχαιολογικών σχολών, και τα ευρήματά της εξαιρετικά ενδιαφέροντα.

Τα άρθρα που μιλούν για τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας αποτελούν έναν από τους θεματολογικούς άξονες του περιοδικού καθώς παρουσιάζουν μία χώρα που ακολουθεί την πορεία των λοιπών ευρωπαϊκών. Η επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου, για παράδειγμα, είναι βασικός παράγοντας εκσυγχρονισμού καθώς αλλάζουν καθοριστικά οι όροι μετακίνησης ανθρώπων και εμπορευμάτων. Επίσης, το δίκτυο αυτό, στα νέα σύνορα της Ελλάδας μετά τη νικηφόρα έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων, θα πρέπει να συνδεθεί με το βαλκανικό και το ευρωπαϊκό.

Καθώς το περιοδικό παρακολουθεί τα σύγχρονα θέματα, ο φεμινισμός είναι επίσης παρών στην ύλη του περιοδικού. Πράγμα αναμενόμενο άλλωστε χάρη στην παρουσία των δύο φεμινιστριών κυριών της Ζιλιέτ Αντάν και της Καλλιρρόης Παρρέν. Παρούσα είναι και η αεροπορία, στα πρώτα της βήματα τότε, που υπόσχεται να αλλάξει τα δεδομένα όχι μόνο των μετακινήσεων αλλά και του πολέμου.

Το ελληνικό σιδηροδρομικό δίκτυο, Graecia, 1η Νοεμβρίου 1913

Στην ύλη του περιοδικού υπάρχουν δημοσιεύσεις και γαλλικών λογοτεχνικών έργων, ενώ παρακολουθείται η εικαστική και θεατρική γαλλική επικαιρότητα. Η διάδοση της γαλλικής κουλτούρας, αν και σε δεύτερη μοίρα στο περιοδικό, δεν παύει να θεωρείται αυτονόητη καθώς, αφενός, οι αναγνώστες ενδιαφέρονται για το γαλλικό καλλιτεχνικό γίγνεσθαι και, αφετέρου, οι Γάλλοι διανοούμενοι έχουν βαθιά την πεποίθηση ότι ο γαλλικός πολιτισμός είναι κατεξοχήν εξαγωγίμος.

Τα στρατιωτικά θέματα της Ελλάδας εμφανίζονται, επίσης, με κάποια συχνότητα. Η παρουσία αυτή δεν δικαιολογείται μόνο από τη συγκυρία των Βαλκανικών Πολέμων αλλά και από την γαλλική συνεισφορά στην εκπαίδευση του ελληνικού στρατού. Συγκεκριμένα, το 1912, φθάνει μία μικρή γαλλική αποστολή με επικεφαλής τον στρατηγό Εϊντού για την αναδιοργάνωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων.

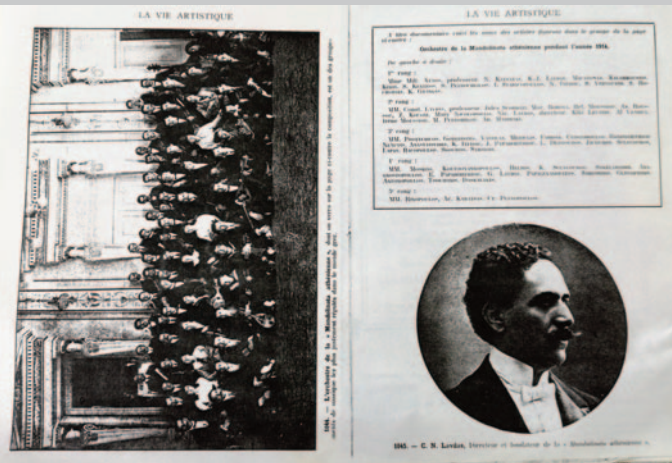
Τι άλλο όμως περιέχει το περιοδικό που θα μπορούσε σήμερα να μας κινήσει το ενδιαφέρον και δεν αφορά τα «μεγάλα» θέματα της επικαιρότητας; Από τα πολλά που μου τράβηξαν την προσοχή ξεφυλλίζοντας τα τεύχη του, σταχυολογώ τα παρακάτω.

Το θέμα του τουρισμού ήταν και τότε επίκαιρο. Συγκεκριμένα, σε ένα άρθρο, προτείνεται ως μία μορφή ανάπτυξης που θα φέρει πλούτο στη χώρα, απασχόληση στους κατοίκους και, κατά συνέπεια, μείωση της μετανάστευσης των Ελλήνων στο εξωτερικό, ενώ θα αυξηθούν και τα έσοδα του κράτους. Ο περιορισμός, όμως, του τουρισμού στην Αθήνα και τον Πειραιά οφείλεται στην έλλειψη συγκοινωνιακών και τουριστικών υποδομών. Βέβαια, το συγκεκριμένο άρθρο περιλαμβάνεται στο τεύχος Αυγούστου – Σεπτεμβρίου του 1911, όταν ακόμη η ελληνική επικράτεια δεν έχει διευρυνθεί εδαφικά με τους Βαλκανικούς Πολέμους. Έτσι, ο αρθρογράφος προτείνει τη δημιουργία ξενοδοχείων και εστιατορίων μόνο στην Πελοπόννησο, τη Βοιωτία, τη Θεσσαλία, τη Φωκίδα, την Εύβοια, την Ακαρνανία. Οι Κυκλάδες, όπως φαίνεται, δεν προσφέρονταν ακόμη για τουριστική ανάπτυξη.

Το βλέμμα του περιοδικού δεν είναι στραμμένο μόνο στην Αθήνα. Στο τεύχος του Μαρτίου 1912, σε ένα άρθρο που είναι αφιερωμένο στην Καλαμάτα, διαβάσαμε για τη βιομηχανία της πόλης, το εμπόριό της, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόριά της που, χάρη στην εμπορική της κίνηση, είναι εφάμιλλα των ευρωπαϊκών. Αναφορικά με τα διάσημα μεταξωτά της, μάθαμε επίσης ότι πελάτισσα ενός μοναστηριού που κατασκευάζει και πουλά μεταξωτά υφάσματα είναι και μία κυρία από τη Γαλλία.

Από ένα ενημερωμένο περιοδικό, δεν θα μπορούσε να λείπει και η νέα τεχνολογία της εποχής, ο κινηματογράφος που κάνει τα πρώτα του βήματα. Αν και βωβός, διευρύνει με μεγάλη ταχύτητα το ακροατήριό του. Ακριβώς όμως επειδή δεν είναι ακόμη ομιλών, ο αρθρογράφος Ξαβιέ Πελετιέ (Xavier Pelletier) θα τιτλοφορήσει το σχετικό άρθρο του, στο τεύχος του Ιανουαρίου 1914, «Το θέατρο της σιωπής». Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η ματιά του σ' αυτό το εκπληκτικό νέο μέσο γιατί πιστεύει ότι η νέα τέχνη, ξεπερνώντας το πρώτο στάδιο όπου κυριαρχεί η φάρσα και η υποτυπώδης πλοκή, μπορεί να γίνει μία αυθεντική αναπαράσταση όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων.

Όπως ήδη αναφέραμε, η δράση του περιοδικού περιλαμβάνει την έκδοση ενός αριθμού βιβλίων καθώς και την οργάνωση διαλέξεων. Ας δούμε ποιои ήταν οι τίτλοι των διαλέξεων που πρόσφερε το περιοδικό κατά το πρώτο εξάμηνο του 1914: «Ταξίδι

Αθηναϊκή Μανδολινάτα, *Graecia*, 15 Μαρτίου 1914

στα νησιά του Αιγαίου», «Ελλάδα και Ρουμανία», «Ελληνοβουλγαρικός Πόλεμος», «Στρατιώτες και αγρότες», «Άθως», «Η Αθηναϊκή εκπαίδευση».

Ως προς την εκδοτική δραστηριότητα του περιοδικού, στο τεύχος του Μαρτίου 1914 αναγγέλλονται οι προσεχείς εκδόσεις που περιλαμβάνουν μεταφράσεις στα γαλλικά νεοελληνικών έργων όπως *Η φόνισσα* του Παπαδιαμάντη, *Η κερένια κούκλα* του Χρηστομάνου, *Ο ζητιάνος* του Καρκαβίτσα καθώς και μελέτες για Έλληνες εικαστικούς. Ανακοινώνεται, επίσης, ότι η πέμπτη έκδοση του βιβλίου *Ελληνοβουλγαρικός Πόλεμος* έχει ήδη κυκλοφορήσει.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα τεύχη διαθέτουν πλούσιο φωτογραφικό υλικό με τοπία, αρχαία μνημεία, εικαστικά έργα και κυρίως με στιγμιότυπα από πολλές κοινωνικές εκδηλώσεις και συναθροίσεις.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το περιοδικό *Graecia*, αθησαύριστο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, αποτελεί, αναμφίβολα, πηγή έρευνας ιστορικής και φιλολογικής. Ωστόσο, όπως όλα τα παλιά περιοδικά, μας προσφέρουν όψεις του καινούργιου, του πρωτόγνωρου, του μοντέρνου μιας άλλης εποχής.

Βιβλιογραφία

- Τατιάνα Τσαλίκη - Μηλιώνη, *Το γαλλόφωνο περιοδικό Graecia. Παρίσι 1910-1914*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2009.
- Lucile Arnoux-Farnoux, «La presse francophone grecque et la promotion de la culture néohellénique, Le cas du *Monde Hellénique* (14 avril 1906 - 25 avril 1910)» στο J. Y. Empereur και M.-B. Martellière (επιμ.), *Presses allophones de Méditerranée*, Centre d'Etudes Alexandrines, 41, 2017, *Etudes Alexandrines*, σ. 265-273.
- Joëlle Dalègre, «*Le Messager d'Athènes* ou la défense de l'Hellénisme», στο *Cahiers Balkaniques*, 47, 2020, *La presse allophone dans les Balkans*, σ. 53-82.
- Despina Provata, «La presse francophone grecque de la première moitié du XXème siècle», στο *Cahiers Balkaniques*, 47, 2020, *La presse allophone dans les Balkans*, σ. 33-51.

Ο περιοδικός τύπος του περασμένου αιώνα επανέρχεται στην ελληνική βιβλιογραφία, ως ένας προνομιακός τόπος μελέτης πολιτισμικών τάσεων, νοοτροπιών και συστημάτων αναπαράστασης (Καρπόζηλου 2021). Ωστόσο, παρότι το ερωτογραφικό, ή ακόμη και το πορνογραφικό περιεχόμενο έχει αναμφισβήτητα αποτελέσει σημαντικό μέρος των περιοδικών ευρείας κυκλοφορίας, τουλάχιστον κατά την εποχή της μεγαλύτερης ακμής τους, τα πορνογραφικά περιοδικά του παρελθόντος παραμένουν σχετικά άγνωστες περιφέρειες του περιοδικού τύπου. Το γεγονός της σχετικής αποσιώπησής τους στη βιβλιογραφία που σχολιάζει ζητήματα εντύπου πολιτισμού δεν είναι ανεξήγητο: είτε η αιδώς των αναγνωστών και των αναγνωστριάων της εποχής είτε η υποτιθέμενη ευτέλεια του υλικού συνεισέφεραν στο να μη διατηρηθούν αρχεία τέτοιων περιοδικών με την ίδια φροντίδα που σώθηκαν, για παράδειγμα, διάφορα περιοδικά λόγου και τέχνης ή επιστημονικά περιοδικά και επιθεωρήσεις.

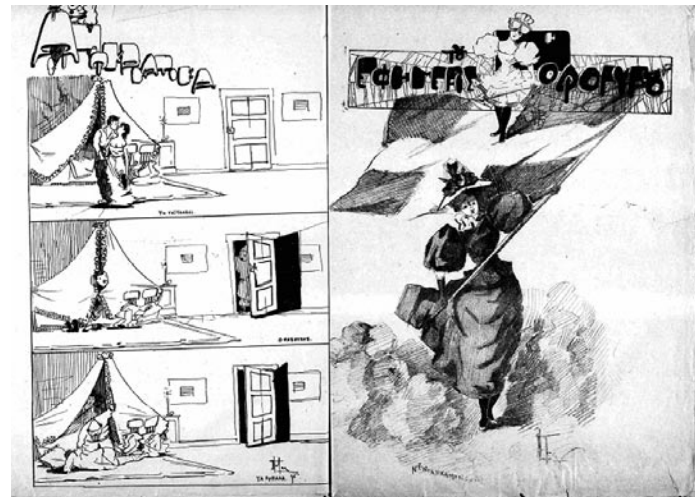
Σε κάθε περίπτωση, η γενεαλογία του πορνογραφικού περιοδικού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πιο λαμπρή στιγμή της κουλτούρας του εντύπου (Hanson 2022). Η καταγωγή του πορνογραφικού περιοδικού πηγαιίνει πίσω στα τέλη του 19ου αιώνα, στην εποχή, δηλαδή, κατά την οποία ο εγγραμματισμός γενικεύτηκε, οι εκδόσεις εκσυγχρονίστηκαν και ο τύπος πήρε τη μορφή μιας «κυριολεκτικά μαζικής επικοινωνίας» (Πολέμη 2006). Επιπλέον, το υλικό αυτού του είδους προσφέρεται για την ανάδειξη της αναπαράστασης των φύλων, για τη μελέτη της ιστορίας της σεξουαλικότητας, καθώς και για τη διερεύνηση ευρύτερων πολιτισμικών και κοινωνικών πρακτικών.

Το παρόν άρθρο δεν φιλοδοξεί να προσφέρει μια χαρτογράφηση των ερωτογραφικών ελληνικών περιοδικών του πρώιμου 20ού αιώνα. Στόχος μας είναι να επισημανθεί η ύπαρξη ενός πεδίου και να αναδείξουμε μερικά ενδιαφέροντα –κατά την άποψή μας– ζητήματα, όπως προκύπτουν από την αδρομερή μελέτη μιας ενδεικτικής επιλογής ελληνικών περιοδικών με ερωτικό περιεχόμενο που κυκλοφόρησαν στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Προτού περάσουμε στην παρουσίαση του ελληνικού τοπίου του πρώιμου πορνογραφικού λόγου και στον σχολιασμό συγκεκριμένων περιοδικών, θα αναφερθούμε συνοπτικά στη θεωρητική και μεθοδολογική πλαισίωση του θέματος. Στη μελέτη του ερωτογραφικού περιοδικού, η ιστορία του εντύπου συναντά έναν σχετικά νέο κλάδο των Πολιτισμικών Σπουδών, τα λεγόμενα Porn Studies. Πρόκειται για ένα πεδίο ερευνών το οποίο, από το 2014, διαθέτει το δικό του επιστημονικό περιοδικό, όπου μελετήτριες και μελετητές προσεγγίζουν την πορνογραφία υπό διάφορες σκοπιές. Η δεκαετής ήδη παρουσία του περιοδικού, καθώς και οι πρόσφατες δημοσιεύσεις συναφών τόμων και επιστημονικών άρθρων, επιτρέπει να διαπιστωθούν τα εξής: Πρώτον, πρόκειται για ένα πεδίο έρευνας που έχει σαφείς ρίζες στη ριζοσπαστική προσέγγιση της σεξουαλικότητας από τον Michel Foucault και στη μετέπειτα κριτική συζήτηση που διένοιξε το έργο του. Δεύτερον, το πεδίο συνομιλεί στενά με την ιστορία των μέσων, αφού οι όροι παραγωγής, κυκλοφορίας και κατανάλωσης της πορνογραφίας μεταβάλλονται ριζικά καθώς η έντυπη πορνογραφία δίνει τα σκήπτρα της στο βίντεο, ή καθώς, αργότερα, το ίντερνετ γίνεται αποκλειστικώς τόπος κυκλοφορίας του πορνογραφικού περιεχομένου. Ζητήματα που αφορούν στις μεταλλάξεις του οπτικού θεάματος και του ηδονοβλεπτικού βλέμματος, για παράδειγμα, επανέρχονται διαρκώς στις σχετικές μελέτες, οι οποίες άλλωστε αντλούν σαφώς από τη θεωρία των μέσων. Τρίτον, το πεδίο τροφοδοτεί –καθώς και αντλεί από– άλλα πεδία όπως οι Σπουδές Φύλου και η Διανοητική Ιστορία. Εντός αυτού του πλαισίου, η φουκωική προσέγγιση της σεξουα-

λικότητας τέμνεται με τη θεωρία των μέσων και τη διανοητική ιστορία, όταν, για παράδειγμα, διαπιστώνεται πως η πορνογραφία ενσωματώνει μια κομβική αντίφαση: άλλοτε εκπροσωπεί μια δυναμική αντίσταση και ανατροπής εντός των κυρίαρχων λόγων που την ελέγχουν, και άλλοτε αφομοιώνεται πλήρως στο πολιτισμικό και πολιτικό παράδειγμα που επικρατεί, λειτουργώντας μάλιστα και η ίδια ως μέσο ελέγχου των λόγων, των βλεμμάτων και των σωμάτων. Με τα πιο πάνω –θεωρούμε– τεκμηριώνεται πως η πορνογραφία στον τύπο είναι ένα πεδίο πολλαπλά ενδιαφέρον και βρίσκεται σε ανοικτό διάλογο με τα πλέον σύγχρονα ερευνητικά πεδία.

Στον ελληνικό χώρο, δεν φαίνεται προς το παρόν να έχει αναγνωριστεί το ερωτογραφικό περιεχόμενο ως επιστημονικό πεδίο. Ερευνητικό ενδιαφέρον για τα πορνογραφικά περιοδικά εντοπίσαμε, κατά κύριο λόγο, σε δημοφιλή ιστολόγια προσώπων και διαδικτυακών ομάδων που προωθούν την αρχειακή αναζήτηση και τις ανοικτές συζητήσεις γύρω από θέματα φιλολογικά, συλλεκτικά ή άλλα. Ενδιαφέροντα άρθρα και συζητήσεις, όπου μάλιστα παρουσιάζεται σημαντικό αρχειακό υλικό, εντοπίζει κανείς στο δημοφιλές ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου ή στο προσεγμένο και ενημερωτικότατο forum «Greek comics». Παρότι η στόχευση αυτών των ιστοσελίδων δεν είναι αμιγώς επιστημονική, δίνονται προσεγμένες παραπομπές στο υλικό ανοικτής πρόσβασης που παρέχει το ΕΛΙΑ ή η Βιβλιοθήκη της Βουλής, ενώ παράλληλα, αναπτύσσεται διαδικτυακός διάλογος και παρέχονται χρήσιμες πληροφορίες ικανές να τροφοδοτήσουν προσεγγίσεις του υλικού από τη σκοπιά της φιλολογίας, αλλά και των πολιτισμικών σπουδών, της σημειολογίας και της πολιτισμικής αναπαράστασης.

Στο παρόν άρθρο, θα επικεντρωθούμε σε πτυχές της θέσης των ερωτογραφικών περιοδικών στην ελληνική κουλτούρα του εντύπου των αρχών του προηγούμενου αιώνα. Δεδομένου, ότι το πεδίο παραμένει ανεξερεύνητο, θεωρήσαμε σκόπιμο να εντοπίσουμε πρώιμα σημάδια του ερωτογραφικού λόγου στον περιοδικό τύπο. Η έκταση του παρόντος άρθρου και η μέχρι τώρα

Εικόνα 1
Εφημερίς του Ποδογύρου, Φεβρουάριος 1896.
Από την ψηφιοποιημένη συλλογή
της Βιβλιοθήκης της Βουλής.

πορεία της έρευνάς μας δεν θα δικαιολογούσε να κάνουμε λόγο για την –έστω πρόχειρη– χάραξη μιας γενεαλογίας· αντιθέτως, φιλοδοξούμε να κάνουμε μόνο μερικές επισημάνσεις εκκινώντας από μια επιλογή από πρώιμα ελληνικά ερωτογραφικά περιοδικά, ή σχολιάζοντας την παρουσία ερωτογραφικών στοιχείων σε επιλεγμένα fin-de-siècle περιοδικά ποικίλης ύλης. Επιλέξαμε να εστιάσουμε στην περίοδο όπου η φωτογραφία δεν είχε ακόμη ευρεία εφαρμογή στα ελληνικά περιοδικά έντυπα. Θεωρήσαμε πως τα περιοδικά του πρώτου μισού του 20ου αιώνα παρέχουν τη δυνατότητα να εξεταστεί η πορνογραφία στην αφηγηματική και εικονογραφική της διάσταση, προτού τα «νέα» μέσα αλλάξουν άρδην τον τρόπο παραγωγής και κατανάλωσής της. Επιλέχθηκαν, συνεπώς, έντυπα από το γύρισμα του αιώνα ως τα πρώτα χρόνια μετά τον Μεγάλο Πόλεμο, πριν δηλαδή επικρατήσουν τα ήθη του Μεσοπολέμου και προτού η φωτογραφία αρχίσει να εισχωρεί όλο και περισσότερο στα ελληνικά έντυπα.

Υπάρχει η τάση στο συλλογικό φαντασιακό να θεωρούμε πως το παρελθόν έχει υπάρξει λιγότερο τολμηρό –ή πιο αποσεξουαλικοποιημένο– από το εκάστοτε παρόν μας. Ωστόσο, δεν πρέπει να φανταστούμε την ανάδυση του «πικάντικου» περιοδικού ως ένα αποκομμένο παράδειγμα εντός ενός συντηρητικού ή κατασταλτικού ευρύτερου πλαισίου. Αντιθέτως, η παρουσία του πορνογραφικού περιεχομένου στον περιοδικό τύπο αυξήθηκε ραγδαία, ήδη στον ύστερο 19ο αιώνα, και ήταν μάλιστα διάχυτη στην ύλη των περιοδικών, σε βαθμό που να μπορούμε να κάνουμε λόγο μάλλον για ένα επίπεδο λόγου παρά για ένα είδος (Frederickson 2011). Προϊόν της ευρύτερης μαζικοποίησης και της εμπορευματοποίησης της κουλτούρας του εντύπου, το ερωτογραφικό περιεχόμενο απευθύνεται σε όλα τα αναγνωστικά κοινά, συμπεριλαμβανομένων των λαϊκών και γυναικείων κοινών. Έτσι, για παράδειγμα, το μηνιαίο περιοδικό *Θαυμάσιος Κόσμος*, του οποίου η ύλη οπωσδήποτε δεν ήταν πορνογραφική, αλλά είχε πτυχές σαφώς «σκανταλιάρικες», εντάσσει στον λόγο του τη σεξουαλική υπόνοια και ενσωματώνει πρακτικές εμπορικής απεύθυνσης που βρίσκονταν σε απόλυτη συμφωνία με το πνεύμα της εποχής.

Ο *Θαυμάσιος Κόσμος* πρωτοκυκλοφόρησε το 1889 και αυτοπαρουσιάζεται ως «Μηνιαίον περιοδικόν σύγγραμμα εγκαινιάζον νέαν εποχήν εν τη δημοσιογραφική παλαιίστρα». Ο υπότιτλός του δηλώνει σύμπνοια αν όχι ταύτιση με τα μοντέρνα πρότυπα του εξωτερικού: «Μοναδικόν διά την Ελλάδα περιοδικόν κατ' αγγλικόν και αμερικανικόν σύστημα. Ευθήνεια πρωτοφανής, μία μόνον δραχμή το έτος, ύλη έκτακτος». Μάλιστα, το σύστημά του φαίνεται να πιάνει τόπο, μιας και στον αριθμό 8 του δεύτερου έτους κυκλοφορίας (1890), αναφέρεται πως ο *Θαυμάσιος Κόσμος* είναι «το περισσότερον κυκλοφορούν φύλλον. Συνδρομηταί μέχρι τούδε 8.700». Ακόμη και αν οφείλουμε να διατηρούμε επιφυλάξεις για τα νούμερα που παρουσιάζει η σύνταξη του εντύπου, είναι σίγουρα άξιο αναφοράς πως η ευυπόληπτη *Νέα Εφημερίς* του Καμπούρογλου χαιρετίζει το περιοδικό για την πρωτοπόρα παρουσίαση της ύλης του (Καρπόζηλου 2021). Πράγματι, η *Νέα Εφημερίς* είχε δίκιο: τα άρθρα του *Θαυμασίου Κόσμου* είναι καινοτόμως σύντομα για τα δεδομένα της εποχής, ενώ η θεματολογία του αντλεί μεν υλικό από την εκλαϊκευμένη επιστήμη, είναι δε συχνά ερωτοκεντρική. Για παράδειγμα στο φύλλο της 1ης Ιανουαρίου 1890, στο βασικό άρθρο με τίτλο «Χαρακτηρισμός των εραστών», διαβάζουμε: «Ο πρώιμος εραστής προσβάλλεται υπό του τρυφερού πάθους, άμα ως περιβληθή την διακριτικήν του γένους του ενδυμασίαν. Περιβάλλει ούτος συνήθως διά των ερωτικών θωπειών του της πρεσβυτέρας αδελφής του την στενήν φίλην, δέκα τουλάχιστον έτη μεγαλτέραν αυτού κατά την ηλικίαν» (σ. 4). Στο ίδιο τεύχος, μεταξύ των

Εικόνα 2
Εικονογράφηση του πρώτου φύλλου του *Φλερτ*.
Από το ψηφιακό αποθετήριο ΛΗΚΥΘΟΣ.

επιστημονικών ειδήσεων, διαβάζουμε επίκαιρο με τίτλο «Τα φιλήματα μεταδίδουν την... Ινφλουέντζαν!». Η χρήσιμη είδηση μεταφέρεται ως αξιοπερίεργη, ενώ το αρθράκι καταλήγει «Απέχετε λοιπόν από του στόματος της ερωμένης σας, κύριοι ερασταί – επί του παρόντος τουλάχιστον» (σ. 11).

Από τον *Θαυμάσιο Κόσμο* που αφήνει πικάντικες λεπτομέρειες να παρεισφρήσουν στην ύλη του μπορούμε ενδεικτικά να περάσουμε στην *Εφημερίδα του Ποδογύρου*, η οποία κυκλοφόρησε το 1896, και από εκεί στο *Φλερτ* (1903-1904). Η εβδομαδιαία *Εφημερίς του Ποδογύρου*, είναι κατά τη συνήθεια της εποχής, αντιθέτως προς τον τίτλο της, μάλλον περιοδικό παρά εφημερίδα. Απευθύνεται από κοινού σε αναγνώστες και αναγνώστριες και ενίοτε περιλαμβάνει στα φύλλα της αφηγήσεις ιδιαίτερως τολμηρές, όπως τα «Απομνημονεύματα ενός κρεββατιού» στο φύλλο της 7ης Απριλίου 1896. Το κρεβάτι αφηγείται τις περιπέτειές του σε πρώτο πρόσωπο και δεν φείδεται περιγραφών, παραθέτοντας επακριβώς τα περιστατικά που το έφεραν «να μη μπορώ να σταθώ στα πόδια [του]!». Όλες οι συνευρέσεις που φιλοξένησε καταγράφονται και σχολιάζονται, ενώ το κρεβάτι δεν διστάζει να παραθέσει και αυτούσιες «τας διακεκομμένες εκφράσεις των αμοιβαίων αισθημάτων, κατά την ψυχολογικήν στιγμήν της υπερτάτης ηδονής» (σ. 3).

Και αν το ομιλούν κρεβάτι με τα απομνημονεύματά του, παρουσιάζει αφηγηματικό ενδιαφέρον, τις παραστάσεις κλέβει η εικονογράφηση του Δημήτρη Γαλάνη που καθιστά την *Εφημερίδα του Ποδογύρου* καλλιτεχνικό επίτευγμα (εικ. 1). Η εικονογράφηση του περιοδικού επιτρέπει να κάνουμε λόγο για σελιδοποίηση και γενικότερη αισθητική σαφώς πρωτοπόρα που ξεπερνούσε ενδεχομένως σε μοντερνιστική διάθεση τον μέσο όρο των γαλλικών folies. Αργότερα (μετά το 1900), ο Γαλάνης επρόκειτο, κατά την πολυετή παραμονή του στο Παρίσι, να συνεργαστεί με μια σειρά από σατιρικά – αλλά κατ' ουσίαν «γαργαλιστικά» περιοδικά. Ωστόσο, η *Εφημερίς του Ποδογύρου* κατέχει μια ξεχωριστή θέση, καθώς φιλοξένησε από νωρίς μερικά από τα πιο πρωτοπόρα και μοντέρνα σκίτσα του.

Καθώς αλλάζει ο αιώνας, η μοντέρνα αισθητική και τα ξενόφερτα στοιχεία αποτυπώνονται και στους τίτλους και στη γενικότερη αισθητική των περιοδικών. Το *Φλερτ* (1903-1904) είναι ένα τυπικό παράδειγμα περιοδικού που αυτοσυστήνεται ως «σατυρικών», θέλει να απευθύνεται ακόμη και σε «πολύ μικρά παιδιά και οικογενείας», προβάλλοντας πάντως με κάθε ευκαιρία τους πονηρούς σκοπούς του. Διαβάζουμε στο πρώτο του φύλλο [30 Οκτωβρίου 1903]: «Ως γνωστόν ο τρίτος παίζει πάντοτε σπουδαιότατον ρόλον μεταξύ δύο συζύγων και συμβολίζει την τελείαν απόλαυσιν. Και ό τρίτος σκοπός του *Φλερτ* θα είναι η τελεία απόλαυσις των αναγνωστών του. Αλλ' επειδή η τελεία απόλαυσις ευρίσκεται πάντοτε εις την αλήθειαν, δι' αυτό θα σας παρουσιάζωμεν πάντοτε την αλήθειαν, αλλά γυμνήν». Στο *Φλερτ* μπορούμε πλέον να κάνουμε λόγο για αμιγώς ερωτογραφικό περιεχόμενο, καθώς δεν υπάρχει αράδα ή σκίτσο του περιοδικού όπου να μην κρύβεται, έστω υπαινικτικά, μια σεξοκεντρική πληροφορία. Ήδη στο πρώτο φύλλο, βρίσκουμε πλήθος σκίτσων γυμνών γυναικών, ενώ παιχνίδια με δισημίες, μεταφορές και μετωνυμίες όπως οι πιο πάνω θα γίνουν, στα επόμενα φύλλα, το πλέον χαρακτηριστικό σημείο της ύλης του. Για παράδειγμα, το εξώφυλλο του πρώτου και πάλι φύλλου κοσμεύεται από το σκίτσο μιας γυναίκας σε ιδιαίτερως προκλητική πόζα με το *Φλερτ* ανά χείρας και έναν άντρα να την κοιτά (εικ. 2). Η εξής λεζάντα συνοδεύει την εικονογράφηση:

- Και σεις το «Φλερτ» δεσποινίς; Δεν συλλογίζεσθε ότι είναι πολύ ντεκολτέ και ότι γράφεται εις γλώσσαν μαλλιαρήν;
- Μαλλιαρήν είπατε; Τόσω το καλλίτερον μον σερ... Είναι δηλαδή «Φλερτ» μαλλιαρόν. Άλλως τε είνε μόνο δεκάλεπτον...
- Καλά... Αλλά σεις βλέπω έχετε μαλλιαρόν Fleur!
- Χα.. χα... α! Μα το δικόν μου δεν είναι καθόλου δεκάλεπτον.

Στο διόλου εκλεπτυσμένο χιούμορ του συντάκτη εμπεριέχονται πάντως οι εξής σημαντικές προωθητικές πληροφορίες: το περιοδικό είναι γραμμένο στη δημοτική και είναι ιδιαίτερος προσιτό στην τιμή. Εδώ, όπως και στο άλλο προωθητικό κείμενο που παραθέσαμε περί «τελείας απολαύσεως των αναγνωστών», οι αμφισημίες επανέρχονται: τα λογοπαίγνια περί μαλλιαρών fleurs και δεκάλεπτων φύλλων συνοψίζουν άσφωγα το πνεύμα της γραφής του Φλερτ. Ο γεμάτος μεταφορές λόγος, είτε προστά- τευε τη σύνταξη από τη λογοκρισία είτε επέτρεπε στο φύλλο να πλασαριστεί –για εμπορικούς λόγους– ως οικογενειακό περιο- δικόν, πάντως καθόρισε το ύφος του Φλερτ.

Φαίνεται πως βασικός συντάκτης του περιοδικού αυτού με το σκανταλιάρικο χιούμορ ήταν ο διάσημος αναρχικός Γιάννης Μαγκανάρας, ενώ εκδότης του ήταν κάποιος Γεώργιος Πετρούτσος, κατά κόσμον «Πετεινός». Όταν οι δυο τους τσακώθηκαν, ο Μαγκανάρας ή Μάγκας έβγαλε δικό του περιοδικό το *Κόρτε* (1904). Οι ξενόφερτοι, μονοσύλλαβοι τίτλοι είναι προφανώς παρό- μοιας εμπνεύσεως στις περιπτώσεις και των δύο περιοδικών. Το ίδιο ισχύει και για το περιεχόμενο του *Κόρτε*, το οποίο επίσης βασίζεται σε λογοπαίγνια και αμφισημίες, αφού άλλωστε ο ίδιος ο Μαγκανάρας υπέγραφε ως «Μωψ» τα άρθρα του πρώιμου Φλερτ και, μετά την αποχώρησή του, τα άρθρα του *Κόρτε*, το οποίο αργότερα έγινε *Πετακτό Κόρτε*.

Τα άκρως ενδιαφέροντα βιογραφικά του πρώην (:) αναρχικού Μαγκανάρα, που φυλακίστηκε, λόγω της κόντρας του με τον εκδότη του Φλερτ, τα βρίσκουμε στο forum «Greek comics» και στο blog του Νίκου Σαραντάκου. Εδώ, θα περιοριστούμε να αναφέρουμε πως ο Μαγκανάρας, πρώην εκδότης του οργάνου των αναρχικών της Πάτρας Επί τα Πρόσω, επιθυμούσε να προσδώσει στην εφημερίδα του –έστω προγραμματικά– πολιτικό πρόσημο: «...έχομεν την πεποιθήσιν ότι εξυπηρετούμεν εκδί- δοντες το «Κόρτε» την Κοινωνίαν, διότι αποκαλύπτοντες τα γανγραινώδη μέρη αυτής και καυτηριάζοντες αυτά πράττομεν έργον ωφέλιμον, γράφοντες δε τερπνά και νόστιμα καλαμπούρια εξυπνούμεν τον νουν του ελληνικού λαού και καθιστώμεν τον λαόν εύθυμον και γελαστόν...».

Το περιοδικό θα πρέπει να είχε πάντως εμπορική επιτυχία, αφού στο φύλλο 23 (9 Αυγούστου 1904) διαβάζουμε: «Το *Κόρτε* προσεχώσ –άμα τη αποφυλακίσει του Γιάννη Μάγκα– ιδρύει δικόν του λιθογραφείον και τυπογραφείον, ότε θα εκδίδεται δις της εβδομάδος 16σέλιδον και πολύχρωμον. Από της 2ας Σεπτεμβρίου επανέρχεται εις το πρώην σχήμα του 16σέλιδον, τετράχρωμον και καλλιτεχνικώτατα εκτετυπωμένον». Πράγματι, ο εκδότης του *Κόρτε* (πλέον τότε του *Πετακτού Κόρτε*) πρέπει να προχώρησε στα πιο πάνω βήματα, αφού έβγαλε πολλά φύλλα ακόμη ως το 1906.

Το γεγονός πως ο Μαγκανάρας θέλησε να ιδρύσει δικό του τυπογραφείο-λιθογραφείο δεν είναι ενδεικτικό μόνο της εμπο- ρικής επιτυχίας του περιοδικού, αλλά και της γενικότερης τάσης των ερωτογραφικών περιοδικών να επενδύουν στην τυπο- γραφική τους παρουσίαση, συχνά μάλιστα καινοτομώντας σε θέματα στοιχειοθεσίας αλλά και εικονογράφησης. Πέρα από τα

Εικόνα 3
Εξώφυλλο του τεύχους 64 του *Πειρασμού* (1921).
Από τη συλλογή του Μιχάλη Αλεξανδράτου.

συχνά εντυπωσιακά εξώφυλλά τους, συνολικά τα φύλλα ακολουθούν τις τελευταίες εξελίξεις των ευρύτερων καλλιτεχνικών ρευμάτων. Είναι ενδεικτικό πως ο υπότιτλος του *Κόρτε* είναι «Αρνοβώ σατυρικών φύλλον». Η πρωτοπόρα αισθητική αυτών των περιοδικών, μαζί με τη δημοφιλία τους, συνέβαλε –υποθέτουμε– στην ευρύτερη διάχυση των μοντερνιστικών καλλιτεχνικών τάσεων.

Αν μεταφερθούμε, δεκαπέντε έτη μετά, στην πρώτη κυκλοφορία του δημοφιλέστατου εβδομαδιαίου *Πειρασμού* (1919), διαπιστώνουμε πως η τυπογραφική πρωτοπορία και η μοντέρνα αισθητική έχουν εδραιωθεί ως πάγια γνωρίσματα της ταυτότητας των ερωτογραφικών περιοδικών. Το αμιγώς ερωτογραφικό περιοδικό έχει πλέον πληθύνει, και γενικώς η «γυμνογραφία και ασπρορουχογραφία» είναι πια παντού, όπως μαθαίνουμε από τις έντονες αντιδράσεις της σεμνότυφης *Εστίας*, του συντηρητικού Μελά και των συναφών λογίων που ξέσπασαν σε αντιδράσεις το 1919, χρονιά έκδοσης τόσο του *Πειρασμού* όσο και της *Γάμπας* του Καρυωτάκη και του *Λεβέντη* (Γελασάκης 2022). Το πρώτο φύλλο του *Πειρασμού* κυκλοφόρησε στις 20 Οκτωβρίου 1919. Η εικονογράφηση είναι πολύ προωθημένη και συχνά έγχρωμη – τουλάχιστον στα εξώφυλλα, με τη χρήση της ερωτικής φωτογραφίας να μην είναι ακόμη κοινή πρακτική στην Ελλάδα της εποχής.

Όσο για την τυπογραφική πρωτοπορία, από το πρώτο ήδη φύλλο του *Πειρασμού*, μαθαίνουμε ότι το περιοδικό πρόκειται να είναι υπεράνω συγκρίσεως «διότι έχει τεράστια μέσα εις την διάθεσίν του, τα οποία δεν είναι εύκολο να εξασφαλίση κανείς άλλος. Με ιδιικήν του κολοσσαϊάν τυπογραφικήν εγκατάστασιν, η οποία του εστοίχισεν 100.000 δραχμές –με δύο μεγάλα γερμανικά πιεστήρια εις την διάθεσίν του, ειδικά διά καλλιτεχνικάς εκτυπώσεις– εννοεί να μη φείδεται δαπανών διά να εμφανίζεται με πλούτον πρωτοφανή δι' ελληνικόν περιοδικόν, με τας σημερινάς μάλιστα τεραστίας δαπάνας, με χαρτί όχι των εφημερίδων, αλλά πολυτελείας, το οποίον παρηγγέθη επί τούτω εις την Ευρώπην και στοιχίζει πενταπλάσια των άλλων με εικόνας τριχρώμους και μονοχρώμους εις όλας του τας σελίδας».

Πέραν του τίτλου, του οποίου η εικονογραφική απόδοση παρουσιάζεται ιδιαίτερος τολμηρή, μετά τα πρώτα φύλλα (εικ. 3), ο *Πειρασμός* φέρει και άλλα σημεία σταθερής εικονογραφικής ταυτότητας όπως, για παράδειγμα, το σκίτσο μιας ολόκληρης οικογένειας να διαβάζει το περιοδικό ως εισαγωγικό κομμάτι στο πρώτο άρθρο κάθε φύλλου (εικ. 4). Η επανάληψη των ίδιων διακοσμητικών σκίτσων από φύλλο σε φύλλο –πέραν της οικονομικής διευκόλυνσης για τον εκδότη– αποτελεί και στοιχείο αναγνωρίσιμης ταυτότητας του φύλλου, το οποίο, κατά δήλωση της αρχισυνταξίας, φτάνει να είναι το πρώτο σε κυκλοφορία φύλλο πανελληνίως στα τέλη του 1920.

Με τον *Πειρασμό* επιβεβαιώνεται η καινοτόμα τάση των ερωτογραφικών περιοδικών σε όλα τα επίπεδα, από την εικονογραφία και την τυπογραφία ως την αφήγηση. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως ενθαρρύνεται η διάδραση με το αναγνωστικό κοινό υπό τη μορφή ενός ούτως ειπείν λαϊκού δικαστηρίου. Παραθέτουμε: «Από σήμερα ο *Πειρασμός* ανοίγει τας πύλας ενός πρωτοτύπου ειδικού δικαστηρίου εις το οποίον δικασταί θα είναι όλοι οι αναγνώσται και αι αναγνώστριά μας...». Τίθεται από τη σύνταξη το ερώτημα «Η χήρα πρέπει να ξαναπαντρεύεται;» και οι αναγνώστες καλούνται να στέλνουν υπό ψευδώνυμο «γνώμες έξυπνες, λίγο τσουχτερές ίσως, αρκετά παιχνιδιάρικες, όχι όμως και άσεμνες (το νου σας, παρακαλούμεν, γιατί έχουμε και

Αστυνομία στη μέση)». Θα υπάρχει μάλιστα χρηματικό βραβείο για «τας πλέον καλογραμμένες αλλά πρωτίστως τας πλέον εξύπνους και πλέον επιτυχείς». Κλείνει λέγοντας πως «έχουν δικαίωμα να απολογηθούν και... κατηγορούμενοι».

Το μυθοπλαστικό υλικό είναι επίσης πλούσιο, με τις φανταστικές αποδόσεις παρασκηνιακών καταστάσεων να επικρατούν: από τα κυριολεκτικά παρασκήνια του θεάτρου στη σκανδαλοθηρική «Θεατρίνα» στα πιπεράτα παρασκήνια της αστικής καθημερινότητας στα «Μυστήρια μια Γκαρσονιέρας», τα οποία «θα μας ανοίξουν επί τέλους μια πτυχή από τη ζωή εκείνη των Αθηνών που είνε άγνωστη στους πολλούς, γιατί σπάνια εκδηλώνεται υπό το φως της ημέρας». Σε άρθρα όπως τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι ο *Πειρασμός*, όπως και τα περισσότερα περιοδικά του είδους του, είναι μοντέρνος για έναν ακόμη λόγο, επειδή αποκτά νόημα μόνο εντός του νεωτερικού άστεως. Έτσι, στο πρώτο φύλλο της 20ης Οκτωβρίου 1919, ένας πρώην Αθηναίος νέος και νυν επαρχιώτης, πρόσφατα νυμφευμένος, υπό το ψευδώνυμο «Δον Ζουάν», διαμαρτύρεται για τη ζωή της επαρχίας, εξαιρώντας τις απολαύσεις της ύπαρξης εντός του αστικού πλήθους: «Εκείνο που λείπει είνε οι γυναίκες, όλες οι γυναίκες, εκείνες που θίγω όταν περνώ από κοντά τους στον δρόμο, εκείνες που συναντώ στα μεγάλα καταστήματα [...]».

Θα κλείσουμε συνοψίζοντας ορισμένα βασικά σημεία που ξεχωρίσαμε από τις αναγνώσεις των πρώιμων αυτών «πικάντικων» περιοδικών: Πρώτον, θα πρέπει να φανταστούμε την ερωτογραφία των περιοδικών του 19ου αιώνα ως μια πτυχή της «ποικιλής ύλης» που επέβαλε η μαζικοποίηση και η εμπορευματοποίηση του τύπου. Αν και πλασαρισμένα ως οικογενειακά, τα περιοδικά αυτά έτειναν να επιμένουν στο μοτίβο της συζυγικής απάτης και να αρθρώνουν τον λόγο τους βασισμένα σε αμφισημίες και υπαινιγμούς, ενίοτε λειτουργώντας ανατρεπτικά ως προς τους κυρίαρχους λόγους και ως προς τα κοινώς αποδεκτά πρότυπα της φιλήσυχης αστικής οικογενειακής ζωής. Δεύτερον, τα περιοδικά αυτά είναι μοντέρνα, ή ακόμα και πρωτοπόρα, σε πολλαπλά επίπεδα: από την απεύθυνση στο γυναικείο αναγνωστικό κοινό όλων των τάξεων και την καινοτόμα εικονογράφηση ως τις διαδραστικές αφηγήσεις που εισάγουν το κοινό σε νέες μορφές σχέσης με το έντυπο μέσο.

Το πεδίο που διανοίγεται καλεί προς εξερεύνηση. Μένει οπωσδήποτε να καταγραφούν οι τίτλοι και να αποδελτιωθούν τα περιεχόμενα, καθώς και να γίνει μια λεπτομερής περιγραφή των φύλλων με έμφαση στην υλικότητα του μέσου και στα παρακείμενα (π.χ. ποιότητα του χαρτιού, στοιχειοθεσία, χρώματα, αλλά και τίτλοι, διαφημίσεις κ.ά.). Ενδιαφέρουσα είναι ακόμη η σχέση των περιοδικών αυτών με άλλα μέσα του πολιτισμού του εντύπου, όπως, παραδείγματος χάριν, με τα λαϊκά φυλλάδια αλλά και με τις καρτ ποστάλ, τα προσκλητήρια κ.ά. Μερικά ακόμη πιθανά ερωτήματα προς απάντηση θα μπορούσαν να είναι τα εξής: Ποιοι ακριβώς ήταν οι εκδότες των εντύπων αυτών και τι άλλο τυπωνόταν στα τυπογραφεία τους; Αντίστοιχα, ποιοι είναι οι –κατά δήλωση των εκδοτών– διάσημοι συγγραφείς και οι εικονογράφοι που κρύβονται υπό τα ποικίλα και ευφάνταστα ψευδώνυμα (Λόλα δε Κοντράλ στο *Κόρτε*, Ιούλιος Λάρμης στον *Πειρασμό* κ.ά.); Οι ιστορίες λογοκρισίας του πορνογραφικού λόγου είναι επίσης ένα πεδίο οπωσδήποτε ενδιαφέρον και ελάχιστα μελετημένο από τη σκοπιά του ελληνικού τύπου. Η κατηγορία του «άσεμνου» καλεί να τη μελετήσουμε και για την ανατρεπτική και για τη δημιουργική της δυναμική.

Η σύντομη εργασία μας τερματίζει με τον *Πειρασμό* στα 1921. Από τον λόγο «περί ασέμων» επί ευκαιρία της *Γάμπας* στα 1922 μέχρι τη στροφή του πορνογραφικού υλικού στην τάση «άρτος και θεάματα», το πεδίο προσφέρεται για διερευνήσεις προς

κάθε κατεύθυνση. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, το ερωτογραφιικό περιολιικό θα είναι όλο και πιο πλούσιο και όλο και πιο τολμηρό, φτάνοντας μεταπολεμικά, τη δεκαετία του 1950, ως το *Να η Αθήνα*, τις *Φλόγες*, το *Χτυποκάρδι* κ.λπ. Κλείνουμε με την ελπίδα να διανοιχθεί ένα πεδίο για αυτή την πτυχή των ελληθιικών περιολιικών, την «λαχαριστήν» και «σκανταλιάρικην».

Βιβλιογραφία

Γελασάκης Μιχάλης, «Η σατυρική *Γάμπα* του Κ. Γ. Καρυωτάκη», ειδική έκδοση της *Εφημερίδας των Συντακτών*, Απρίλιος 2022.
 Δημητρίου Άρης (επιμ.), *Αυστηρώς ακατάλληλον*, Τόμοι Α΄ έως Γ΄, Οξύ, 2000-2004.
 Καρποζήλου Μάρθα, *Τα Ελληθιικά περιολιικά του 19ου*, Τόμοι Α΄ και Β΄, Βουλή των Ελλήνων, 2022.
 Κορνέτης Κωστής, «Περί ασέμνων: "Πορνογραφία", δημόσια αιδώς και γυμνό στη μεταπολιτευτική Ελλάδα», στο Πηνελόπη Πετσιήν, Δημήτρης Χριστόπουλος, *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Καχεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, Καστανιώτης, 2018.
 Πολέμη Πόπη, *Ελληθιική Βιβλιογραφία 1864-1900. Εισαγωγή-Συντομογραφίες-Ευρετήρια*, ΕΛΙΑ, 2006.
 Attwood Feona and Clarissa Smith, «Porn Studies: an introduction», *Porn Studies*, 1:1-2, 1-6, 2014.
 Foucault Michel, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Ι. Η βούληση για γνώση*, μετάφραση: Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον 2011 (1976).
 Frederickson, Kathleen, «Victorian Pornography and the Laws of Genre», *Literature Compass*, 8 (5): 340-348, Μάιος 2011.
 Gibson Roma (επιμ.), *Dirty Looks, women, pornography, power*, Indiana University Press/BFI, 1993.
 Hanson Dian, «Essence Über alles», στο *The History of Men's magazines*, Vol. 1: 1900 to WWII, Taschen, 2004.
 Hunt Lynn (επιμ.), *Eroticism and the Body Politic*, John Hopkins University Press, 1990.
 Kendrick Walter, *The secret museum: pornography in modern culture*, University of California Press, 1996.
 Vörös Florian, *Cultures Pornographiques: Anthologie des Porn Studies*, Éditions Amsterdam, 2015.
 Williams Linda, *Hard Core: Power, Pleasure, and the Frenzy of the Visible*, University of California Press Books, 1999 (1989).
 «Why It's Time for the Journal of Porn Studies», το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *The Atlantic* (21 Μαρτίου 2014).

Εικόνα 4
Από το πρώτο φύλλο του *Πειρασμού* (1919).
Από τη Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ.

{φρμκ}|Φάρμακο: Ένα περιοδικό για τη διερεύνηση του ποιητικού φαινομένου

Συνέντευξη με την εκδότρια και διευθύντρια του {φρμκ}, την ποιήτρια Κατερίνα Ηλιοπούλου

της Παυλίνας Μάρβιν

Το {φρμκ} αποτελεί ένα από τα καθοριστικότερα έντυπα λογοτεχνικά περιοδικά της τελευταίας δεκαετίας στον ελληνόφωνο χώρο. Ποιήματα, μεταφράσεις, συνδέσεις μεταξύ λόγου και εικόνας, περφόρμανς, σπουδαία πολυσέλιδα θεματικά αφιερώματα, θεωρητικά κείμενα, δημοσιεύσεις με αμιγώς εικαστικό περιεχόμενο, έργα αιχμής από την παγκόσμια λογοτεχνική παραγωγή που παρουσιάζονται για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα, είναι κάποια μόνο από όσα σπουδαία έχει ως τώρα προσφέρει η κοινότητα σημαντικών καλλιτεχν(ιδ)ών και φίλων που συνδιαμορφώνει με συστηματική εργασία, υψηλή αισθητική και επίμονο μεράκι το περιοδικό, τις εκδόσεις και τις εκδηλώσεις που το πλαισιώνουν. Παρακάτω, μια συνέντευξη εφ' όλης της ύλης με την εκδότρια, διευθύντρια του περιοδικού και διακεκριμένη ποιήτρια με διεθνή παρουσία, Κατερίνα Ηλιοπούλου.

1. Τι πυροδότησε τη δημιουργία του περιοδικού {φρμκ} και πότε; Πώς θα περιέγραφες την ταυτότητα του περιοδικού μέσα στα δέκα χρόνια ύπαρξης του;

Το περιοδικό {φρμκ}, τώρα στο 18ο τεύχος του, ξεκίνησε πριν από έντεκα χρόνια, σαν μια φυσική εξέλιξη του διαλόγου, της συνεργασίας και εντέλει της φιλίας των ανθρώπων που το δημιουργούν. Η φυσιογνωμία του περιοδικού από το πρώτο τεύχος του προβάλλει μία ανανεωτική διάθεση ως προς την αισθητική αλλά και το περιεχόμενο, προσπαθώντας μέσω αυτού να απαντήσουμε στην ερώτηση πώς θα μπορούσε να είναι ένα λογοτεχνικό έντυπο σήμερα, φτιάχνοντας το περιοδικό που θα θέλαμε να διαβάζουμε. Ένα περιοδικό όπως το βλέπουμε εμείς δεν είναι ένας κατάλογος κειμένων, ούτε καν ένα αισθητικά όμορφο και ποιοτικό έντυπο αλλά κάτι περισσότερο. Είναι το ίδιο ένα ποίημα, με την έννοια της αρχιτεκτονικής, της σύλληψης και της ανάπτυξής του. Και ακόμα είναι ένας τόπος συνάντησης. Ο υπότιτλος του περιοδικού (για τη διερεύνηση του ποιητικού φαινομένου) δηλώνει ακριβώς τη διάθεση της έρευνας για το τι μπορεί να είναι αυτό το φαινόμενο σήμερα, πώς εκδηλώνεται, με ποιον τρόπο και με τι δεσμούς συνδέεται με το παρελθόν, πώς ανιχνεύεται από την θεωρία και πώς διατρέχει όλες τις εκφάνσεις της καλλιτεχνικής δημιουργίας, πώς δημιουργεί κοινότητες, πώς ακονίζει την κριτική μας ικανότητα και δημιουργεί ποιητική γνώση.

Στην πορεία των ετών, γρήγορα εμπεδώσαμε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μας για τα κοινά, δηλαδή τα ζητήματα ζωτικής σημασίας που απασχολούν την εποχή μας. Ξεκινήσαμε έτσι μια σειρά από τεύχη-αφιέρωματα (Ποίηση και Νόσος, Διασπορά, Τέχνη και Πολιτική, Το ανθρώπινο ζώο, Ποίηση-Ντοκουμέντο, Ανθρωπόκαινος) όπου συγκλίνουν τα πεδία της ποίησης, της τέχνης γενικότερα, και της κοινωνικής επιστήμης. Κατά συνέπεια, από εξαμηνιαία, τα τεύχη μας έγιναν ετήσια –αλλά και διπλάσια σε ύλη–, αφού για την σύνθεση κάθε τεύχους απαιτείται πολύμηνη έρευνα και σχεδιασμός.

Το περιοδικό επιτελεί έτσι έναν ρόλο ενημέρωσης αλλά και εκπαίδευσης πάνω σε ζητήματα που μας επιτρέπουν να στοχαστούμε και να κατανοήσουμε τον κόσμο στον οποίο ζούμε και τις πολιτικές, πολιτισμικές και ιστορικές εκφάνσεις του. Ελπίζουμε πως το σώμα της δουλειάς μας αποτελεί ένα πρίσμα θέασης του κόσμου που αποκαλύπτει τις σύγχρονες πτυχές του και δημιουργεί δεσμούς μεταξύ του παγκόσμιου και του εντόπιου, αλλά και εμπνέει τη σκέψη και τη δημιουργική ζύμωση για πιθανές απαντήσεις και θεωρήσεις για το μέλλον.

2. Ποια είναι τα βασικά μέλη της συντακτικής ομάδας και τι τα ενώνει; Τι είδους κείμενα και έργα τέχνης δημοσιεύει το {φρμκ} και πώς μπορεί κανείς να υποβάλει ένα έργο προς δημοσίευση;

Οι δύο ιδρυτές του: η ποιήτρια Κατερίνα Ηλιοπούλου, διευθύντρια του περιοδικού, και ο εικαστικός Γιάννης Ισιδώρου, καλλιτεχνικός διευθυντής, υπεύθυνος για την αισθητική του περιοδικού, για τα περισσότερα εξώφυλλα και το ένθετο των εικαστικών, και η συντακτική ομάδα: οι ποιητές και ποιήτριες Βασίλης Αμανατίδης, Ορφέας Απέργης, Φοίβη Γιαννίση, Παναγιώτης Ιωαννίδης, Γιάννα Μπούκοβα, Θοδωρής Χιώτης και η μεταφράστρια Ελένη Ηλιοπούλου. Νέα μέλη της συντακτικής ομάδας είναι ο ποιητής Μάριος Χατζηπροκοπίου και ο συγγραφέας και ανθρωπολόγος Άρης Αναγνωστόπουλος.

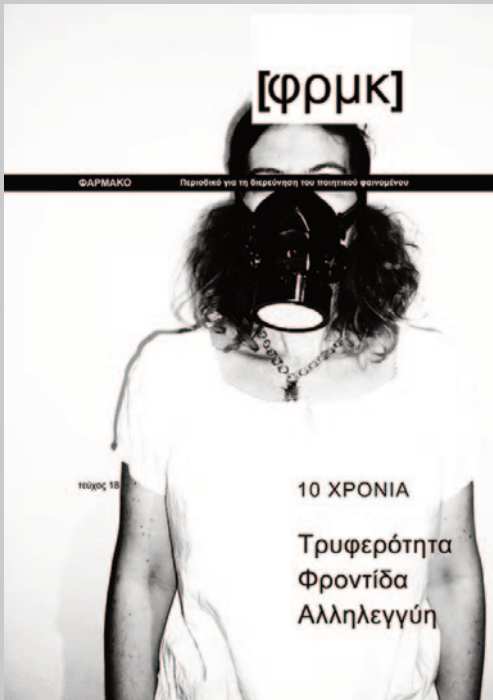
Το {φρμκ} ανιχνεύει τη σύγχρονη ποιητική και εικαστική σκηνή, παρουσιάζοντας έργα αιχμής από ελληνόφωνους/νες ποιητριες που άρχισαν να δημοσιεύουν μετά το 2000 καθώς και μεταπολεμικούς μεταφρασμένους/νες ποιητριες από διάφορες γλώσσες και συχνά για πρώτη φορά στα ελληνικά, καθώς και σύγχρονα θεωρητικά κείμενα πρωτότυπα και μεταφρασμένα. Θεωρώντας την τέχνη ως ενιαίο πεδίο, το {φρμκ} περιλαμβάνει ένα τμήμα αμιγώς εικαστικό, που λειτουργεί σαν αυτόνομη έντυπη έκθεση και παρουσιάζει σύγχρονους/νες Έλληνες εικαστικούς. Κάθε τεύχος του {φρμκ} απαιτεί πολύμηνη έρευνα και μια επιμελητική εργασία σύνθεσης κειμένων θεωρητικών και ποιητικών. Γύρω από το περιοδικό έχει δημιουργηθεί μια ευρεία ομάδα συνεργατριών, μεταφραστριών, θεωρητικών, εικαστικών, ποιητριών που τροφοδοτούν το περιοδικό με τις εργασίες τους. Σε αυτή την ομάδα προστίθενται συνεχώς νέα μέλη με έναν φυσικό τρόπο που βασίζεται στην αισθητική συγγένεια και την διάθεση προσφοράς και γνώσης. Λειτουργούμε συνήθως με προσκλήσεις και αναθέσεις κειμένων, αλλά είμαστε πάντα ανοιχτοί σε νέες προτάσεις.

3. Μίλησε μας για την σχέση του {φρμκ} με την performance και την διακαλλιτεχνική δημιουργία. Πώς την αντιλαμβάνεστε, πόσα και τι είδους επιτελεστικά έργα έχετε παρουσιάσει μέχρι σήμερα;

Μία από τις κεντρικές μου έγνοιες σε σχέση με την ποίηση είναι η ανανέωση της πρόσληψης του ποιητικού κειμένου. Είναι ευρέως γνωστό ότι διάφορες μορφές επιτελεστικής ανάγνωσης, αλλά και γενικότερα αυτό που λέμε performance, έχουν μεγάλη εξάπλωση στις μητροπόλεις και στα φεστιβάλ ποίησης. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι έτσι η ποίηση «θεαματικοποιείται». Όμως κάθε τρόπος που εξοικειώνει το κοινό με την ποίηση είναι για μένα νόμιμος και με απρόβλεπτα αποτελέσματα. Η συμμετοχή στο ποιητικό γεγονός δημιουργεί χαρά, η ποίηση είναι συναρπαστική, αρκεί να βρει κανείς τον τρόπο εισόδου. Τίποτα δεν υποκαθιστά τη μοναχική ανάγνωση, αλλά χρειάζεται να επιστρατεύσουμε την εφευρετικότητά μας, αν δεν θέλουμε να διαιωνίζουμε τρόπους που έχουν αποδειχθεί από καιρό ανενεργοί και αν μας ενδιαφέρει η σχέση της ποίησης με τον δημόσιο χώρο.

Εδώ και δέκα χρόνια μέσω του {φρμκ} έχω συμμετάσχει, επιμεληθεί και συνδιοργανώσει πολυμεσικά έργα, που έχουν στο πυρήνα τους το ποιητικό κείμενο. Χρειάζεται, όμως, και εδώ να γίνει μια διάκριση: δεν μιλώ για περιπτώσεις όπου το ποιητικό κείμενο συνοδεύεται απλώς από ένα άλλο μέσο συμπληρωματικά ή διακοσμητικά, αλλά για αυτόνομα νέα έργα, όπου όλα τα μέσα που μπορεί να μετέχουν σε αυτά (λόγος, φωνή, performance, video, μουσική) δημιουργούν, τελικά, ένα ανοιχτό και

συμμετοχικό ποιητικό γεγονός. Τα έργα αυτά προτείνουν επίσης μια βιωματική σχέση με την ποίηση, προσφέροντας την εμπειρία αυτού που δεν μπορεί να ειπωθεί με λόγια, αποτελούν, δηλαδή, και τα ίδια ένα νέο ποίημα, προσκαλώντας την ενεργή συμμετοχή, ρισκάροντας και τολμώντας να αναζητήσουμε συνενόχους. Από το 2013 ως σήμερα έχουμε παρουσιάσει πάνω από δέκα επιτελεστικά έργα με συμμετοχή πολλών ποιητ(ρι)ών αλλά και μουσικών, εικαστικών κ.λπ., στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα και συνοπτικά:

25/09/2013 Ποίηση και χιούμορ (γκαλερί και πολυχώρος Camp, Αθήνα)

Performance /απαγγελία με θεματική Ποίηση και χιούμορ, με συμμετοχή 16 ποιητ(ρι)ών.

22/03/2014 INRI (Πόλις Art Cafe, Αθήνα)

Performance ομαδικής απαγγελίας από το έργο INRI του σημαντικού Χιλιανού ποιητή Ραούλ Σουρίτα στα πλαίσια του Μήνα Ποίησης, με συμμετοχή οκτώ ποιητ(ρι)ών.

19/02/2014 Θλίψη-μανία-μελαγχολία (γκαλερί και πολυχώρος Camp, Αθήνα)

Performance απαγγελίας Θλίψη-μανία-μελαγχολία (με το ομοιοπαθητικό φάρμακο της ποίησης), με συμμετοχή πολλών ποιητ(ρι)ών και του κοινού.

05-07/06/2015 Υπηρεσία μεταφορών και διενέξεων (Art Athina 2015)

Διαδραστική performance. Η Υπηρεσία μεταφορών και διενέξεων: ποιητικό ερωτηματολόγιο σε μορφή αίτησης για συμπλήρωση και υποβολή στην συντακτική ομάδα του περιοδικού που επιστρέφει στον αιτούντα ένα δικό του ποίημα.

16/02/2016 Τα 6 μονοπάτια/Μια γιορτή προγνωστικής ποιητικής (Πολυχώρος Ρομάντσο, Αθήνα)

Μικτή διαδραστική εκδήλωση, εγκατάσταση και performance με συμμετοχή οκτώ ποιητών και του κοινού. Οκτώ ποιητές και ποιήτριες επινοούν και σκηνοθετούν αντίστοιχα διαδραστικά δρώμενα με θέμα την πρόγνωση, με αφορμή τα τρία χρόνια του περιοδικού {φρμκ}. Αναγνώσεις τετ-α-τετ, εκμυστηρεύσεις, εξομολογήσεις, μυστικά αλλά και εντελώς απρόσμενες συναντήσεις. Ένας τόπος όπου η ποίηση μπορεί να συμβαίνει ως ζωντανή και απρόβλεπτη πραγματικότητα, μέσα από το παιχνίδι, τον διάλογο, το χιούμορ, την επινοητικότητα, το θράσος, τη συγκίνηση, την ανατροπή. Με τους Ορφέα Απέργη, Δημήτρη Άλλο, Λένα Γκίνη, Πατρίτσια Κολαίτη, Μάριο Χατζηπροκοπίου, Γιάννα Μπούκοβα, Ιορδάνη Παπαδόπουλο, Χρήστο Σιορίκη. Σύλληψη, επιμέλεια: Κατερίνα Ηλιοπούλου, Γιάννης Ισιδώρου.

19/02/2017 & 13/05/2017 LIMBO, ένα ποίημα επί σκηνής (Πολυχώρος Ρομάντσο, Αθήνα / ΔΕΒΘ)

Σπονδυλωτή πολυμεσική περφόρμανς με μουσική, λόγο, κίνηση, βίντεο, ήχο, με συμμετοχή 18 σύγχρονων Ελλήνων ποιητών και ποιητριών, που παρουσιάζουν επιτελεστικά δικά τους ποιήματα. Ο Αινείας και η Περσεφόνη, ο κύριος Ν μετά το σεισμό, η Βιρτζίνια Γουλφ και το ποτάμι, μια θεία με Αλτσχάιμερ, ο Ρώσος ποιητής Μαντελστάμ, η μαμά και ο μπαμπάς, ο Οθέλλος, εσύ κι εγώ, ο παιδικός εαυτός μας και άλλοι πολλοί συναντιούνται γύρω από ένα τραπέζι. Συμμετείχαν οι ποιητές και ποιήτριες: Βα-

σίλης Αμανατίδης, Ορφέας Απέργης, Φοίβη Γιαννίση, Άννα Γρίβα, Λένια Ζαφειροπούλου, Κατερίνα Ηλιοπούλου, Παναγιώτης Ιωαννίδης, Λένα Καλλέργη, Δήμητρα Κατιώνη, Πατρίτσια Κολαΐτη, Δημήτρης Λεοντζάκος, Γιάννα Μπούκοβα, Ιορδάνης Παπαδόπουλος, Όλγα Παπακώστα, Χρήστος Σιορικής, Θωμάς Τσαλαπάτης, Μαρία Τοπάλη (με τον μουσικό Σόλη Μπαρκή), Θοδωρής Χιώτης. Ήχος και βίντεο Γιάννης Ισιδώρου, σκηνοθετική επιμέλεια Κατερίνα Ηλιοπούλου.

20/02/2018 & 06/05/2018 Θα με βρει η ευτυχία; (Πολυχώρος Ρομάντσο, Αθήνα / ΔΕΒΘ)

Πολυμεσική ποιητική παράσταση πάνω σε κείμενα σημαντικών εικαστικών καλλιτεχνών της πρωτοπορίας (John Cage, Yoko Ono, Robert Smithson, Joe Brainard, Jackson Mac Low, Guerrilla Girls, Vito Acconci, Fischli και Weiss, Louise Bourgeois, Roni Horn) με ποίηση, performance, ζωντανή μουσική, χορό, βίντεο. Συμμετοχή οχτώ ποιητών και περφόρμερς, μπάσο Βασίλης Παπαβασιλείου, χορογραφία-εκτέλεση Μαρία Κολιοπούλου, ήχος και βίντεο Γιάννης Ισιδώρου, σκηνοθετική επιμέλεια Κατερίνα Ηλιοπούλου.

22/02/2019 Το [ανθρώπινο] ΖΩΟ (Χώρος τέχνης Keiv, Αθήνα)

Εκδήλωση με λόγο, μουσική, φιλμ, εικαστικά, performance. Συμμετείχαν οι Ari Morgenstern Läsarson, Γιάννης Πεδιώτης, Κωνσταντίνος Χατζηνικολάου, Βαγγέλης Αρτέμης, Ίρις Δεπάστα, Χην Cabal, Παυλίνα Μάρβιν, Παναγιώτης Ιωαννίδης, Ορφέας Απέργης, Κατερίνα Ηλιοπούλου, Δημήτρης Άλλος, Ελένη Ηλιοπούλου, Γιάννης Ισιδώρου, Γιάννα Μπούκοβα. Καλλιτεχνική επιμέλεια, Γιάννης Ισιδώρου.

02/02/2022 «Ποιητικό πεδίο» (Victoria square project, Αθήνα)

Μια βραδιά με ποίηση, ήχο, βίντεο και περφόρμανς με τις Ruby Reding και Iza Koczanowska (artists in residence at Snehta), την ill (Anna Wærum), την Κατερίνα Ηλιοπούλου (ποιήτρια), τον Χρήστο Σακελλαρίδη (ποιητή) και τον Γιάννη Ισιδώρου (εικαστικό).

20/05/2023 «Καρουσέλ: οι γυναίκες τραγουδούν για την γη» (TAVROS art space, Αθήνα)

Στα πλαίσια του προγράμματος «Revolution is not a one-time event» παρουσιάστηκε μια συλλογική απαγγελία περφόρμανς με ποίηση σύγχρονων ποιητριών από διάφορες γλώσσες που υμνούν έναν πλανήτη σε κίνδυνο. Συμμετείχαν διαβάζοντας οι ποιήτριες Φοίβη Γιαννίση, Τώνια Τζιρίτα Ζαχαράτου, Λένια Ζαφειροπούλου, Κατερίνα Ηλιοπούλου, Λένα Καλλέργη, Νίκη Χαλκιαδάκη, Γιάννα Μπούκοβα, Όλγα Παπακώστα, Αλεξάνδρα Πλαστήρα, η μεταφράστρια Ελένη Βλάχου, η σκηνοθέτης Άννα Τζάκου και οι εικαστικοί Ίρις Δεπάστα και Μάνια Μπενίση. Επιμέλεια εκδήλωσης Κατερίνα Ηλιοπούλου και Γιάννης Ισιδώρου (ηχητικό τοπίο).

25/02/2024 «Ιστορίες γύρω από την φωτιά» (Πολυχώρος Ρομάντσο, Αθήνα)

Το {φρμκ} γιόρτασε τα 10 χρόνια του και το 18ο τεύχος του, «Τρυφερότητα - Φροντίδα - Αλληλλεγγύη», με μια σπονδυλωτή ποιητική περφόρμανς. Στις «Ιστορίες γύρω από τη Φωτιά» διαβάστηκαν ποιητικά κείμενα διαλεγμένα μέσα από όλη την πορεία του περιοδικού, από την Inger Christensen ως τον John Cage, από την Cecilia Vicuña μέχρι τον Robert Hass, και πολλές/ούς άλλες/ους. Συμμετείχαν οι ποιητές και οι ποιήτριες: Κατερίνα Ηλιοπούλου, Παναγιώτης Ιωαννίδης, Γιάννα Μπούκοβα, Ιορδάνης

Παπαδόπουλος, Νίκη Χαλκιαδάκη, Μάριος Χατζηπροκοπίου, ο ηθοποιός Γιάννης Τσουμαράκης και η Φοίβη. Συνέπραξαν με ζωντανή μουσική οι "Butoh Arme" (Γιάννης Γρηγοριάδης, Γιάννης Ισιδώρου, Simon Barker). Σύλληψη: Κατερίνα Ηλιοπούλου, Γιάννης Ισιδώρου. Σκηνοθετική επιμέλεια, επιλογή κειμένων: Κατερίνα Ηλιοπούλου

4. Ποια προβλήματα αντιμετωπίζει ένα λογοτεχνικό περιοδικό στην Ελλάδα και τι θα χρειαζόταν από πλευράς θεσμικής πολιτικής για το βιβλίο ώστε αυτά να επιλυθούν;

Τα προβλήματα φυσικά αφορούν τη βιωσιμότητα, αλλά και την έλλειψη στήριξης και ανάδειξης συμπράξεων που παράγουν με συνέπεια πνευματικό έργο. Δεν υπάρχει καμιά πρόβλεψη για ανεξάρτητες και μη κερδοσκοπικές εκδόσεις εδώ και πολλά χρόνια. Δεν υπάρχει καν αυτή η κατηγορία στις προκηρύξεις του Υπουργείου Πολιτισμού για επιχορηγήσεις καλλιτεχνικών έργων. Οπότε εδώ και χρόνια, απουσία θεσμών, οι καλλιτέχνες από διάφορα πεδία αναγκάζονται να δημιουργήσουν δικούς τους "θεσμούς". Κάτι τέτοιο ελπίζω είναι και το {φρμκ}, με την έννοια της προσφοράς και της συσπείρωσης μιας ποιητικής καλλιτεχνικής κοινότητας. Στα πιο πρακτικά, συνεχίζουμε με ανιδιοτελή προσφορά έργου από όλους/ες τις συνεργάτιδες του περιοδικού καθώς και χάρη στο γεγονός ότι έχουμε καταφέρει να έχουμε ένα αναγνωστικό κοινό που φαίνεται να αυξάνεται μέσα στα χρόνια και καθιστά την προσπάθειά μας βιώσιμη. Το {φρμκ} είναι ανεξάρτητη έκδοση, δεν στηρίζεται από κάποιον εκδοτικό οίκο. Εκτός από τα τεύχη του περιοδικού, εκδίδουμε την σειρά «Όντραντεκ», σύντομα ποιητικά βιβλία στην λογική του chap book, και ακόμα δύο συλλογικά βιβλία δοκιμίων, *Μια συζήτηση για την ποίηση Τώρα*, και *Τι μας μαθαίνει η τέχνη; Η καλλιτεχνική πράξη ως διεργασία γνώσης*.

5. Μπορείς να μοιραστείς μαζί μας κάποιες σημαντικές, απαιτητικές ή και αστείες στιγμές που θυμάσαι από την ιστορία του περιοδικού και των ανθρώπων του;

Δραματική ήταν η αρχή της έκδοσης όταν είχαμε ετοιμάσει το πρώτο τεύχος και τελευταία στιγμή ο εκδοτικός οίκος με τον οποίο είχαμε συμφωνήσει άλλαξε γνώμη για οικονομικούς λόγους (βρισκόμαστε στο 2013, εν μέσω οικονομικής κρίσης), πράγμα που επαναλήφθηκε και με δεύτερο εκδοτικό οίκο, μέχρι που ο φίλος εκδότης Κώστας Αναστόπουλος, των εκδόσεων Αλφειός, συμφώνησε να μας στηρίξει, πράγμα που έγινε για τα πρώτα δύο χρόνια, και του χρωστάμε ευγνωμοσύνη για αυτό. Πολύ αστεία αλλά δραματική ήταν η περφόρμανς με κείμενα από το ποίημα «Ζωολογικός κήπος» του Βελιμίρ Χλέμπνικοφ, για την οποία είχαμε ετοιμάσει χειροποίητες μάσκες, αλλά όταν ξεκινήσαμε να διαβάζουμε καταλάβαμε ότι δεν βλέπαμε τα κείμενα! Καταφέραμε να ξεπεράσουμε τον πανικό μας με χιούμορ! Στην βάση της συνεργασίας δεν μπορεί παρά να βρίσκεται η φιλία, φιλία που βαθαίνει μέσα στα χρόνια. Οι δεσμοί φιλίας που δημιουργήθηκαν γύρω από το περιοδικό είναι ίσως το πιο πολύτιμο απόκτημα με πλούσιες εμπειρίες συγκίνησης, ατελείωτων συζητήσεων, συναντήσεων και άφθονου γέλιου!

6. Μόλις κυκλοφόρησε ένα πολυσέλιδο τεύχος του {φρμκ} με θέμα «Τρυφερότητα–Φροντίδα–Αλληλεγγύη». Τι περιλαμβάνει και τι επιδιώκει;

Όπως και τα υπόλοιπα τεύχη μας-αφιερώματα σε θεματικές που αφορούν τον σύγχρονο κόσμο επιδιώκουμε τον άνοιγμα του διαλόγου και τη συμμετοχή σε αυτόν από την οπτική διαφορετικών πεδίων. Για το παρόν 18ο τεύχος, επετειακό των 10 χρόνων μας, επιλέξαμε το τρίπτυχο «Τρυφερότητα–Φροντίδα–Αλληλεγγύη», έννοιες που αποτελούν καταστατική συνθήκη για κάθε ανθρώπινη σχέση αλλά και βασικούς όρους σύστασης της ίδιας της κοινωνίας. Συγχρόνως, το τρίπτυχο αυτό καθρεφτίζει τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων του πυρήνα του περιοδικού, αλλά και το ίδιο το εγχείρημα, ως δώρο προς το αναγνωστικό κοινό μας. Όπως όλοι ξέρουμε, στις σύγχρονες, κυρίως αστικές, κοινωνίες στις οποίες ζούμε, οι όροι αυτοί βρίσκονται σε κίνδυνο και έλλειψη – όμως η φροντίδα για την ύπαρξή τους τρέφει την δική μας ύπαρξη. Το νέο τεύχος του {φρμκ} αποτελεί μια ελεύθερη σύνθεση λογοτεχνικών και δοκιμιακών κειμένων, τόσο πρωτότυπων όσο και σε μετάφραση, από σύγχρονες ποιήτριες και ποιητές, και από στοχαστές διαφόρων πεδίων, όπως κοινωνιολογία, ιστορία, φιλοσοφία και ηθική φιλοσοφία, ψυχανάλυση, πολιτική θεωρία, ιστορία της τέχνης.

7. Ποια είναι η σχέση του {φρμκ} με τη διεθνή λογοτεχνική σκηνή; Ταξιδεύει το περιοδικό και η ομάδα του προς τα έξω; Τι είδους μεταφράσεις ξενόγλωσσων έργων επιλέγει και με ποια κριτήρια;

Η επιδίωξή μας από τη αρχή ήταν να διερευνήσουμε και να συστήσουμε στο ελληνικό κοινό σημαντικές σύγχρονες ποιητικές φωνές από πολλές γλώσσες, ποιητές και ποιήτριες που τοποθετούνται χρονικά από τα μέσα του 20ού αι. ως σήμερα και στις περισσότερες περιπτώσεις δεν έχουν μεταφραστεί προηγουμένως στα ελληνικά. Από την πιο σημαντική εκπρόσωπο του γλωσσοκεντρικού ρεύματος Λυν Χετζίνιαν, που πέθανε πρόσφατα, ως τον σπουδαίο Χιλιανό Ραούλ Σουρίτα και από την Αν Κάρσον ως την Κλαρίσε Λισπέκτορ και την επίσης χιλιανή εικαστικό και ποιήτρια Σεσίλια Βικούνια, τον πρωτοπόρο Ρώσο ποιητή και ακτιβιστή Ντιμίτρι Πρίγκοβ ως τον Άγγλο Ντέιβιντ Χάρσεντ. Πάντοτε με πολυσέλιδες δημοσιεύσεις και εκτεταμένες εισαγωγές που αποτελούν μια καλή βάση γνωριμίας με το έργο τους. Ταυτόχρονα έχουμε δημοσιεύσει μέσα στα χρόνια μεταφράσεις σημαντικών σύγχρονων δοκιμίων από στοχαστές και φιλοσόφους. Πέρσι το {φρμκ} είχε προσκληθεί να παρουσιάσει το έργο του από το Τμήμα Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Γενεύης, (υπεύθυνη διοργάνωσης η ελληνίστρια Βάλια Τσάιτα Τσιλιμένη) ενώ τον Μάιο 2024 ο φιλόλογος Χρήστος Μπιντούδης μας προσκάλεσε στο αντίστοιχο τμήμα του Πανεπιστημίου της Ρώμης.

8. Το {φρμκ} προσφέρει, επίσης στο πεδίο της κριτικής και του δοκιμίου, σε μια εποχή που θα λέγαμε πως δεν γράφονται αρκετά τέτοια κείμενα, σε ό,τι αφορά, μάλιστα, τον ποιητικό λόγο. Ποιον θεωρητικό λόγο αρθρώνει ευρύτερα το {φρμκ} και πού τον απευθύνει;

Τα τελευταία 6 χρόνια το περιοδικό {φρμκ} συγκροτείται με βάση εκτεταμένα αφιερώματα που αφορούν τη σύγκλιση των πεδίων

της λογοτεχνίας και των κοινωνικών επιστημών, και απαιτούν πολύμηνη έρευνα και ένα πλήθος συνεργατών, συγγραφείς και μεταφραστές αλλά και δοκιμιογράφους, ανθρωπολόγους κλπ. Συγκροτείται έτσι ένα έργο αναφοράς και ένας εικονικός χώρος για δράση, γνώση και διάλογο. Η μετάφραση ενός ποικίλου και εκτεταμένου όγκου σχετικών κειμένων, θεωρητικών και λογοτεχνικών, για πρώτη φορά στα ελληνικά αποτελεί μια προσφορά και ένα άνοιγμα του πεδίου για τον ελληνικό χώρο, έναν δίαυλο επικοινωνίας αλλά και μια πρόσκληση για πρωτότυπα έργα από νέους επιστήμονες, λογοτέχνες και καλλιτέχνες.

Συνοπτικά τα αφιερώματα αφορούν τα εξής θέματα: Ποίηση και γνώση, Ποίηση και νόσος, Το κείμενο στα εικαστικά (με κείμενα από κορυφαίους εικαστικούς καλλιτέχνες), Το ανθρώπινο ζώο (εξετάζει την σχέση ανθρώπου-ζώου και το τι είναι το ανθρώπινο ζώο), Το πολιτικό στην τέχνη, την Διασπορά, την Ποίηση-Ντοκουμέντο (ανθολογία με κείμενα από το 1930 ως σήμερα), την Ανθρωπόκαινο (έχει περιγραφεί ως μια νέα γεωλογική εποχή που είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης κυριαρχίας επί του φυσικού κόσμου, με τους ανθρώπους να έχουν μεταμορφώσει τη Γη βιολογικά, χημικά και μορφολογικά) και το τελευταίο μας επετειακό τεύχος των 10 χρόνων με το τρίπτυχο «Τρυφερότητα–Φροντίδα–Αλληλεγγύη».

9. Υπάρχει σχέση ανάμεσα στη φροντίδα της τέχνης από μια λογοτεχνική κοινότητα όπως η δική σας και στην άσκηση πολιτικής μέσω της τέχνης, και αν ναι, ποια είναι αυτή;

Η τέχνη δεν μπορεί να ασκήσει πολιτική, γιατί η τέχνη δεν αποβλέπει σε κάποιο αποτέλεσμα. Η τέχνη είναι πολιτική με την έννοια του στοχασμού, της ανατροπής των δεδομένων, της αμφισβήτησης και της ερωτηματικής της φύσης. Γνωρίζω ότι υπάρχει ένα αίτημα για την τέχνη να παράξει απαντήσεις για σημαντικά ζητήματα, να καταστεί χρήσιμη, αλλά αυτό δεν μπορεί παρά να της αφαιρεί τη συστατική της ελευθερία. Η ποίηση (η τέχνη) αποτελεί μια εναλλακτική αφήγηση για έναν κόσμο που κυριαρχείται από τον ολοκληρωτισμό του οικονομισμού· και αυτή η αφήγηση μας υποβάλλει τη σκέψη πως ίσως χρειάζεται να σκεφτούμε πιο προσεκτικά για το απραγματοποίητο ή ακόμα και το ανέφικτο προκειμένου να διατηρήσουμε το υπαρκτό.

Ο πυρήνας των αναζητήσεών μας συνίσταται στην ανίχνευση του πώς τα καλλιτεχνικά έργα συνιστούν ένα πεδίο ριζοσπαστικής σκέψης αλλά και ηθικής στάσης απέναντι στα εξαιρετικά πολύπλοκα ζητήματα της εποχής μας. Η σχέση της κοινωνικής επιστήμης με την ποιητική δημιουργία συνήθως παραμένει αμφίθυμη. Εμείς πιστεύουμε πως έχει νόημα να στοχαστούμε την επικράτεια της ποίησης σαν κάτι που τείνει το χέρι από την αισθητική προς την ηθική, μέσα στην καρδιά των διερωτήσεων για το πώς να πράξουμε μέσα στον σύγχρονο κόσμο.

Η εμπειρία της κοινότητας εμφορείται από την κοινή πίστη σε μια υπόθεση –την ποίηση, την τέχνη και τον στοχασμό– που ξεπερνά τις ατομικές επιδιώξεις του καθενός από εμάς. Μέσω της δράσης μας θέτουμε το ερώτημα του τι μπορούν να κάνουν τα πολιτιστικά προϊόντα ως προς την εμπλοκή του επιστημονικού αρχείου αλλά και ως μορφές παρέμβασης σε αυτό. Κι ακόμα: μπορούμε να αξιοποιήσουμε την ιστορική εμπειρία και τις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις για να επινοήσουμε εναλλακτικούς τρόπους σκέψης για την οικονομία και την πολιτική;

10. Ποια είναι τα σχέδια σας για το μέλλον και ποιο το όραμα του {φρμκ} για το μέλλον της λογοτεχνίας, των συγγραφέων και των καλλιτεχνικών κοινοτήτων στη χώρα μας;

Όπως διατυπώνεται και στο συλλογικό δοκιμιακό βιβλίο μας *Μια συζήτηση για την ποίηση τώρα*, που εκδόθηκε το 2018, η έρευνά μας επικεντρώνεται σε αυτό το επείγον τώρα, που μπορεί να είναι άχρονο και ταυτόχρονα διαρκές. Η λέξη τώρα του τίτλου δηλώνει ακριβώς τη στιγμή της πράξης και της δυνατότητας που οφείλουμε να αδράξουμε για να συστήσουμε έναν ζωτικό χώρο διαλόγου και καλλιτεχνικής δημιουργίας. Είναι το μη στατικό, το πάντα ανήσυχο, το άπιαστο, το ριψοκίνδυνο τώρα που κοιτάζει χωρίς φόβο τις καταρρεύσεις και τα σχίσματα, που αναζητά συνδέσεις, και σχεδιάζει τη σχέση μας με το μέλλον.

A Man Standing in front of a Newspaper Stand.
Φωτογραφία: Darwin Boaventura, Πηγή: Unsplash.com

Από το έντυπο στο ψηφιακό

Πολλές φορές λέγεται ότι το έντυπο πέθανε – ή, έστω, πεθαίνει. Ιδιαίτερα δε όταν η συζήτηση αφορά περιοδικά, μάλλον το πιο πιθανό μέρος στο οποίο μπορεί να τα συναντήσει κανείς το 2024 στην Ελλάδα είναι η αίθουσα αναμονής ενός ιατρείου, και κατά πάσα πιθανότητα θα πρόκειται για τεύχη δεκαετίας. Προσωπικά, μεγάλωσα σε ένα σπίτι με πολλά βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά, με μια κουλτούρα αγάπης για το έντυπο και μια εβδομαδιαία συνήθεια να προμηθευόμαστε εφημερίδες και περιοδικά τα Σαββατοκύριακα. Μάλιστα στην πορεία απέκτησα και τη συνήθεια να συλλέγω περιοδικά που μου φαινόταν ιδιαίτερα· δεν είμαι σίγουρη πλέον με τι κριτήρια, αλλά σίγουρα αυτά που έχουν μείνει μέχρι σήμερα φαίνονται σχετικά πιο «προσεγμένα»: η ράχη τους πιο στιβαρή, το χαρτί τους πιο πολυτελές, η εσωτερική τους οργάνωση πιο σταθερή – και σίγουρα κάτι από το περιεχόμενο μου άρεσε και ήθελα να το κρατήσω. Ακόμα και οι διαφημίσεις φαίνονται πιο καλαίσθητες από τα υπόλοιπα που θυμάμαι να πέφτουν στα χέρια μου.

Πέρα από την προσωπική μου εμπειρία, πάντως, είναι γεγονός ότι ανήκω στη γενιά που, παρά αυτήν την επαφή με τα περιοδικά, βίωσε παράλληλα τη σταδιακή τους εξαφάνιση από τα σπίτια. Πλέον δεν πηγαίνουμε στο ψιλκατζίδικο τις Κυριακές για να πάρουμε δύο-τρία τεύχη για να ενημερωθούμε ή να διαβάσουμε σχετικά με κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον μας. Ανοίγουμε το λάπτοπ το πρωί με τον καφέ μας, ή ακόμα πιθανότερο, το κινητό μας, και «μπαίνουμε» όπου θέλουμε για να διαβάσουμε – και, μάλιστα, «δωρεάν».

Για τη γενιά μου, λοιπόν, των ανθρώπων που γεννηθήκαμε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, αυτή η μετάβαση έγινε από τη μια στιγμή στην άλλη. Όπως δεν καταλάβαμε τότε ακριβώς σταματήσαμε να ακούμε κασέτες και μετά CD, να βλέπουμε ταινίες σε βιντεοκασέτες και μετά σε DVD, έτσι δεν συνειδητοποιήσαμε τότε ξεκινήσαμε – εντελώς αυθόρμητα κατά πως φαίνεται – να διαβάζουμε ό,τι διαβάζαμε σε περιοδικά, στο ίντερνετ. Αξίζει βέβαια να αναφέρουμε εδώ μια περίπτωση που μοιάζει με εξαίρεση σε αυτήν τη γενική μεταφορά των διαφόρων μέσων σε ψηφιακό περιβάλλον: τα βιβλία. Αυτά φαίνεται πως ακόμα καλά κρατούν ως υλικά αντικείμενα, με τη δική τους θέση στον καθημερινό μας χώρο· ελάχιστες προτιμάμε να διαβάζουμε, πόσο μάλλον για ψυχαγωγικούς σκοπούς, σε συσκευές. Αν και το βιβλίο φαίνεται λοιπόν να αντιστέκεται σθεναρά σε αυτό που συνέβη σε άλλα μέσα (μουσική, κινηματογράφος) φαίνεται ότι ό,τι εννοούμε ως Τύπο αλλά και εν γένει οι περιοδικές εκδόσεις, πανεύκολα μεταφέρθηκαν στις διάφορες οθόνες. Μάλιστα, φαίνεται πως προτιμάμε να τις βρίσκουμε εκεί. Δεν φιλοδοξώ να απαντήσω σε βάθος το γιατί συνέβη αυτό, αλλά περισσότερο το «πού πήγαν» τα περιοδικά. Πώς μεταφέρθηκαν και εμφανίζονται πια στον ψηφιακό χώρο;

Το περιοδικό ως αντικείμενο

Προτού ξεκινήσουμε να απαντάμε, αξίζει να ξανασκεφτούμε λίγο μια πιο βασική ερώτηση: τι είναι το αντικείμενο «περιοδικό»; Η πρώτη απάντηση σε αυτό είναι ότι το περιοδικό είναι μια έντυπη έκδοση. Τι συιστά όπως την ιδιαιτερότητα της μορφής του ως (έντυπο) μέσο; Δεδομένου ότι μιλάμε για μια έκδοση, νομίζω ότι για να απαντήσουμε εκτενέστερα θα βοηθούσε να έχουμε

Η διαδικτυακή μορφή (ιστοσελίδα) του περιοδικού *TIME*.
Πηγή: time.com

ως σημείο αναφοράς το «αρχέτυπο» της έκδοσης, τον κώδικα· το βιβλίο, στη δεμένη, (συνήθως) ορθογώνια παραλληλεπίπεδη μορφή, με την οποία το γνωρίζουμε και το αγαπάμε.

Έχοντας αυτό κατά νου, λοιπόν, μπορούμε να πούμε πως το περιοδικό είναι μια έκδοση που, όπως προφανώς δηλώνει και το όνομα, εκδίδεται με μια περιοδικότητα την οποία ο εκδότης/ συντάκτης υπόσχεται να τηρεί: κάθε εβδομάδα, κάθε μήνα, κάθε εξάμηνο, κ.λπ. Επομένως, κάθε τεύχος έχει μεν μια αυτοτέλεια· ενδέχεται μάλιστα να διέπεται από μια θεματική ή έστω θεματική κατεύθυνση, αλλά πολλές φορές το περιεχόμενο μπορεί να βασιστεί και στη σειριακότητα των τευχών, και να οργανωθεί ανάλογα, σε συνέχειες. Ωστόσο, κάτι που σίγουρα το χαρακτηρίζει είναι η αποσπασματικότητα. Πέρα από τη διάσπαση σε τεύχη, εντός του καθενός βρίσκουμε μικρά ή μεγαλύτερα κείμενα δομημένα σε στήλες και πλαίσια που διαχωρίζουν το περιεχόμενο κι έχουν μια σταθερή οργάνωση μεταξύ τους. Αυτό σημαίνει ότι διαβάζεται και διαφορετικά: η αναγνώστρια δεν θα ξεκινήσει να το διαβάσει από την αρχή μέχρι το τέλος, από το εξώφυλλο ως στο οπισθόφυλλο, με γραμμικό τρόπο, όπως κάνει κατά κανόνα με ένα βιβλίο. Η χρήση του, συνεπώς, βασίζεται στο ξεφύλλισμα. Ακόμη, το περιεχόμενό του δεν περιορίζεται (σχεδόν) ποτέ στο κείμενο, αλλά εμπλουτίζεται με εικόνες, χρώμα και συμπληρωματικό, παρα-κειμενικό, θα μπορούσαμε να πούμε, περιεχόμενο (εικόνες, διάφορα γραφιστικά, διακοσμητικά στοιχεία και συχνά, όπως ανέφερα πιο πάνω, διαφημίσεις). Παράλληλα, η σελιδοποίηση, και η γραφιστική και τυπογραφική του σχεδίαση σπάνια παρουσιάζει την αυστηρότητα ενός βιβλίου. Την ίδια στιγμή οφείλει να σχηματίζει μια αναγνωρίσιμη οπτική ταυτότητα. Σημαντικό στοιχείο σε αυτή τη διαδικασία, φυσικά αποτελεί το εξώφυλλο. Τα εξώφυλλα των περιοδικών φαίνεται ότι φέρουν ιδιαίτερη βαρύτητα παίζοντας τόσο αισθητικό όσο και λειτουργικό ρόλο. Πέρα από περιπτώσεις περιοδικών με ιστορίες εμβληματικών εξωφυλλών που αποτελούν σταθμούς της οπτικής κουλτούρας του τελευταίου αιώνα (σκέφτομαι ως χαρακτηριστικότερα παραδείγματα το *New Yorker*, το *LIFE* ή το *TIME*), τα εξώφυλλα των περιοδικών, πέρα από τη βασική τους λειτουργία που είναι κοινή με αυτή των εξωφυλλών βιβλίων – να παρουσιάσουν τον τόμο – επιτελούν και άλλες λειτουργίες και ανταποκρίνονται σε διαφορετικές απαιτήσεις: αφενός παρουσιάζουν το κάθε τεύχος, και πολλές φορές τα περιεχόμενά του, αλλά, αφετέρου, καλούνται παράλληλα να διαφοροποιούνται διαρκώς από τεύχος σε τεύχος, διατηρώντας όμως την ιδιαίτερη οπτική γλώσσα του περιοδικού και θέτοντας στα μάτια του αναγνώστη το στίγμα του χαρακτήρα της έκδοσης σύμφωνα με τα κριτήρια της αρχιαιότητας.

Τέλος, πέρα από τα σχεδιαστικά χαρακτηριστικά, είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως το περιοδικό παρουσιάζει σημαντικό υψηλότερο κόστος παραγωγής σε σχέση με τα βιβλία. Αυτό, από την πλευρά του αναγνώστη/χρήστη θα μπορούσε να φανεί αρχικά παράδοξο, δεδομένης της εφήμερης σχέσης που συνήθως έχουμε με ένα περιοδικό, σε σύγκριση με την ιδιαίτερη ευλάβεια με την οποία συχνά αντιμετωπίζουμε τα βιβλία. Παρά ταύτα η παραγωγή των έντυπων περιοδικών είναι πράγματι πολύ πιο κοστοβόρα, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο κόστος των υλικών. Τα λουστρέ χαρτιά που χρησιμοποιούνται, κατάλληλα για εκτύπωση εικόνων, όπως επίσης και τα ίδια τα μελάνια, είναι σημαντικά ακριβότερα από τα αντίστοιχα που χρησιμοποιούνται για τα βιβλία. Κατά κύριο λόγο όμως το κόστος αυτό αποδίδεται στην κλίμακα της παραγωγής: τον αριθμό των αντιτύπων αλλά και την συχνότητα της εκτύπωσης.

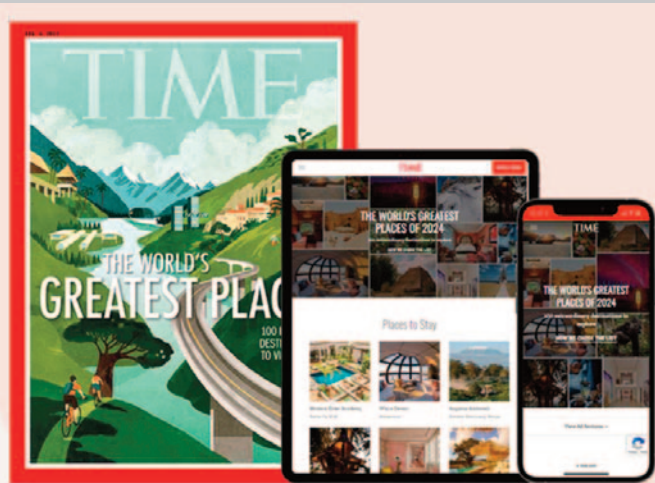

Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε επίσης να υποδείξουμε και τη θέση που λαμβάνει το περιοδικό στη μαζική κουλτούρα ή και ευρύτερα στον καπιταλιστικό σύστημα, αλλά είναι σημαντικό να θυμηθούμε ότι το περιοδικό ως έννοια καλύπτει μια μεγάλη γκάμα έντυπων (και πλέον όχι μόνο) προϊόντων: δεν απευθύνεται πάντα στην καταναλωτική μας ιδιότητα, όπως π.χ. ένα περιοδικό μόδας, αλλά μπορεί και να επιτελεί τον ρόλο της ενημέρωσης και της καλλιέργειας του ενδιαφέροντος μιας κοινότητας αναγνωστών, όπως π.χ. ένα λογοτεχνικό περιοδικό. Μια δε ακόμη πιο ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί αυτή των επιστημονικών περιοδικών, μια υποκατηγορία περιοδικών που έχει μεταφερθεί σχεδόν ολοκληρωτικά στο ψηφιακό. Τα επιστημονικά περιοδικά, που ανάλογα το επιστημονικό τους πεδίο παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλομορφία, ακολουθούν μια διαφορετική λογική παραγωγής: πέρα από τους διαφορετικούς σκοπούς (όχι ενημέρωση γενικού κοινού αλλά η αλληλοενημέρωση και η επικοινωνία εντός της ερευνητικής κοινότητας), το ειδικό κοινό στο οποίο απευθύνονται (με μεγαλύτερο μέρος του να αποτελούν οι πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες), υπάγονται σε συγκεκριμένες εκδοτικές διαδικασίες (χαρακτηριστικότερο μέρος των οποίων είναι συνήθως η «διπλά τυφλή» [double-blind] αξιολόγηση), ενώ ακόμη και η συχνότητα έκδοσης δεν είναι αντίστοιχη με άλλα περιοδικά. Όσον αφορά στη μορφή τους, αυτή προσιδιάζει περισσότερο σε αυτή του βιβλίου, παρά του «εμπορικού» περιοδικού. Για παράδειγμα, συνήθως έχουν αυστηρή σελιδοποίηση με σελίδες γεμάτες κείμενο, χωρίς ή με ελάχιστες εικόνες (που έχουν πληροφοριακό και όχι αισθητικό ρόλο), πολλές φορές σκληρά εξώφυλλα, ματ χαρτί κ.ο.κ.

Πέραν λοιπόν της πολυσχιδούς μορφής της, στόχος εδώ είναι να ορίσουμε με αδρές γραμμές κάποια βασικά, συγκροτητικά και αναγκαία χαρακτηριστικά της περιοδικής έκδοσης που την καθιστούν ένα ιδιαίτερο, ξεχωριστό τύπο αντικειμένου σε σχέση με άλλες εκδόσεις, ενσωματώνοντας διαφορετικά νοήματα και χρήσεις. Με βάση αυτά θα προχωρήσουμε με την αρχική ερώτηση: τι βρίσκει κανείς όταν ψάχνει ένα ψηφιακό περιοδικό; Χωρίς να φιλοδοξούμε ότι πρόκειται να περιλάβουμε ό,τι μπορεί να εμφανίζεται στον Παγκόσμιο Ιστό ως περιοδικό, θα προχωρήσουμε αποτυπώνοντας κάποιους γενικούς, παρατηρήσιμους τύπους με βάση, πάλι, τη μορφή τους.

Τα ψηφιοποιημένα

Στην πρώτη φάση του Ίντερνετ, πριν ακόμη από τη διάδοση της χρήσης του ως καθημερινό εργαλείο, ένα από τα αρχικά οράματα γι' αυτό ήταν ότι θα μπορούσε να αποτελέσει μια παγκόσμια βιβλιοθήκη, έναν χώρο που θα μπορούσε να αποθηκευτεί και να διαχέεται η γνώση ολόκληρου του πλανήτη. Μεγάλα προγράμματα ψηφιοποίησης αποτύπωσαν (και, αρκετές φορές, κατέστρεψαν εν τη διαδικασία) αναρίθμητους τόμους σε βιβλιοθήκες όλου του κόσμου, συμπεριλαμβανομένων και περιοδικών εκδόσεων των προηγούμενων αιώνων. Το γνωστότερο, ίσως –και περιβόητο για τα ζητήματα που προέκυψαν για την προβληματική διαχείριση των πνευματικών δικαιωμάτων των εκδοτών– είναι το Google Books Library Project. Αλλά, φυσικά, το καταστατικό τέτοιων προγραμμάτων και για πολλούς η απαρχή της μεταφοράς του εντύπου στο ψηφιακό είναι το Project Gutenberg, ενώ τεράστιας κλίμακας ψηφιοποίηση παλαιών εκδόσεων πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος Gallica της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας.

Το περιοδικό *TIME* στην έντυπη και τη διαδικτυακή μορφή του.
Πηγή: time.com

Στην Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 πραγματοποιήθηκαν αντίστοιχα προγράμματα ψηφιοποίησης βιβλίων, εφημερίδων και περιοδικού τύπου κυρίως από πανεπιστήμια και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Σημαντικά σώματα τέτοιου ψηφιακού υλικού αποτελεί αυτό του προγράμματος ψηφιοποίησης τύπου της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Ανέμη του Πανεπιστημίου Κρήτης, οι ψηφιακές συλλογές του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου, και πολλά άλλα. Παράλληλα, στο πρόγραμμα ψηφιακών εκδόσεων ePublishing του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης, και συγκεκριμένα στον κατάλογο eJournals, μπορεί κανείς να βρει αρχεία αντίστοιχων ψηφιοποιημένων έντυπων τευχών επιστημονικών (και όχι μόνο) περιοδικών, να συνυπάρχουν με εξαρχής ψηφιακά περιοδικά ή και PDFs των εντύπων – τις περιπτώσεις των οποίων θα καλύψουμε στη συνέχεια.

Αυτή η πρώτη μορφή αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε – και που συχνά αποκαλείται στο ελληνικό κομμάτι του Παγκόσμιου Ιστού – «ψηφιακό περιοδικό» μπορεί να ιδωθεί ως ένας τύπος ψηφιακού facsimile, ενός αντιγράφου του πρωτοτύπου. Πρωτότυπο αποτελεί η έντυπη έκδοση του περιοδικού, η οποία σαρώνεται και αποτυπώνεται σε μορφή εικόνας στον υπολογιστή· στη συνέχεια το σύνολο των εικόνων/σελίδων ενός τεύχους «κλείνει» σε ένα PDF. Αυτά τα ψηφιοποιημένα περιοδικά αποτελούν αντικείμενα στα οποία έχουμε πρόσβαση ψηφιακά, βρίσκονται δηλαδή όπως θα λέγαμε «σε ψηφιακή μορφή» αλλά δεν φαίνεται να έχουν κάποια ψηφιακή λειτουργικότητα πέρα από το γεγονός ότι η πρόσβασή τους πραγματοποιείται ψηφιακά. Συνήθως (με σημαντικές βέβαια εξαιρέσεις), δεν έχει γίνει σε αυτά ούτε καν αναγνώριση κειμένου, με αποτέλεσμα να μην μπορεί η αναγνώστριά να κάνει αναζήτηση εντός τους. Είναι, κυριολεκτικά, φωτογραφικά αντίγραφα της «υλικής» τους μορφής. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι επιτελούν τη σημαντική λειτουργία του να καθιστούν προσβάσιμα κείμενα για τα οποία υπό άλλες συνθήκες θα έπρεπε κανείς να διαθέτει σημαντικούς πόρους και συγκεκριμένη θέση για να τα βρει (συνήθως, να ταξιδέψει, να έχει δυνατότητα πρόσβασης στην αντίστοιχη βιβλιοθήκη ή αρχείο και συχνά να είναι μέλος κάποιου ακαδημαϊκού ιδρύματος). Πλέον, τουλάχιστον στις περιπτώσεις που το περιεχόμενο διατίθεται σε ανοιχτή πρόσβαση, συνήθως αρκεί μια ψηφιακή συσκευή με σύνδεση στο Ίντερνετ. Επομένως μπορούμε να πούμε πως, ως προς αυτόν τον πρώτο στόχο του Ίντερνετ, πετυχαίνουν το σκοπό τους.

Ta online

Μια ακόμη μορφή ψηφιακών περιοδικών είναι στην πραγματικότητα ιστοσελίδες που παρουσιάζονται ως ψηφιακά περιοδικά. Αυτά ξεκίνησαν να εμφανίζονται και να γίνονται ευρέως διαδεδομένα την τελευταία δεκαετία. Ένα online περιοδικό συνήθως παρουσιάζεται είτε ως η ψηφιακή παρουσία ενός υπάρχοντος, έντυπου περιοδικού, είτε αποτελεί ένα εξ ολοκλήρου κι εξαρχής ψηφιακό περιοδικό. Αυτή η μορφή συνήθως απαντά στις περιπτώσεις ειδησεογραφικών ή γενικά δημοσιογραφικών περιοδικών, ή και περιοδικών γενικών ή ειδικότερων ενδιαφερόντων. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, ένα τέτοιο ψηφιακό περιοδικό συνυπάρχει συμπληρωματικά με την έντυπη μορφή του περιοδικού, με τη μία μορφή να παραπέμπει στην άλλη: «διαβάστε ολόκληρη την ιστορία στο έντυπο» ή «δείτε περισσότερα στο online.» Τέτοιες πρακτικές δεν παρατηρούνται μόνο σε δημοσιογραφικές

εκδόσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ελληνικό περιοδικό *KABOOM*, που ξεκίνησε ως ψηφιακό περιοδικό, στη συνέχεια άρχισε να εκδίδεται και ως έντυπο και πλέον εν πολλοίς χρησιμοποιεί τη διαδικτυακή του πλατφόρμα για να ανεβάσει κείμενα-απαντήσεις, άρθρα που απαντούν σε ορισμένα άρθρα που περιλαμβάνονται στην έντυπη έκδοσή του.

Σε αυτά τα online περιοδικά ήδη παρατηρούμε μια μεγάλη μετακίνηση σε σχέση με το έντυπο. Αρχικά, το πρώτο πράγμα που οφείλουμε να σημειώσουμε είναι ότι τέτοια sites βρίθουν εικονογραφικού υλικού και, πολλές φορές, ειδικά σε περιπτώσεις ειδησεογραφικών, δωρεάν πρόσβασης περιοδικών, διαφημίσεων – με τις «καλαίσθητες» που κάποτε έβρισκα πού και πού στα έντυπα να σπανίζουν εξαιρετικά. Φυσικά, ενδείκνυται για τον εμπλουτισμό των κειμένων όχι μόνο με εικόνες, αλλά και με βίντεο ή ήχο, με τα video essays ή τα podcasts να είναι συχνό συμπλήρωμα ενός ψηφιακού περιοδικού λειτουργώντας σαν μια παράλληλη «στήλη», θα λέγαμε. Το περιοδικό εδώ δεν αποτελεί απλά ένα αντικείμενο ανάγνωσης, αλλά μια πολυμεσική εμπειρία.

Ό,τι περιγράφουμε μέχρι στιγμής είναι ωστόσο η γνωστή μας πλέον, εμπειρία χρήσης μιας σύγχρονης ιστοσελίδας. Επομένως, τι είναι αυτό που κάνει ένα site, ψηφιακό περιοδικό; Αρχικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο σχεδιασμός τέτοιων sites συνήθως ανακαλεί τυπογραφικά στοιχεία του εντύπου: οι αρχικές σελίδες μιμούνται πολλές φορές τον διαχωρισμό της σελίδας σε στήλες και παρουσιάζει διαθέσιμα κείμενα σε λίστες θυμίζοντας τις αντίστοιχες σελίδες περιεχομένων, ενώ οι γραμματοσειρές είναι επιμελημένες και επιλεγμένες για να παραπέμπουν είτε στο αντίστοιχο έντυπο, είτε γενικότερα στην έντυπη μορφή. Την ίδια στιγμή εμφανίζουν πολλές διαφορετικές επιλογές κειμένων προς ανάγνωση, χωρισμένες σε πλαίσια, κουτάκια ή αντίστοιχα γραφικά στοιχεία. Μια τέτοια παρουσίαση της διαθεσιμότητας του περιεχομένου θα μπορούσαμε να πούμε πως παραπέμπει λειτουργικά στη διαδικασία ξεφυλλίσματος, αντικαθιστώντας την, ωστόσο, εντελώς με μια πρόσκληση σε αυτό που λέγαμε στα πρώτα χρόνια του Ίντερνετ «σερφάρισμα», με το ένα κλικ να οδηγεί στο επόμενο και χωρίς στην ουσία να έχει κανείς την εποπτεία του συνόλου του περιεχομένου.

Με βάση αυτή τη δομή, μπορούμε εξ αρχής να κάνουμε ήδη δύο κεντρικές παρατηρήσεις. Αρχικά, ήδη με τη χρήση ενός site φαίνεται ότι ένα μεγάλο κομμάτι του κόστους, σε σχέση με την κλίμακα του προσφερόμενου περιεχομένου, αίρεται αμέσως με την απουσία της ανάγκης για εκτύπωση. Φυσικά, η διατήρηση, η διαρκής ενημέρωση και η ευρύτερη διαχείριση (τεχνική, σχεδιαστική, λειτουργική) μιας ιστοσελίδας υποκρύπτει σημαντικά κόστη. Ωστόσο το κέρδος ως προς την κλίμακα του περιεχομένου, μάλλον αρχίζει να εξηγεί την ευκολία της μεταφοράς του Τύπου σε ψηφιακό περιβάλλον.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά πάλι τη σχέση μορφής και περιεχομένου. Φαίνεται πως εδώ απουσιάζει η βασική συστατική μονάδα του περιοδικού: το τεύχος. Η μονάδα αναφοράς στο online περιοδικό είναι, αντί του τεύχους, το άρθρο, το οποίο έχει μεν μια χρονική σφραγίδα, αλλά δεν συνομιλεί με το υπόλοιπο περιεχόμενο όπως θα έκανε εντός ενός τεύχους. Έτσι, εδώ το σύνολο υπάγεται απευθείας στο site, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις τα άρθρα ομαδοποιούνται με βάση την/τον συγγραφέα, τη θεματική ή κάποια «στήλη». Αντίστοιχα απουσιάζει, φυσικά, εντελώς το εξώφυλλο. Την ανάγκη αποτύπωσης του αισθητικού στίγματος υπηρετούν συνήθως έντονα γραφιστικά, λογότυπα, κεφαλίδες και άλλα εικονικά στοιχεία τα οποία παραμένουν

Το περιοδικό *Historein* στην πλατφόρμα ePublishing του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης.
Πηγή: <https://tinyurl.com/sc6zxx8m>

σταθερά ανεξαρτήτως του πότε δημοσιεύτηκε το άρθρο. Άλλωστε είναι χαρακτηριστικό ότι υπάρχει μια φροντίδα κάθε σελίδα του ίδιου site-περιοδικού να είναι άμεσα αναγνωρίσιμη, μέσω μιας συγκεκριμένης γραφιστικής, και ευρύτερη αισθητικής, επιμέλειας.

Πέραν αυτής της φροντίδας όμως, η απόδοση της ταυτότητας του περιοδικού σε ένα site θα μπορούσε να ερμηνευθεί με βάση τη βούληση της σύνταξης για το πώς θέλει να παρουσιάζει το ψηφιακό περιεχόμενό της. Ένα online περιοδικό δεν είναι ένα απλό site. Για να δημοσιευθεί, το περιεχόμενό του περνάει από συντακτικό έλεγχο και οφείλει να πληροί ορισμένες προϋποθέσεις που τίθενται από την συντακτική ομάδα. Έτσι λύνεται το πρόβλημα της έλλειψης εγκυρότητας που πολλές φορές χαρακτηρίζει την αντίληψη του αναγνωστικού κοινού για «κάτι που διάβασε στο ίντερνετ». Αντίστοιχα, τα online περιοδικά (κατά κύριο λόγο, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, του εξωτερικού) λύνουν αυτό το πρόβλημα προσφέροντας το περιεχόμενο επί' αμοιβή, πίσω από τα λεγόμενα paywalls, που απαιτούν τη δημιουργία συνδρομής, καθιστώντας σαφή την προστιθέμενη αξία της πρόσβασης στο περιεχόμενο του συγκεκριμένου site. Το συνδρομητικό μοντέλο φυσικά απαντά και στο ζήτημα της χρηματοδότησης, ως εναλλακτικό πολλές φορές των διαφημίσεων που ταλανίζουν συχνά τον αναγνώστη στις περιπτώσεις δωρεάν ψηφιακών περιοδικών· η έλλειψη διαφημίσεων με τη σειρά της προσθέτει ακόμη μεγαλύτερη αξία στην εμπειρία της ανάγνωσης. Συνήθως δε, όταν αυτή συμπληρώνεται από μια συνεκτική αισθητική, μια συγκεκριμένη οπτική ταυτότητα, τότε γίνεται σαφές ότι το περιεχόμενο στο οποίο έχει πρόσβαση ο χρήστης έχει ανάλογο «βάρος» με αυτό που θα έβρισκε στο αντίστοιχο, έντυπο περιοδικό.

Τα PDF ή τα σελιδοποιημένα ψηφιακά

Πολλά περιοδικά είναι διαθέσιμα και διαδικτυακά, παρέχοντας το PDF της έντυπης έκδοσής τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις αυτό που βρίσκει κανείς online είναι το πανομοιότυπο του εντύπου, μόνο που «εξαφανίζεται» από τον υλικό χώρο. Με αυτόν τον τρόπο, από τη μία εξυπηρετείται μια ανάγκη για αποθήκευση μεγάλου αριθμού τόμων (τόσο για τον συντάκτη όσο και για τον αναγνώστη), ενώ πολλές φορές, όταν διατίθεται ελεύθερα, απαντάται το αίτημα της ελεύθερης πρόσβασης στο περιεχόμενο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το ότι σε αυτήν την κατηγορία υπάγονται τα περισσότερα επιστημονικά ψηφιακά περιοδικά.

Αυτά τα περιοδικά ακολουθούν την ίδια λογική με τα facsimile για τα οποία μιλήσαμε παραπάνω. Βασική τους διαφορά ωστόσο αποτελεί το γεγονός ότι είναι προϊόντα ψηφιακής συντακτικής/εκδοτικής διαδικασίας: έχουν δημιουργηθεί και σελιδοποιηθεί εξ αρχής με ψηφιακά μέσα (born-digital). Τέτοια τεύχη αποτελούν το κυρίαρχο μέρος των επιστημονικών περιοδικών που απαρτίζει το eJournals του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης. Δεν έχουν σκαναριστεί, αλλά, αντίστροφα, η ψηφιακή μορφή εκτυπώνεται για να παράξει την έντυπη. Αυτό που διαφοροποιεί λοιπόν τα ψηφιακά από τα ψηφιοποιημένα, πέρα από το ότι αυτή η μορφή άρχισε να εμφανίζεται σε μεταγενέστερη φάση του Ίντερνετ κι έχει να κάνει με αιτήματα πρόσβασης σε σύγχρονο περιεχόμενο, είναι ότι η ίδια η μορφή των PDF είναι εντελώς διαφορετική. Όλες μπορούμε να αντιληφθούμε τι σημαίνει να διαβάζεις ένα PDF που είναι δημιουργημένο ως PDF και τι σημαίνει να διαβάζεις ένα PDF που είναι σκαναρισμένο έντυπο.

Εκτός από ψηφιακές διευκολύνσεις –όπως η δυνατότητα αναζήτησης κειμένου, διαδραστικών περιεχομένων, εμπλουτισμού με εικόνες σε καλή ανάλυση, με υπερσυνδέσμους κ.λπ. – είναι απλά εξαιρετικά πιο εύκολη η ανάγνωση.

Από την άλλη, μια βασική διαφορά αυτού του τύπου περιοδικών σε σχέση με τα online περιοδικά, πέρα από τις συγκριτικά περιορισμένες λειτουργικότητες, είναι πως εδώ μπορεί να εννοηθεί μια ενότητα, μια μονάδα που περιέχει συγκεκριμένο περιεχόμενο. Πολλές φορές μάλιστα, αυτή συνοδεύεται από το εξώφυλλό της. Στην ουσία, σε γενικές γραμμές τα εξαρχής ψηφιακά περιοδικά σε μορφή PDF παρουσιάζονται έτοιμα προς εκτύπωση, δεν αποσυνδέονται σε καμία περίπτωση από την έντυπη μορφή τους. Την ίδια στιγμή, απουσιάζουν οι διαφημίσεις και οι λοιποί περισπασμοί μιας ιστοσελίδας, μπορούν να υπόκεινται σε κανόνες σελιδοποίησης όπως αυτοί του εντύπου (δεν είναι περίεργο λοιπόν που αποτελούν την πιο παραδεγμένη μορφή ψηφιακού επιστημονικού περιοδικού), ενώ αποκτούν αξία χρήσης και μόνο από το γεγονός ότι συνήθως προσφέρονται δωρεάν. Τέλος, η αναγνώστρια έχει τη δυνατότητα να «κατεβάσει» το PDF, να το αποθηκεύσει στον υπολογιστή ή στην όποια συσκευή της, και να το διαβάσει με τον χρόνο της, να το εκτυπώσει, να το επισημειώσει (ψηφιακά ή στο χαρτί). Σε αντίθεση με την εφήμερη διάδραση με ένα online περιοδικό, με το PDF μοιάζει σαν η οικεία σχέση που έχει κανείς με ένα έντυπο περιοδικό να αποκαθίσταται στον βαθμό του δυνατού στην ψηφιακή σφαίρα.

Τίποτα από τα παραπάνω

Έχοντας περιγράψει αυτούς τους τρεις γενικούς τύπους ψηφιακών περιοδικών, αξίζει να αναφέρουμε και κάποιες ενδιάμεσες περιπτώσεις: ψηφιακά περιοδικά που δεν υπάγονται, ούτε μπορούν να αποτελέσουν, τύπο, γιατί ακριβώς αποτελούν μορφές εξαίρεσης που προκύπτουν από τον πειραματισμό πάνω στα όρια, τόσο των διαφορετικών τύπων ψηφιακών περιοδικών, όσο και μεταξύ έντυπου και ψηφιακού.

Ένα παράδειγμα τέτοιου περιοδικού αποτελεί το διεθνές επιστημονικό περιοδικό *Historein*. Το *Historein* φιλοξενείται στην πλατφόρμα eJournals του ΕΚΤ, και πριν κάποια χρόνια υπήρξε ταυτόχρονα σε έντυπη μορφή, στην PDF μορφή που περιγράψαμε παραπάνω και online. Ωστόσο η online παρουσία του δεν ακολουθεί τη μορφή του site. Η συντακτική επιτροπή του περιοδικού επέλεξε να δημιουργήσει ένα διαδικτυακό περιβάλλον ειδικά σχεδιασμένο για ανάγνωση επιστημονικών εκδόσεων, στο οποίο μπορεί να έχει κανείς πρόσβαση από οπουδήποτε. Σε αυτό, «ανοίγει» κάθε φορά ένα τεύχος – αποκαθίσταται δηλαδή η αίσθηση της συστατικής μονάδας του περιοδικού – και μπορεί κανείς πολύ εύκολα να πλοηγηθεί στα περιεχόμενα, τόσο του τεύχους όσο και του επιμέρους άρθρου. Παράλληλα, αν και στο ρέον κείμενο του κάθε άρθρου δεν υπάρχει σελιδοποίηση, έχει προβλεφθεί αρίθμηση της κάθε παραγράφου, ώστε να γίνεται εύκολη και εφικτή η παραπομπή σε αυτή. Εν γένει, ο σχεδιασμός του διαδικτυακού αυτού περιβάλλοντος διαπραγματεύεται τις συμβάσεις της αναγνωστικής και ερευνητικής πρακτικής και προσπαθεί να τις εντάξει και να τις επαναδιαμορφώσει περιλαμβάνοντας επιλεγμένες διαδραστικές λειτουργίες, με προτεραιότητα την έλλειψη περισπασμών.

Δεύτερο παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης εξαίρεσης, αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, η ίδια η *Άνω Κάτω Τελεία*. Όντας

Η διαδικτυακή μορφή του περιοδικού *Historien*.
Πηγή: <https://tinyurl.com/erjbrfrm>

ψηφιακό περιοδικό ενημέρωσης γενικού κοινού για τον κόσμο του βιβλίου, διατίθεται ελεύθερα και παρουσιάζεται σε μορφή PDF. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν συνάδει με τον τύπο των PDF περιοδικών που περιγράψαμε παραπάνω· δεν είναι έτοιμη για εκτύπωση. Αντίθετα, προορίζεται καθαρά για ψηφιακή ανάγνωση. Η *Άνω Κάτω Τελεία* ενσωματώνει στοιχεία από τον έντυπο κόσμο, διαμορφώνοντάς τα για να λειτουργούν στον ψηφιακό: ο σταθερός διαχωρισμός της κάθε σελίδας σε χώρο εικόνας και κειμένου παραπέμπει στη γνωστή συμπλήρωση του κειμένου με εικόνα, αλλά προσαρμόζεται στο γεγονός ότι η αναγνώστρια θα το διαβάσει σε μια οθόνη υπολογιστή. Με αυτόν τον τρόπο, ο σχεδιασμός της φροντίζει ώστε να μην χρειάζεται η αναγνώστρια να «ανεβοκατεβαίνει» στην οθόνη, ούτε να περισπάται το διάβασμά της, ενώ παράλληλα έχει εποπτεία του συνοδευτικού υλικού. Ευρύτερα, η σταθερότητα στην οργάνωση του περιεχομένου βοηθάει στη συγκέντρωση στο διάβασμα, σε έναν χώρο όπου συνήθως, όπως ξέρουμε, υπάρχουν πολλοί λόγοι να περιπλανηθεί κανείς μέσω των κλικ και του «σκρολάρισματος». Άλλωστε, ακριβώς η επιλογή της σελίδας να βρίσκεται σε οριζόντια (landscape) και όχι κάθετη (portrait) μορφή –την «παραδοσιακή» μορφή της σελίδας– βοηθάει ακριβώς στο να «ξεχαστεί» το ποντίκι, το σκρολάρισμα, η διαρκής κίνηση που συνήθως απαιτεί το διάβασμα σε οθόνη. Φυσικά, η ψηφιακότητα της *Άνω Κάτω Τελείας* επιβεβαιώνεται και από τη συμπλήρωση του κειμένου και της εικόνας με τα ηχητικά της αποσπάσματα.

Παρότι και στις δύο περιπτώσεις φαίνεται πως πλέον δεν υπάρχει καμία σύνδεση με κάποιο έντυπο αντίστοιχο, αποτελώντας και οι δύο αποκλειστικά ψηφιακά περιοδικά, κάτι που τις χαρακτηρίζει είναι μια συνείδηση μεταβατικότητας. Μού φαίνεται πως ο εμπλουτισμός και η διαδραστικότητα εδώ συνδυάζονται με μια πρωταρχική αγάπη για την ανάγνωση, η οποία δεν μπορεί παρά να αντλεί από το έντυπο. Έτσι, παρότι διαβάζει κανείς σε μια οθόνη, η αίσθηση του εντύπου ανακαλείται στην ίδια τη διαδικασία της ανάγνωσης, μέσα από λεπτές σχεδιαστικές (αισθητικές ή λειτουργικές) συνδηλώσεις και μέσα από τη φροντίδα να γίνεται η εμπειρία του διαβάσματος πιο εύκολη και ξεκούραστη.

Πηγή: pexels.com

Από το ψηφιακό στο έντυπο

Απαντήσαμε εν πολλοίς στην ερώτηση πώς εμφανίζονται τα ψηφιακά περιοδικά, κάνοντας μια περιγραφή των διαφόρων τύπων που συναντάμε σε ψηφιακό περιβάλλον το 2024. Λίγο πριν κλείσουμε, αξίζει πιστεύω να αναλογιστούμε γιατί αξίζει να κάνει κανείς μια τέτοια επισκόπηση και να θέσει αυτά τα ερωτήματα. Είναι εν τέλει όλα αυτά περιοδικά; Είναι κάτι εντελώς νέο; Μας νοιάζει για κάποιο λόγο;

Όπως μάλλον έγινε εμφανές, η επισκόπηση αυτή, όπως δεν φιλοδοξεί να είναι εξαντλητική, έτσι δεν στοχεύει ακριβώς να βρει «τα καλά και τα κακά» του ψηφιακού περιοδικού. Στην ουσία, οι παρατηρήσεις που καταγράφω εδώ είναι μια προσπάθεια αποτύπωσης της εμπειρίας χρήσης ενός σύγχρονου μέσου και κατ' επέκταση της σχέσης που αποκτά μαζί του ο χρήστης, η αναγνώστρια. Αποτελούν περισσότερο μια αναζήτηση για τη σύγχρονη κατάσταση του συγκεκριμένου πολιτισμικού προϊόντος και τη θέση του ως αντικειμένου στην καθημερινότητά μας.

Θεωρώ, και βεβαίως δεν είμαι η μόνη, ότι στα περιοδικά, όπως γενικότερα στην ανάγνωση, ούτε το ψηφιακό κυριάρχησε, ούτε το έντυπο πέθανε. Άλλωστε, μια παράλληλη κίνηση που μπορούμε να παρατηρήσουμε τα τελευταία χρόνια είναι μια νοσταλγία, μια ανάγκη αποκατάστασης ορισμένων παλαιότερων μορφών των διαφόρων πολιτισμικών μέσων. Αυτό δεν αποτυπώνεται μόνο με την συλλογή βινυλίων ή, στην περίπτωση του θέματός μας, την επιστροφή στο περίπτερο. Γίνεται εμφανές και στους τρόπους που τα έντυπα περιοδικά επηρεάζονται από το γεγονός ότι πλέον συνυπάρχουν με τα ψηφιακά. Εξελίσσονται, αλλάζουν τις παραδοσιακές τους μορφές και, είτε διατρανώνουν τις αρετές και την ιδιαιτερότητα της εμπειρίας του έντυπου μέσου, είτε προσπαθούν να ενσωματώσουν δυνατότητες του ψηφιακού. Ένα παράδειγμα της τελευταίας περίπτωσης είναι όταν βλέπουμε έντυπα να εμπλουτίζονται με ψηφιακές λειτουργίες, όπως QR codes ή και εφαρμογές επαυξημένης πραγματικότητας (AR). Όσον αφορά στην πρώτη περίπτωση, μου έρχεται στο μυαλό το νέο περιοδικό *βλάβη*, από τις Εκδόσεις Αντίποδες, το οποίο είναι σαφές ότι αποτελεί μια επαναδιαπραγμάτευση και μια επαναπαρουσίαση του τι σημαίνει έντυπο, ενημερωμένο από την ψηφιακή συνθήκη. Το περιοδικό *βλάβη*, όντας μάλιστα περιοδικό για το βιβλίο και τη λογοτεχνία, χρησιμοποιεί την ίδια την τρισδιάστατη, υλική του υπόσταση για να μιλήσει για το έντυπο· ξεφυλλίζοντάς το γίνεται εμφανής η πρόθεση της συντακτικής του ομάδας να θέσει εκ νέου στον δημόσιο λόγο τη συζήτηση για το τι σημαίνει έντυπο και ποια είναι η θέση του στην ψηφιακή εποχή. Αυτές τις ερωτήσεις, ίσως προσπαθήσουμε να τις απαντήσουμε σε ένα επόμενο κείμενο.

Επομένως, δεν μπορώ να πω ότι το έντυπο πέθανε ούτε πεθαίνει ακόμα. Όπως πολλοί έχουν παρατηρήσει, βρισκόμαστε σε μια ιδιαίτερα συναρπαστική εποχή μεταβάσεων, όπου ψηφιακά και «παραδοσιακά» μέσα αλληλεπιδρούν και συνυπάρχουν στη ζωή μας. Δεν θα έκανα κάποια πρόβλεψη σχετικά με το τι μπορεί να συμβεί σε πενήντα ή εκατό χρόνια, αλλά σίγουρα, η συνομιλία έντυπου και ψηφιακού, παλαιότερου και νεότερου μέσου, σχηματίζουν μια διαφορετική υλικότητα την οποία κατοικούμε, και που είναι εντελώς νέα σε σχέση με αυτήν που βίωνε κανείς πριν είκοσι ή τριάντα χρόνια – και σίγουρα αξίζει να προσπαθούμε να την περιγράψουμε.

Η επικράτηση του διαδικτύου σε κάθε έκφανση της ζωής μας έχει ασφαλώς επηρεάσει και τον τρόπο δημιουργίας και πρόσληψης της καλλιτεχνικής και εν προκειμένω της λογοτεχνικής δημιουργίας. Πέρα από τα λογοτεχνικά έργα που παράγονται ηλεκτρονικά και φέρουν συγκεκριμένες διακωδικοποιημένες και υπολογιστικές δυνατότητες ή άλλα που αναρτώνται απευθείας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ένα μεγάλο ποσοστό σύγχρονων δημιουργημάτων διανέμονται στο αναγνωστικό κοινό μέσω των ηλεκτρονικών περιοδικών. Την ίδια στιγμή, σε αυτά ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να συναντήσει κριτικές έργων, να ενημερωθεί για διάφορες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, για νέες εκδόσεις, για πρόσφατες μεταφράσεις δημιουργημάτων, αλλά και εκδοτικές ευκαιρίες και δυνατότητες.

Ιδιαίτερα στα νεοελληνικά δεδομένα, ο ρόλος των ηλεκτρονικών περιοδικών είναι σημαίνων. Συναντάμε τόσο περιπτώσεις προγενέστερων έντυπων εκδόσεων, οι οποίες ψηφιοποιήθηκαν και διατίθενται πλέον σε κάποιον ηλεκτρονικό κόμβο όσο και άλλα πιο σύγχρονα, τα οποία ταυτόχρονα με την έντυπη έκδοσή τους διαθέτουν πολύ ενεργά ιστολόγια, στα οποία αναρτούν το περιεχόμενο της αναλογικής εκδοχής τους, καθώς και αμιγώς ψηφιακές δημοσιεύσεις δημιουργημάτων προσφέροντας ταυτόχρονα στον αναγνώστη-χρήστη διαδραστικές δυνατότητες· δεν λείπουν βέβαια και οι περιπτώσεις λογοτεχνικών περιοδικών που διατίθενται αποκλειστικά ηλεκτρονικά.

Στο τόσο ευμετάβλητο ψηφιακό τοπίο, και ειδικότερα εκείνου που διαμορφώνεται με τα ποικίλα ηλεκτρονικά περιοδικά, ο αναγνώστης και ενδιαφερόμενος ερευνητής οφείλει να επαγρυπνά διαρκώς και να ελέγχει τόσο αν το περιοδικό εξακολουθεί να υφίσταται όσο και αν ανανεώνεται το υλικό και το περιεχόμενό του. Τίθεται δηλαδή εδώ ένα μείζον ζήτημα, που αφορά εν γένει την ηλεκτρονική δημιουργία, ακόμα και πάσης φύσεως διαδικτυακές αναρτήσεις και δημοσιεύσεις, αυτό της *βιωσιμότητας*. Άλλωστε, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που οι ιστοσελίδες άλλοτε υπαρκτών ηλεκτρονικών λογοτεχνικών περιοδικών δεν είναι πλέον προσβάσιμες, ενώ σε ορισμένους ψηφιακούς λογοτεχνικούς ιστότοπους η τελευταία ανάρτηση/δημοσίευση ανάγεται αρκετά χρόνια πίσω, καθιστώντας τους λιγότερο έως καθόλου ενεργούς.

Στο πλαίσιο της νεοελληνικής λογοτεχνικής δημιουργίας και ευρύτερα της καλλιτεχνικής παραγωγής, πλήθος ηλεκτρονικών λογοτεχνικών περιοδικών παρουσιάζουν χρονική συνέχεια, συστηματική ενασχόληση με την ψηφιοποίηση και την ψηφιακή δημοσίευση, τυγχάνουν σημαντικής διάδοσης και αναγνωρισιμότητας, ενώ ταυτόχρονα προσφέρουν ένα σύνολο διαδραστικών δυνατοτήτων, ενισχύοντας έτσι, μέσω υπολογιστών τεχνικών, τη διεπαφή με τον αναγνώστη-χρήστη. Ορισμένα από τα γνωρίσματα που επιζητά ο σύγχρονος αναγνώστης, ειδικότερα κατά τις διαδικτυακές περιηγήσεις και αναγνώσεις του, είναι ταχύτητα, πολλαπλότητα και διαρκή και γρήγορη εναλλαγή περιεχομένου.¹

Η ιστοσελίδα του Diastixo (<https://diastixo.gr/>) συνιστά ένα διαρκώς εξελισσόμενο διαδικτυακό αποθετήριο για τη νεοελληνική και ξενόγλωσση (μέσα από μεταφράσεις) λογοτεχνική δημιουργία και κριτική, ενώ ταυτόχρονα ανταποκρίνεται ως πολιτισμικό φαινόμενο στα δεδομένα που διαμορφώνονται από την ψηφιακή εποχή. Το υλικό του είναι οπτικά οργανωμένο και κατηγο-

Εικόνα 1

ριοποιημένο σε επιμέρους ενότητες, οι οποίες ανανεώνονται δυναμικά, σχεδόν σε καθημερινή βάση, με τις πιο πρόσφατα ανηρτημένες δημοσιεύσεις να διακρίνονται και χρωματικά στην αρχική σελίδα (εικ.1). Ταυτόχρονα, ο σχεδιασμός του ιστότοπου στη βάση πολυτροπικού υλικού, το οποίο στρωματοποιείται μέσω των υπερσυνδέσμων, επιβάλλει τη διαδραστική συμμετοχή του αναγνώστη, η παρουσία του οποίου μοιάζει να αναδύεται με όχημα τον κέρσορα ή το άγγιγμα στην οθόνη (screen-based interaction) και πολλαπλασιάζει τις αναγνωστικές και προσληπτικές του δυνατότητες.²

Κατά την είσοδό του στην ιστοσελίδα ο αναγνώστης βρίσκεται σε μία διττή χωρική διάσταση που ορίζεται αφενός από την οθόνη του ηλεκτρονικού μέσου (κινητού ή υπολογιστή) που επέλεξε για την ανάγνωση, αφετέρου από τον προσδιορισμένο χώρο της εν λόγω ιστοσελίδας.³ Η συμβίωση αναγνώστη-χρήστη και υπολογιστή, αυτή η παγιωμένη πλέον πολιτισμική συνθήκη, γίνεται αντιληπτή μέσα από τη δυνατότητα της οθόνης να αναδεικνύει ένα κράμα πολυτροπικών δεδομένων, ένα πλήθος δυνατοτήτων υπό τη μορφή υπερσυνδέσμων, χωρίς γραμμική ή ιεραρχική ακολουθία, που πολλαπλασιάζουν τους τρόπους αναγνωστικής ανταπόκρισης.⁴

Ήδη από την αρχική σελίδα του Diastixo, αποτελούμενη από πλήθος οπτικών και «απτικών» δεδομένων, ο αναγνώστης αντικρίζει εξ αρχής ένα «μείγμα αναπαραστατικών στοιχείων».⁵ Αναλύοντας διεξοδικότερα τη δομή, τη διάρθρωση και το περιεχόμενο του Diastixo παρατηρούμε ότι διακρίνονται οι ακόλουθες υπο-κατηγορίες. Στην ενότητα των Επίκαιρων, ο αναγνώστης ενημερώνεται για επισκέψεις διεθνώς αναγνωρισμένων συγγραφέων στην Αθήνα και τις ανάλογες εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται προς τιμήν τους, για άρθρα και κριτικές αναφορικά με πρόσφατες εκδόσεις, για λογοτεχνικά ζητήματα, για αφιερώματα σε δημιουργούς, για ψηφιακές αφηγήσεις –storytelling, όπως χαρακτηρίζονται– που βρίσκονται στο μεταίχμιο βιογραφικού και μυθοπλαστικού βασιζόμενες σε βιώματα και εμπειρίες ποικίλων δημιουργών, ενώ δεν λείπουν ακόμα και quiz γνώσεων, στα οποία ο αναγνώστης καλείται να αποδείξει τη λογοτεχνική του επάρκεια. Στην κατηγορία των Νέων Κυκλοφοριών παρατίθενται πρόσφατες κυκλοφορίες ελληνικής και ξενόγλωσσης ποίησης και πεζογραφίας, παιδικών και εφηβικών βιβλίων, μελετών/δοκιμίων, αλλά και περιοδικών· συνδυαστικά με τις παραπάνω κυκλοφορίες, εντοπίζονται οι ανάλογες Κριτικές, στην ομότιπλη ενότητα.

Όπως συμβαίνει στην πλειονότητα των σύγχρονων ενεργών ηλεκτρονικών περιοδικών, στο Diastixo εντοπίζουμε λογοτεχνικά κείμενα, ποιητικά, πεζογραφικά –κυρίως με την ειδολογική μορφή των μικροδιηγημάτων, που ανταποκρίνεται στην ψηφιακή πολιτισμική επιταγή για συντομία και νοηματική/εκφραστική πυκνότητα– αλλά και θεατρικά, από περισσότερο ή λιγότερο αναγνωρίσιμους δημιουργούς. Πρόκειται για συγγραφικές δημιουργίες που δημοσιεύονται απευθείας στο Diastixo, κατατασσόμενες

2. Forte Maurizio – Bonini Elena, «Embodiment and Enaction: A theoretical overview for cybercommunities»: <https://tinyurl.com/42z7pebz>

3. Δημητρούλια Τ.- Τικτοπούλου Κ., *Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές*, ΣΕΑΒ, 2015, 88.

4. J.C.R. Licklider, «Man-Computer Symbiosis»: *IRE Transactions on Human Factors in Electronics 1* (Μάρτιος 1960), 4-11.

5. Manovich Lev, *Η Γλώσσα των νέων μέσων* (επιμ.: Μ. Σαντοριναίος· μετφρ.: Θ. Δρίτσας, Κ. Σπαθαράκης), Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα 2016 [1η: 2009], 155.

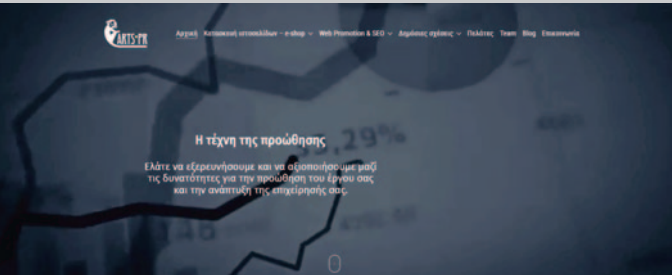
Εικόνα 2

στην κατηγορία των ηλεκτρονικά δημοσιευμένων λογοτεχνικών δημιουργημάτων. Τα λογοτεχνικά κείμενα συνοδεύονται από οπτικό υλικό όπως φωτογραφίες, έργα ζωγραφικής και σκίτσα, τα οποία αναπαράγουν, συμπληρώνουν ή σχολιάζουν έμμεσα το περιεχόμενο. Η θεματική ύλη της ιστοσελίδας συμπληρώνεται με αφιερώματα, προδημοσιεύσεις έργων και ενημερωτικό υλικό για επικείμενες παραστάσεις, εκδηλώσεις και συναυλίες. Ο αναγνώστης-χρήστης περιηγείται, λοιπόν, στη χωρική διάσταση του ιστολογίου και επιλέγει ανάμεσα στα λανθάνοντα μονοπάτια, στους διευρυμένους και πολυεπίπεδους χώρους που διανοίγονται μπροστά του.

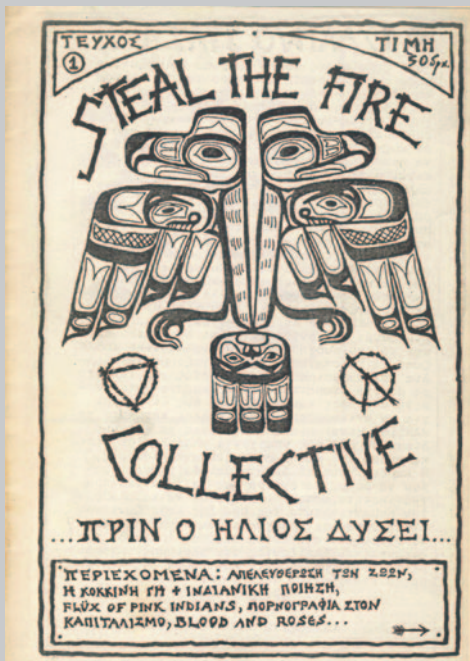
Η ψηφιακή προώθηση και άμεση πρόσβαση στο υλικό επιτυγχάνεται επίσης με τη συγχρονισμένη ανάρτηση των βίντεο κάθε κατηγορίας στο YouTube, τη δημοσίευση του συνόλου του υλικού σε ψηφιακές πλατφόρμες με περισσότερο επαγγελματικό ή ψυχαγωγικό περιεχόμενο, αλλά και τη δημιουργία ειδικής εφαρμογής RSS για την απευθείας ενημέρωση του χρήστη, μέσω ειδοποιήσεων στην οθόνη του υπολογιστή ή του κινητού του, αναφορικά με νέες δημοσιεύσεις στο Diastixo (εικ.2). Έχοντας προσπελάσει αυτό το πολυθεματικό και πολυτροπικό τοπίο, κατά βούληση και ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του, ο αναγνώστης-χρήστης μπορεί να συμβάλει στη διάδοση κάποιου έργου ή του γενικότερου πληροφοριακού υλικού της ιστοσελίδας. Και αυτό διότι ο ιστότοπος του Diastixo του δίνει τη δυνατότητα να κοινοποιήσει άμεσα σε κάποιο από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Twitter, Instagram) το κείμενο που μόλις διάβασε, αλλά και να μεταφερθεί στο διαδικτυακό προφίλ του περιοδικού σε αυτά, προκειμένου να το «ακολουθήσει» εκδηλώνοντας έτσι το αναγνωστικό του ενδιαφέρον ή με άλλα λόγια την αναγνωστική του ανταπόκριση. Μία ακόμα ευκαιρία διαδραστικού χαρακτήρα είναι η δυνατότητα σχολιασμού του έργου σε ανάλογο χώρο κάτω από το ανηρημένο δημοσίευμα ή σε ειδικά διαμορφωμένη φόρμα, την οποία υποβάλλει και αποστέλλει αυτόματα στους διαχειριστές της ιστοσελίδας του περιοδικού.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο αναγνώστης-χρήστης δύναται να προωθήσει, να κρίνει και να σχολιάσει το ψηφιακά δημοσιευμένο έργο ή τις συναφείς πληροφορίες. Ταυτόχρονα, μετατρεπόμενος σε δημιουργό, μπορεί να αποστείλει μέσα από συγκεκριμένη πλατφόρμα, η οποία εύκολα διανοίγεται μπροστά του, τη δική του γραπτή απόπειρα, διεκδικώντας μελλοντικά τη δημοσίευση. Στην ιστοσελίδα του Diastixo υφίσταται η κατάλληλα επεξεργασμένη εφαρμογή του ArtSPR (<https://artspr.gr/>). Πρόκειται για έναν τόπο διαδικτυακής προώθησης ολοκληρωμένων συγγραφικών προσπαθειών, που ενημερώνει αναλυτικά και κατευθύνει τον χρήστη-δημιουργό πια για τον τρόπο αξιοποίησής της (εικ.3).

Τα προαναφερθέντα πολυτροπικά, διακωδικοποιημένα και διαδραστικά γνωρίσματα τα οποία συνθέτουν το περιεχόμενο και τη λειτουργία του Diastixo συνιστούν χαρακτηριστικά της πλειονότητας των ηλεκτρονικών λογοτεχνικών περιοδικών. Με έναν άμεσο και περιεκτικό τρόπο συμβάλλουν αφενός στην εξοικείωση του ενδιαφερόμενου αναγνώστη με τα επίκαιρα δεδομένα της λογοτεχνικής γραφής, αφετέρου στην επαύξηση των δυνατοτήτων του. Ο ψηφιακός αναγνώστης-χρήστης, λοιπόν, ως ένας πλανόδιος περιηγητής στον πλοηγήσιμο εικονικό χώρο, διακατεχόμενος ίσως και από ένα αίσθημα απορίας πριν την επικείμενη ενέργειά του, μπορεί να συμμετάσχει στην προώθηση ή μη κάποιου ηλεκτρονικά δημοσιευμένου έργου είτε σχετικής λογοτεχνικής κριτικής, αλλά και στην ανάδειξη του ίδιου του εαυτού ως δυνάμει δημιουργού.

Εικόνα 3

Το *Steal the Fire* (c. 1983) αποτελεί πιθανότατα το πρώτο φανζίν στην Αθήνα, κινήθηκε στον χώρο του «αναρχοπάνκ» και δεν κυκλοφόρησε ποτέ δεύτερο τεύχος [Προσωπικό αρχείο του συντάκτη].

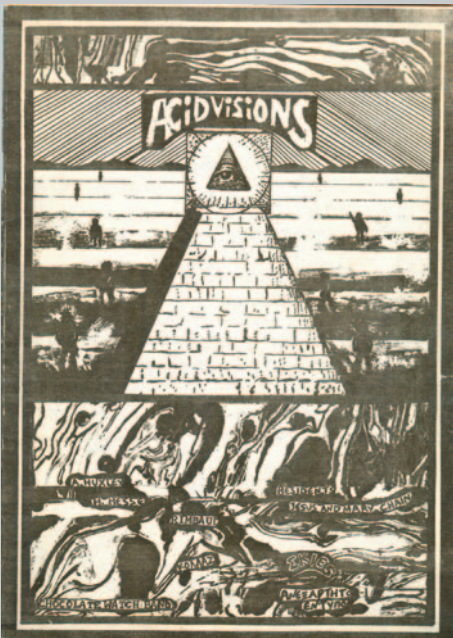
Αν κρίνουμε από την αρθρογραφία των τελευταίων ετών, υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για την ιστορία της Μεταπολίτευσης και την περίοδο της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, ήτοι για τις πέντε τελευταίες δεκαετίες. Το ενδιαφέρον αυτό δεν είναι όμως αμιγώς επιστημονικό, άπτεται δε της πολιτικής, οικονομικής και... αισθητικής συγκυρίας. Ως προς την τελευταία παράμετρο, έκπληξη σίγουρα αποτέλεσαν οι χιλιάδες που επισκέφθηκαν την έκθεση *GR 80s: Η Ελλάδα του '80*, το 2017 στην Τεχνόπολη, όπου η σύγχρονη σύλληψη της περιόδου αποτυπώθηκε με τη χρήση μιας γραμματικής και ενός συντακτικού καθαρά «ποπ» (τα εκθέματα περιελάμβαναν πλαστικά σημαία του ΠΑΣΟΚ, αναπαράσταση της επανόδου του Α. Παπανδρέου από το Χέρτφιλντ και του περίφημου «νεύματος» προς τη μέλλουσα σύζυγό του φτιαγμένη από φιγούρες playmobil, κ.ο.κ.). Πιθανότατα, σε επίπεδο δημόσιας ιστορίας αλλά και συλλογικής μνήμης, η δεκαετία του '80 να συλλαμβάνεται ως η παιδική ηλικία της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, σαν το θεσμικό και νοοτροπιακό φυτώριο της ανωριμότητάς μας. Η δε δεκαετία του '90 καθώς και η «πανηγυρική» (λόγω Ολυμπιακών και λοιπών «εθνικών διακρίσεων») δεκαετία του 2000, λίγο πολύ συλλαμβάνονται ως η εφηβική, η «επιθυμητική» περίοδος. Υπήρξε, βεβαίως, και η ανώμαλη προσγγείωση στην πραγματικότητα που επέφερε η κρίση του 2010 (Ιωάννου & Κολοβός 2017, 7–8).

Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο έχει αρχίσει και αυξάνεται το ενδιαφέρον για τα «φανζίν» (fanzines).¹ Ωστόσο, υπό το πρίσμα μιας «ποπ» (ή προσανατολισμένης μονομερώς στην αισθητική) αποτύπωσης, φαίνεται να διαφεύγει εντελώς η κοινωνική διάσταση, δηλαδή το δίκτυο των φανζίν που δημιουργήθηκε στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας στα μέσα της δεκαετίας του '80 και διατηρήθηκε αλληλεπιδρώντας με τις σκηνές των υποκουλτούρων και της γενικότερης αντικουλτούρας (εντός και εκτός της χώρας), τουλάχιστον έως τις αρχές των '00s. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή...

Η ιστορία των «ζίν» (zines) είναι μακρά και πολύπλοκη. Τα zines ήταν μη εμπορικά, μη επαγγελματικά περιοδικά περιορισμένης κυκλοφορίας, τα οποία εξέδιδαν και διένεμαν οι ίδιοι οι δημιουργοί τους. «Αν και μορφοποιήθηκαν μέσα στη μακρά παράδοση του εναλλακτικού τύπου στις ΗΠΑ, τα zines ως ξεχωριστό μέσο γεννήθηκαν τη δεκαετία του '30», αναφέρει ο μελετητής τους S. Duncombe. «Τότε ήταν που οι οπαδοί της [λογοτεχνίας] επιστημονικής φαντασίας άρχισαν να παράγουν, μέσω των λεσχών που είχαν ιδρύσει, τα έντυπα που ονόμαζαν "fanzines", ως μέσο για να κυκλοφορούν διηγήματα επιστημονικής φαντασίας και κριτικές αλλά και για να επικοινωνούν μεταξύ τους» (Duncombe 1997, 6). Θα μπορούσε λοιπόν να ισχυριστεί κανείς ότι ακόμα και τα μονόφυλλα που τύπωνε και μοίραζε μόνος του ο Κ. Π. Καβάφης υπήρξαν είδος zine που απευθυνόταν στους λογοτεχνικούς κύκλους των Αθηνών και της παροικιακής διανοήσης!

Απ' τα 'zines στα fanzines

Όμως η μεγάλη τομή, οπότε και καθορίστηκε εκείνο που μας έρχεται πλέον στον νου όταν ακούμε τη λέξη «φανζίν», υπήρξε η έκρηξη της μουσικής υποκουλτούρας του πανκ στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, αρχικά στη Νέα Υόρκη και κατόπιν στη

Εξώφυλλο ασπρόμαυρο και δυσανάγνωστο, και αρθρογραφία για τα νιου γουέιβ συγκροτήματα που συγκινούν τον εκδότη, καθώς και για τον Α. Ρεμπώ, τον Ε. Έσσε και τον Α. Χάξλεϊ.
Σκιές, τεύχος 2, c. 1986. [Προσωπικό αρχείο του συντάκτη]

Βρετανία. Μαζί με τα συγκροτήματα, οι πανκ δημιούργησαν και έντυπα που κάλυπταν τα συμβάντα της σκηνής (συναυλίες, κυκλοφορίες δίσκων, γεγονότα της ευρύτερης πολιτικής και κοινωνικής ζωής που οι πανκ θεωρούν ότι τους ενδιαφέρουν), χρησιμοποιούσαν δε γι' αυτό το φωτοτυπικό μηχάνημα που μόλις είχε βγει στην αγορά. Από αυτό το σημείο, όπως θα δείξω και στη συνέχεια, ο τρόπος παραγωγής των φανζίν (με το φωτοτυπικό μηχάνημα ή την χαμηλού κόστους όφσσετ) υπήρξε τόσο καθοριστικός για τον χαρακτήρα τους σαν έντυπο είδος, όσο και για το περιεχόμενο ή τα γραφιστικά και τυπογραφικά κλισέ τους.

Αισθητικά, οι σκληρές ασπρόμαυρες σελίδες των φανζίν του πανκ γέμιζαν με χειρόγραφα κείμενα και κακοτυπωμένες φωτογραφίες χωρίς πολλές αποχρώσεις του γκρι, οι τίτλοι σχηματίζονταν από γράμματα κομμένα από εφημερίδες ενώ, όταν το κείμενο ήταν δακτυλογραφημένο, τα λάθη διορθώνονταν με χαιρέκακες μουτζούρες, όπως ακριβώς στις μαθητικές εκθέσεις. Βεβαίως, δεν είναι όλα τα φανζίν πανκ ούτε όλα εντάσσονται στο πλαίσιο μιας μουσικής υποκουλτούρας και της αντίστοιχης σκηνής. Ο Ch. Atton σημειώνει πως στο πεδίο των νέων κοινωνικών κινημάτων, που αναδύονται από τη δεκαετία του '70 και εξής, δημιουργούνται και τα αντίστοιχα εναλλακτικά μέσα (alternative media), τα οποία εκμεταλλεύονται την εμπειρία του υπόγειου Τύπου (underground press) της αντικουλτούρας των '60s και των πανκ φανζίν (Atton 2006, 2-3). Το πανκ δηλαδή διαμόρφωσε και κληροδότησε τη βασική φιλοσοφία στην παραγωγή ενός ζιν. Σε αυτή τη λογική, και εφόσον ο κύριος όγκος του υλικού που ερεύνησα αυτό επιβάλλει, θα δώσω έμφαση στα εγχώρια μουσικά φανζίν της δεκαετίας του '80 και '90.

Η ιστορία της παραγωγής αυτών των εντύπων υπήρξε, λίγο πολύ, παντού παρόμοια. Σύμφωνα με το βασικό δόγμα του πανκ, το «do it yourself», ο εκδότης, που κατά κανόνα αποτελούσε και τον μοναδικό συντάκτη, γραφίστα και διανομέα του εντύπου, χρησιμοποιούσε μερικά μαρκαδοράκια, ένα ψαλίδι και μια κόλα, ενώ το εφηβικό του δωμάτιο ή το ενοικιαζόμενο σπίτι με τέσσερις ή και πέντε συγκατοίκους, έπαιζε τον ρόλο γραφείου, ατελιέ και αποθήκης ταυτόχρονα (Σούζας 2012).

Πανκ, φανζίν, DIY κουλτούρα

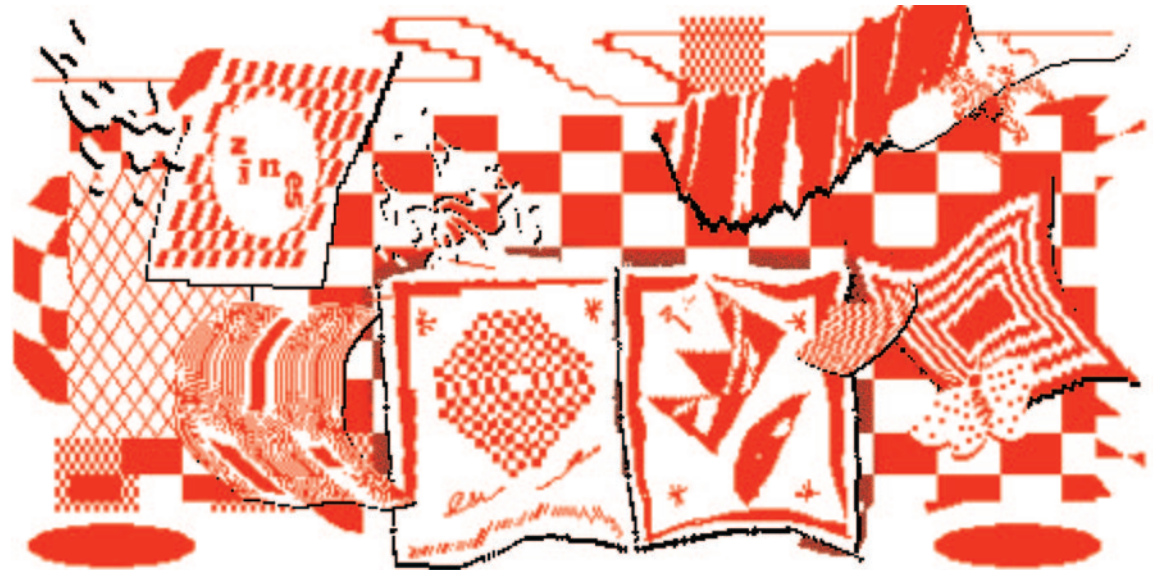
Όσο το πανκ διογκωνόταν και όλες σχεδόν οι μεγαλουπόλεις του δυτικού τουλάχιστον κόσμου γέμιζαν με τους θιασώτες του υποπολιτισμού και τα συγκροτήματά τους, φανζίν άρχισαν να εκδίδονται σχεδόν παντού. Στις ΗΠΑ, μάλιστα, αρκετοί ήταν εκείνοι που εκμεταλλεύτηκαν την εμπειρία του κινήματος του underground press της δεκαετίας του '60, για να δημιουργήσουν τυπωμένα σε όφσσετ περιοδικά, τα οποία προσπάθησαν να καλύψουν όλο το εύρος της σκηνής πανκ γεωγραφικά και αισθητικά. Το *Maximum Rock'n'Roll*, άρχισε να εκδίδεται το 1982 από έναν πρώην φοιτητή του κινήματος της Νέας Αριστεράς των '60s, κάλυπτε τα γεγονότα σε όλες τις πανκ σκηνές του κόσμου, ενώ η συντακτική του ομάδα είχε μια ραδιοφωνική εκπομπή σε έναν κολεγιακό σταθμό του Μπέρκλεϊ και εξέδιδε παράλληλα και δίσκους-συλλογές (Goldthorpe 1984).

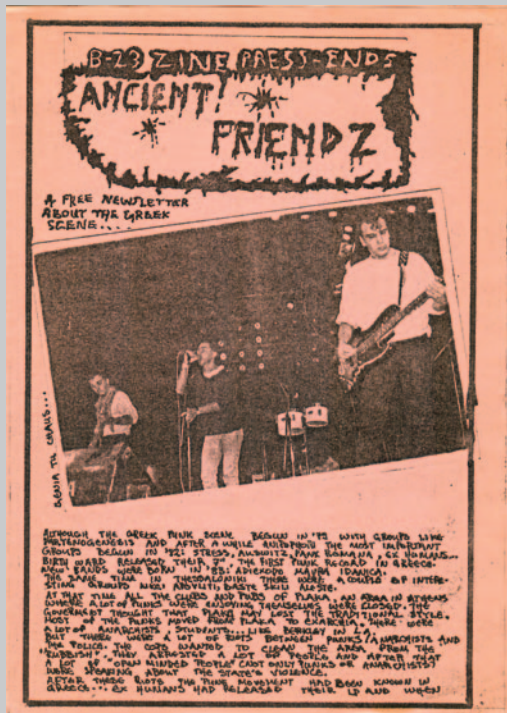
Αυτό ακριβώς το κλίμα γρήγορα μεταλαμπαδεύτηκε και στην Ελλάδα. Πρώτο φανζίν θεωρώ το *Steal The Fire*, το οποίο κυκλοφόρησε στις αρχές του 1984 (ή στα τέλη του 1983) και είχε καθαρά αναρχοπανκ χαρακτηριστικά. Ακολούθησε το φανζίν *Γιατί*; του συγκροτήματος Μάβρα Ιδανικά, το *Κτήνος*, το *Rolling Under* στην Θεσσαλονίκη και γρήγορα τα φανζίν έγιναν δεκάδες στον αριθμό. Μάλιστα αυτού του τύπου οι εκδόσεις δεν περιορίστηκαν στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Η *Βρωμιά* εκδιδόταν στην

Πτολεμαΐδα, το *Ηλεκτρικό Μαχαίρι* (του αδικοχαμένου Ηλία Πολυχρονάκη) στα Χανιά, το *Cult* στην Αλεξανδρούπολη, το *Stress* στην Λειβαδιά, το *Miz Maze* στη Χαλκίδα, η *Σκληρότητα* πρέπει να άρχισε από την Λάρισα (Κολονος & Souzas 2020).

Στην πραγματικότητα υπήρχε ένα εύφορο κλίμα για τέτοια εγχειρήματα, αφού το εγχώριο underground, η αντικουλτούρα που είχε αναπτυχθεί την πρώτη δεκαετία της Μεταπολίτευσης, κινούνταν ακριβώς στο ίδιο μήκος κύματος (και υπήρξε πλούσια ως προς τα εκδοτικά): στα βιβλιοπωλεία και τα στέκια των Εξαρχείων καθώς και στις πανεπιστημιακές σχολές διακινούνταν, πέρα από τις εκδόσεις του Λεωνίδα Χρηστάκη, έντυπα όπως το *Τα θέλουμε Όλα* των αυτόνομων της Παντείου, η προσανατολισμένη στους καλλιτεχνικούς κύκλους *Οδός Πανός*, η *Αρένα* και ο *Σπάσσης* από τον χώρο των αναρχικών, περιοδικά κόμιξ όπως η *Βαβέλ*, αντιεξουσιαστικά-εναλλακτικά έντυπα όπως ο *Κόκκορας* που έγινε κατόπιν *Άνθη του Κακού*.

Φυσικά, οι εκδότες των φανζίν ήταν σαφώς μικρότεροι, έφηβοι ή μετέφηβοι στην ηλικία, και εμφανώς πιο άπειροι στην τεχνική της γραφής, μονομανείς δε στην επιλογή των θεμάτων και εντελώς υποκειμενικοί στην παρουσίαση των σκέψεών τους (Κολοβός 2015, 193-196· Παπαδημητρίου 2012· Σούζας 2015).

Ancient Friendz... «A free newsletter about the Greek [punk and hardcore] scene», 1987. [Προσωπικό αρχείο του συντάκτη]

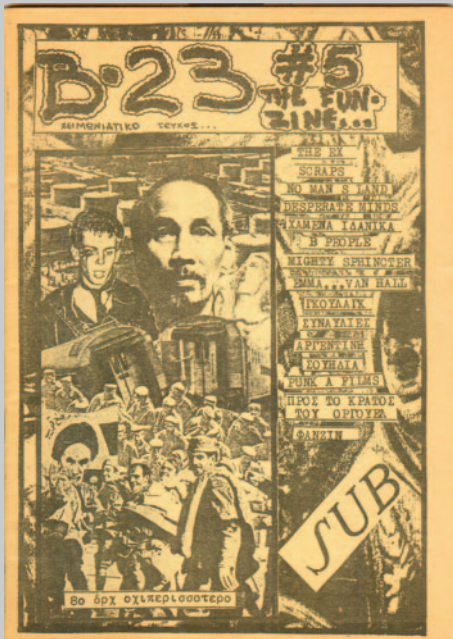
Οι «φανζινάδες»

Τι ήταν λοιπόν εκείνο που έκανε έναν 18χρονο να γίνει εκδότης ή συνεργάτης ενός φανζίν; Και γιατί τα φανζίν πολλαπλασιάζονταν με γεωμετρική πρόοδο ενώ την ίδια ακριβώς εποχή υπήρχαν ουκ ολίγα εξειδικευμένα μουσικά και νεανικά μεγάλα περιοδικά; Το ακόλουθο παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό: Στο τεύχος Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1987 του *Ποπ&Ροκ* βρίσκουμε δημοσιευμένη μια επιστολή κάποιου Χρήστου Μίκου, ο οποίος εκθέτει, με κριτικό τρόπο, τις απόψεις του για το μέλλον της σύγχρονης τότε ροκ μουσικής (παραπέμποντας σε συγκροτήματα όπως οι Sonic Youth και οι Big Black). Λίγους μήνες αργότερα ο ίδιος εμφανίζεται ως μόνιμος συντάκτης του φανζίν *Στις Σκιές του Β-23*. Είναι λοιπόν αυτονόητο ότι στα «επίσημα» μουσικά περιοδικά δεν θα μπορούσαν να χωρέσουν όλοι οι επίδοξοι δημοσιογράφοι και κριτικοί. Το πολύ-πολύ, οι τυχερότεροι από αυτούς να έβλεπαν κάποιο κείμενό τους να δημοσιεύεται υπό μορφή επιστολής. Ήταν τα φανζίν που μπορούσαν να φιλοξενήσουν τους πάντες, πολλές φορές χωρίς κανένα κριτήριο αξιολόγησης. Όμως ακόμα κι αν αυτό δεν συνέβαινε, ο καθένας θα μπορούσε να τυπώσει σε 100 αντίτυπα το δικό του φανζίν και να γίνει εκδότης του εαυτού του!

Τον δεύτερο και πολύ σημαντικό λόγο που προκάλεσε την έκρηξη των φανζίν θα τον διαπιστώσουμε αν μελετήσουμε, εν τάχει, τα περιεχόμενά τους. Ενδεικτικά λοιπόν σταχυολογώ: Στο 5ο τεύχος του *B-23* (1987) δημοσιεύτηκαν ανταποκρίσεις από τις σκηνές πανκ της Αργεντινής και της Σουηδίας, μια συνέντευξη του συγκροτήματος ACTH από τη Βερόνα δημοσιεύθηκε στην *Κωλοφυλλάδα* Νο. 2 (c1987), μια παρουσίαση των Power Age από τη Ν. Αφρική θα βρείτε στον *Πανικό* Νο. 2 (c1986), μία ανταπόκριση από το πανκ φεστιβάλ A-Ranimo στην Τούρκου της Φινλανδίας στο δεύτερο τεύχος του φανζίν *Κοινωνικό Μπά-λωμα* (c1989), μια ανταπόκριση από τη σκηνή του Περού στο *Παπάρι* Νο. 8 (1990), ενώ ένα αφιέρωμα στην πολιτικοποιημένη δι-σκογραφική εταιρεία και ομάδα διοργάνωσης συναυλιών Better Youth Organization από το Λος Άντζελες στο *Risky Business* Νο. 2 (1986). Όλες αυτές οι πληροφορίες από την διεθνή σκηνή πανκ απουσιάζουν από τα επίσημα νεανικά μουσικά έντυπα είτε επειδή η σύνταξή τους δεν τις γνωρίζει είτε επειδή κρίνει ότι οι καλλιτέχνες και τα εν λόγω φεστιβάλ ή σκηνές δεν αξίζουν να παρουσιαστούν. Στην πραγματικότητα όμως αυτή ακριβώς η διεθνής κίνηση στο πλαίσιο της παγκόσμιας σκηνής πανκ είναι σημαντική για τους θιασώτες του υποπολιτισμού – και το ίδιο φυσικά ισχύει για τα μέλη των άλλων υποπολιτισμικών κοινοτήτων (όσων ακούνε γκαράζ ροκ, νιου γουέιβ, γκραντζ, κ.λπ). Αυτή η κάλυψη θεματικών και η παροχή πληροφοριών που διαφεύγουν ή αποσιωπώνται από τα επίσημα ΜΜΕ αποτελεί τη βασική λειτουργία των φανζίν γενικότερα, όχι μόνο εκείνων που εξέφραζαν μια μουσική υποκοουλτούρα.

Μουσικά φανζίν, υποκοουλτούρες και σκηνές

Ο τρίτος, και σημαντικότερος λόγος, που οδήγησε στην έκρηξη των φανζίν ήταν η τοποθέτησή τους μέσα στις μουσικές σκηνές. Δεν κάλυπταν απλώς τα γεγονότα που συνέβαιναν στα όρια μια υποπολιτισμικής ομάδας αλλά αποτελούσαν στοιχείο του ίδιου του υποπολιτισμού και της κοινότητάς του. Οι συντάκτες των φανζίν δεν αναπαριστούν απλώς και δεν εκφέρουν γνώμη ή νοου-θετούν. Γράφουν μαχητικά, υποκειμενικά και καθορίζουν τα δεδομένα που συνθέτουν το υποπολιτισμικό κεφάλαιο που πρέπει

Ξεκίνησα να εκδίδω το B-23 ενώ πήγαινα στην Α΄ Λυκείου. Το πέμπτο τεύχος με βρήκε με το ένα πόδι στη Φιλοσοφική!

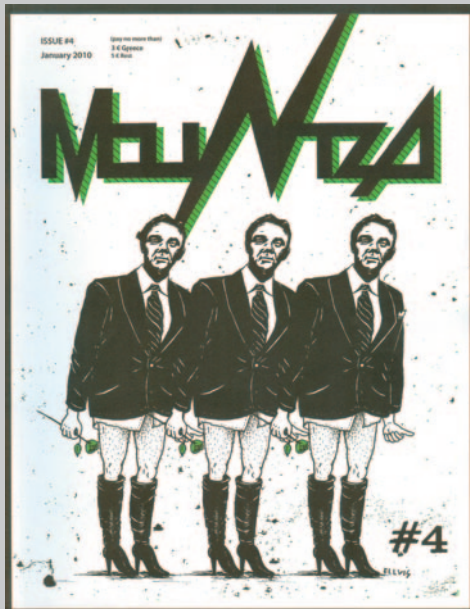
να διαθέτουν τα μέλη μίας σκηνής. Η μισή ιστορία τυπώνεται στο χαρτί και η συνέχειά της γράφεται στις συναυλίες, στα στέκια, στα δίκτυα συνεύρεσης και πάντα με όρους μικροεπικοινωνίας που σχεδόν πάντοτε απέχουν από την κοινώς αποδεκτή δεοντολογία και δημοσιογραφική ορθότητα. Κι εδώ θα αναφερθώ ενδεικτικά σε μία κριτική που δημοσιεύθηκε το 1988 στο φανζίν *To Παπάρι* (sic), με αφορμή κάποια επεισόδια που συνέβησαν στην αυτοδιαχειριζόμενη συναυλία του συγκροτήματος Disorder, στα ΤΕΙ του Αιγάλεω, όταν μερικοί πανκ προσπάθησαν να μπουν στον χώρο χωρίς να πληρώσουν εισιτήριο και συγκρούστηκαν με τους διοργανωτές, οι οποίοι ήταν και αυτοί μέλη της σκηνής. Υπό τον τίτλο λοιπόν «Προς όλους τους μαλάκες (στη συναυλία των Disorder)», ο συντάκτης χαρακτηρίζει τους εν λόγω ταραχοποιούς «δειλούς», «ανθρώπους με μυαλό πιθήκου», ενώ δηλώνει ξεκάθαρα ότι «το να γράφεις "Destroy Fascism" στο μπουφάν σου δεν σημαίνει πως εσύ ο ίδιος δεν είσαι φασίστας, πράγμα που φαίνεται από τις πράξεις σου». Τέλος, διατυπώνεται και η προειδοποίηση ότι «σύντομα θα έρθουν οι Chaos UK σε μια παρόμοια συναυλία. Ας μη βρεθεί λοιπόν κανείς ηλίθιος να τη χαλάσει κι αυτή (γιατί θα του χαλάσουμε τη μάπα)»!

Αυτή η τοποθέτηση των φανζίν δομικά εντός της εκάστοτε κοινότητας γίνεται ακόμα πιο εμφανής αν συναξιολογήσουμε και το γεγονός πως αρκετά από αυτά άρχισαν να συνοδεύουν τα τεύχη τους με δίσκους από ελληνικές ή ξένες μπάντες αλλά και να χρηματοδοτούν τα οπωσδήποτε πιο μεγαλεπήβολα πλέον εγχειρήματά τους από συναυλίες και πάρτυ (στο κλαμπ *Av* ή στον λόφο του Στρέφη) όπου έπαιζαν οικειοθελώς τα συγκροτήματα που τα φανζίν στήριζαν. Θα μπορούσαμε δηλαδή να υποθέσουμε ότι υπήρξε μια μορφή παροχής δώρου, ένα σύγχρονο πότλας μεταξύ φανζίν, συγκροτημάτων και κοινού. Αυτό είναι άλλωστε ένα δομικό στοιχείο σε εκείνο το μόρφωμα που ονομάζουμε σκηνή.

Στη δεκαετία του '90 αρχίζει σταδιακά μια μεταλλαγή στον χώρο των φανζίν, χωρίς να διαφοροποιηθεί η λειτουργία τους που περιγράφεται παραπάνω. Μερικά, όπως το *Merlin's Music Box*, το *The Thing*, το *Fractal Press*, οι *Σκιές του B-23* αυξάνουν το τιράζ, πειραματίζονται με την τετραχρωμία, ακόμα και οι δίσκοι βινυλίου ή οι κασέτες που προσφέρουν τα πιο δημοφιλή από αυτά αυξάνουν το κόστος παραγωγής και ωθούν κάποιους εκδότες στην χρηματοδότηση μέσα από διαφημίσεις. Στην αντίπερα όχθη, όσοι επιμένουν σε μια πιο παύνη αισθητική και στη φωτοτυπία ως βασική μορφή εκτύπωσης αμφισβητούν ακόμα και το κατά πόσο αυτά τα έντυπα παραμένουν «φανζίν» (Suckerpunch 2004). Δικαιολογημένα ίσως αφού αυτά συμβαίνουν σε μια εξαιρετικά «ύποπτη» συγκυρία.

Φανζίν και μαζική κουλτούρα

Η κύρια επιθυμία σε όλες σχεδόν τις υποκουλτούρες της εποχής ήταν να υπάρχουν, να παράγουν τεχνουργήματα και να διαφυλάσσουν εκείνο που τα μέλη τους εξαλάμβαναν ως υποπολιτισμική αυθεντικότητα. Στην πράξη αυτό μεταφραζόταν σε μια μορφή στεγανοποίησης από τα δίκτυα της βιομηχανίας της ψυχαγωγίας, η οποία (χάριν των πωλήσεων) ευνοούσε τη μαζικότητα. Ακόμα και όταν υιοθετούσε και προωθούσε ένα στυλ που ήταν αρχικά περιθωριακό, ευελπιστούσε να το ραφινάρει και να το καταστήσει αποδεκτό από το ευρύτερο κοινό. Και φυσικά να οικειοποιηθεί την υπεραξία που παραγόταν από αυτή τη διαδικασία. Πράγματι, στα μέσα της δεκαετίας του '90, μετά την τεράστια επιτυχία των Nirvana και των συγκροτημάτων της

Η Μούντζα (sic) συνέδεε την ελληνική πανκ σκηνή της δεκαετίας του 2010 με τον παγκόσμιο ιστό της συγκεκριμένης υποκοουλτούρας [Προσωπικό αρχείο του συντάκτη].

καλιφορνέζικης σκηνής πανκ, η λεγόμενη «ανεξάρτητη σκηνή» ήταν μόνο κατ' όνομα ανεξάρτητη. Η δημιουργία ιδιωτικών ραδιοσταθμών και τηλεοπτικών καναλιών, η χρήση του διαδικτύου που γινόταν σιγά-σιγά μαζική και η κυκλοφορία των λεγόμενων «εναλλακτικών lifestyle» περιοδικών, όπως το *01* του Στάθη Τσαγκαρουσιάνου, περιόρισαν σημαντικά τον ελεύθερο χώρο που κάποτε είχαν τα έντυπα της αντικουλτούρας. Τα νέα μουσικά στυλ (το χιπ-χοπ, η ηλεκτρονική χορευτική μουσική) υιοθετήθηκαν από τα εν λόγω νέα μέσα και οι οπαδοί τους δεν παρήγαγαν φανζίν. Οι ίδιοι οι καλλιτέχνες αισθάνονταν μάλλον πιο άνετα σε αυτό το επίσημο δίκτυο μέσων, αφού δεν είχαν βιώσει εκείνη την αόρατη ενδοχώρα που ένωνε τους υποπολιτισμούς με την αντικουλτούρα και την καθημερινότητα των Εξαρχείων. Οι έφηβοι του δεύτερου μισού της δεκαετίας του '90 είχαν συνηθίσει σε άλλες ταχύτητες πληροφόρησης και σε γρήγορες αλλαγές ταυτότητας. Δεν περιχαράκωνονταν στην άκαμπτη δέσμευση της όποιας υποκοουλτούρας όπως εκείνοι της δεκαετίας του '80. Ένα μεγάλο μέρος τους υπήρξε εκείνο που ο T. Polhemus αποκαλεί «style-surfers», κάποιοι που πηδούν από στυλ σε στυλ, δημιουργώντας ευρείες μεθόριους μεταξύ mainstream και underground, καταναλώνοντας τεχνουργήματα, ιδέες και αισθητικές, χωρίς να δημιουργούν τις υποδομές που απαιτούσαν στο παρελθόν οι περικλειστές, εσωστρεφείς, στηριζόμενες στις δικές τους δυνάμεις, μουσικές σκηνές (Polhemus 1997).

Σε αυτό το πλαίσιο των αυξανόμενων μεγεθών και της ταχύτητας στην ροή των πληροφοριών (οι φανζινάδες πλέον παρακολουθούν τη μουσική κίνηση όχι επικοινωνώντας με τα φανζίν του εξωτερικού αλλά παρακολουθώντας το *Alternative Nation* στο MTV), τα φανζίν δεν έχουν λόγο ύπαρξης. Όσα προσπάθησαν να ακολουθήσουν τις νέες τάσεις της γραφιστικής που απαιτούσαν ειδικούς γραφίστες, να χρησιμοποιήσουν τετραχρωμίες και καλύτερης ποιότητας χαρτί, να αυξήσουν το τιράζ τους και να δώσουν τη διανομή τους σε κάποιο πρακτορείο τύπου, καταστράφηκαν οικονομικά. Όσοι από τους συντάκτες τους (οι οποίοι σιγά-σιγά τριαντάριζαν) προσέβλεπαν στον βιοπορισμό μέσα από την αγαπημένη τους ασχολία, ανακάλυψαν ότι ήταν ευκολότερο να περάσουν σε κάποιο έντυπο του επίσημου Τύπου, τα οποία με τη σειρά τους έψαχναν να ανανεώσουν τις συντακτικές τους ομάδες.

Φυσικά, λέγοντας δύο λόγια για τη δεκαετία του 2000, τα φανζίν δεν έπαψαν να εκδίδονται. Αρκετοί εκδότες (όπως πολλοί καλλιτέχνες και κομίστες) είδαν την έκδοση ενός φανζίν ως τον προθάλαμο της αναγνώρισης στους αντίστοιχους καλλιτεχνικούς κύκλους, δηλαδή ως ένα πρωτότυπο «book» της δουλειάς τους. Κάποια άλλα φανζίν, όπως το *Αντίδοτο*, υπήρξαν πολύ πιο υποψιασμένα για το παιχνίδι που παίζεται στο χώρο της επικοινωνίας. Μερικά, όπως το παλιό *Rolling Under* το οποίο μετονομάστηκε σε *MIC*, έγιναν ιντερνετικά. Κυρίαρχο όμως σε όλα αυτά τα εγχειρήματα είναι ένα αίσθημα νοσταλγίας για μια χρυσή εποχή που χάθηκε. Στην πραγματικότητα άλλα είναι αυτά που συμβαίνουν. Το πρώτο είναι η αίσθηση ότι όλα κάπου τα έχουμε ξανακούσει. Όπως δηλαδή λέει κι ο F. Jameson, «οι παραγωγοί πολιτισμού δεν έχουν πού αλλού να καταφύγουν παρά μόνο στο παρελθόν: η μίμηση των νεκρών στυλ, ο λόγος μέσω των προσωπείων και των φωνών που είναι καταχωνιασμένα στο φανταστικό μουσείο του παγκόσμιου πλέον πολιτισμού» (Jameson 1991, 17-18). Και αυτό δεν είναι ακριβώς η κακόηχη φωνή του φανζινά που προσπαθούσε να υπάρξει ως κραυγή και ως αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο, χωρίς καν να τον ενδιαφέρει αν τον ακούει κανείς.

Και το δεύτερο είναι η όλο και μικρότερη σύνδεση με χώρους πραγματικούς, γεωγραφικά και χρονικά τοποθετημένους, με εμπειρίες που απαρτίζουν μικροϊστορίες που θα γίνουν τελικά μέρος της Μεγάλης Ιστορίας.

Όπως και να έχει όμως, αν μετρήσουμε τα φανζίν (με ή χωρίς εισαγωγικά) κάθε είδους που έχει καταλογογραφηθεί στον ιστότοπο fanzines.gr, θα δούμε ότι είναι πάνω από 500 – ένας αριθμός σχεδόν απίστευτος. Αν κάτι πρέπει να μας μείνει ως τελικό συμπέρασμα, αυτό είναι το εξής: Μέσα σε αυτόν τον χώρο, αρκετές χιλιάδες νέοι της εποχής διαμόρφωσαν, σε έναν μεγάλο βαθμό, το γούστο, την πολιτική τους ταυτότητα, ακόμα και την κοινωνική και επαγγελματική τους τροχιά. Ταυτόχρονα, η ιστορία των φανζίν κατέδειξε και τα όρια που μπορεί να έχουν ένα τέτοιο στεγανό δίκτυο «μικροεπικοινωνίας» και οι υποδομές που δημιουργεί απέναντι στις ευρύτερες υποδομές και τους μηχανισμούς της πολιτιστικής βιομηχανίας και των ΜΜΕ.

Βιβλιογραφία

- Atton, Chris. (2006). *Alternative Media*. Λονδίνο: Sage.
- Duncombe, Stephen. (1997). *Notes from the Underground: Zines and the Politics of Alternative Culture*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη, Verso.
- Goldthorpe, Jeff. (1984). «Talking Punk with Maximum Rock'n'Roll», *Radical America* 18/6, 35-64.
- Jameson, Fredric. (1991). *Postmodernism, Or The Cultural Logic of Late Capitalism*, Λονδίνο: Verso.
- Ιωάννου, Δημήτρης & Γιάννης Ν. Κολοβός (2017). «Πρόλογος», Στο Γ. Νικολαΐδης, «Είμαστε τρελοί κι ευτυχημένοι»... Φωτογραφίζοντας την άγρια πλευρά της δεκαετίας του '80, Αθήνα: Εκδόσεις στο Περιθώριο
- Κολοβός, Γιάννης Ν. (2015). «Κοινωνικά Απόβλητα»; *Η ιστορία της πανκ σκηνής στην Αθήνα, 1979-2015*, Αθήνα: Απρόβλεπτες Εκδόσεις.
- Κολονος, Yannis N. & Souzas, Nikos. (2020). «Fanzines' Network and the Punk Scene in Greece (1980-2015)». Στο P. Guerra & P. Quintela (Επ.), *Fast, Furious and Xerox: Punk, Fanzine and DIY Cultures in a Global World*, Χαμ, Ελβετία: Palgrave – Macmillan.
- Παπαδημητρίου, Νεκτάριος. (2012). «Underground Press: Έντυπα ενάντια στο ρεύμα. (Από τους beat στα fanzines)». Στο Θ. Μουτσόπουλος (Επ.), *Το αθηναϊκό underground*, Αθήνα: Athens Voice Books.
- Polhemus, Ted. (1997). «In the Supermarket of Style», Στο S. Redhead, D. Wynne & J. O'Connor, Justin (Επ.), *The Clubcultures Reader: Readings in Popular Cultural Studies*, Οξφόρδη: Basil Blackwell, 130-133.
- Σούζας, Νίκος. (2012). «Τι είναι τα fanzines; Από την απρόσκοπτη προσωπική έκφραση στη συγκρότηση νέων μορφών κοινωνικότητας». Στο Π. Αραπίνης (Επ.), *Αντικουλτούρα: Η ανάδυση ενός νέου κοινωνικού υποκειμένου μετά το 1980*, Σπάρτη: Ιδιομορφή, 59-72.
- Σούζας, Νίκος. (2015). «Σταμάτα να μιλάς για θάνατο μωρό μου»: *Πολιτική και κουλτούρα στο ανταγωνιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1974-1998)*, Θεσσαλονίκη: Ναυτίλος.
- Suckerpunch (Εκδ.). (2004). *Δωρεάν περιοδικά πόλης*, Αθήνα: Suckerpunch.

Τα ελληνοκινεματικά μουσικά περιοδικά και Το Τέταρτο του Μάνου Χατζιδάκι

της Βάλλιας Τσιμουλάκη

Εικ. 1-2: *Μοντέρνοι Ρυθμοί*, τχ. 1, Απρίλιος 1964
(στο εξώφυλλο ο Johnny Hallyday)

Εικ. 3: *Σώου*, τχ. 1, Ιανουάριος 1971 (στο εξώφυλλο, οι The Idols)

Τα μουσικά περιοδικά στην Ελλάδα υπήρξαν πολυάριθμα και πολυποίκιλα και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση για τα σύγχρονα μουσικά ρεύματα τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '80, όταν ακόμη ο Τύπος και το ραδιόφωνο ήταν οι βασικές πηγές πληροφόρησης. Μέσα από αυτό το άρθρο θα προσπαθήσουμε να χαρτογραφήσουμε κάποια παλαιότερα, μεταπολεμικά μουσικά έντυπα και κυρίως από το τέλος της δεκαετίας του 1970 έως τις αρχές του 2000. Επίσης, θα γίνει μια ξεχωριστή μνεία στο πολιτικό και πολιτιστικό περιοδικό *Το Τέταρτο* της εποχής του Μάνου Χατζιδάκι.

Ξεκινώντας αυτό το μικρό μουσικό ταξίδι, θα ανατρέξουμε αρκετά πίσω στον χρόνο, τη δεκαετία του 1960. Τον Απρίλιο 1964 κάνει την εμφάνισή του το πρώτο νεανικό μουσικό περιοδικό *Μοντέρνοι Ρυθμοί*. Στις σελίδες του υπήρχαν άρθρα με πληροφορίες που αφορούσαν στα κορυφαία τότε (μυθικά σήμερα) ροκ και ροκ εν ρολ ονόματα των Elvis Presley και Jimmy Hendrix και σε συγκροτήματα όπως οι Beatles, Who, Animals, Rolling Stones, αλλά και σε ελληνικά συγκροτήματα της εποχής, με αγγλικό κυρίως στίχο, όπως οι Forminx, Juniors κ.ά. Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους καλωσορίζει τον Johnny Hallyday (εικ. 1, 2). Η γραφή των κειμένων του ήταν εμπλουτισμένη με αγγλικές λέξεις ανάμεσα στις ελληνικές ενώ οι στίχοι των τραγουδιών ήταν γραμμένοι με ελληνικούς χαρακτήρες αλλά στα αγγλικά πάντα σε πολυτονικό σύστημα (π.χ. Δε χάουζ όφ δε ράιζινγκ σάν)! Όλο το έντυπο ήταν ασπρόμαυρο, εκτός από τα εξώφυλλα και κόστιζε 3 δραχμές. Οι συνεντεύξεις των διασημοτήτων ήταν μεταφράσεις από ξένα περιοδικά. Διευθυντής του, ο Θανάσης Τσόγκας. Μεταξύ των βασικών συντελεστών του περιοδικού ήταν οι Σπύρος Καρατζαφέρης, Χρήστος Λεβέντης, Νίκος Μαστοράκης, Γιάννης Πετρίδης (εκδότης αργότερα του περιοδικού *Ποπ & Ροκ*). Το περιοδικό ανέστειλε τη λειτουργία του το 1969. Η διακοπή της έκδοσής του ίσως να μπορεί να συσχετιστεί με τη λογοκρισία που επιβλήθηκε και στον μουσικό τύπο την περίοδο της δικτατορίας. Η συγκεκριμένη επταετία ήταν επίσης καταλυτική και για την εξελικτική πορεία του ελληνικού ροκ.

Ακολουθεί η εμφάνιση του περιοδικού *Σώου* που έκανε κάνει το ντεμπούτο του στις 23 Ιανουαρίου 1971, με εξώφυλλο τους The Idols (εικ. 3). Δεκαπενθήμερης κυκλοφορίας, με τον ίδιο εκδότη, τον Θανάση Τσόγκα. Συνεργάτες, οι Γιάννης Πετρίδης, Θόδωρος Σαραντής, Στέλιος Ελληνιάδης, Λευτέρης Κογκαλίδης, κ.λπ. Η θεματογραφία του περιοδικού ήταν σαφώς πιο σκληρή από τους *Μοντέρνους Ρυθμούς*. Για παράδειγμα, στο περιοδικό υπήρχαν άρθρα για τους Free, Led Zeppelin, Eric Burdon & War, Kinks, άρθρα για το blues, το underground, ύλη αδιανόητη για το ελαφρό στυλ των *Μοντέρνων Ρυθμών*. Εκδόθηκαν συνολικά τέσσερα τεύχη. Το περιοδικό στήριζε ακόμη το ελληνικό ροκ και τα σχήματα της εποχής (Babylon, Πελόμα Μποκιού, Sounds κ.λπ).

Τον Ιανουάριο 1972, ξεκίνησε την κυκλοφορία της η *Μουσική Γενιά* του Στέλιου Ελληνιάδη, μια μηνιαία μουσική εφημερίδα που εξέδωσε μόλις πέντε τεύχη και σταμάτησε. Ανεκπλήρωτος στόχος του εντύπου αυτού ήταν να προωθήσει την ελληνική ροκ σκηνή (εικ. 4).

Η επόμενη αξιόλογη προσπάθεια εντοπίζεται λίγα χρόνια μετά με το μηνιαίο περιοδικό *Μουσική*, που κυκλοφόρησε τον Δεκέμβριο 1977 (εικ. 5-6). Οι εκδότες του ήταν ο Γιώργος Κυριαζίδης (που ήταν επίσης διευθυντής σύνταξης του περιοδικού) και ο Νίκος Γραμματικός. Στην καλλιτεχνική επιμέλεια ήταν ο Χρήστος Χατζής και μερικοί από τους συνεργάτες, ενδεικτικά,

Εικ. 4: Μουσική Γενιά, φύλλο 1, Ιανουάριος 1972 (πρωτοσέλιδο ο Διονύσης Σαββόπουλος)

Εικ. 5-6: Μουσική, τχ. 58, Σεπτέμβριος 1982 (στο εξώφυλλο ο μουσικοσυνθέτης Βαγγέλης Παπαθανασίου)

ήταν οι Έφη Αγραφιώτη, Νίκος Αλιβιζάτος, Δημήτρης Αρβανίτης, Τ. Βαλαβάνης, Δ. Γέρος, Μ. Ζουμπουλάκη, Σ. Ιωάννου, Κ. Καλδάρης, με πολλούς ακόμα συντελεστές εντός και εκτός Ελλάδας (εικ. 5-6). Κυκλοφόρησαν 122 τεύχη για δέκα χρόνια, από το 1977 έως το 1988. Η θεματική του κινήθηκε από την ελληνική νεότερη και παραδοσιακή μουσική (ρεμπέτικα, έντεχνη, κλασική, ποπ, ροκ, τζαζ) καθώς και στα είδη των ξένων δημιουργιών της εποχής. Άρθρα για φεστιβάλ εντός συνόρων, τα παγκόσμια μουσικά νέα του μήνα: προτεινόμενες δισκογραφίες, περιοδείες, κριτικές, δραστηριότητες καλλιτεχνών, συνεντεύξεις, κείμενα που έθεταν προβληματισμούς ακόμα και για το κοινωνικο-πολιτικό γίνεσθαι της εποχής και σαφώς πολλές διαφημίσεις που αφορούσαν νέα μηχανήματα και ηχοσυστήματα της περιόδου εκείνης.

Μεταξύ των περιοδικών *Μουσική Γενιά* και *Μουσική*, κάνει την εμφάνισή του το μηνιαίο *Ήχος και Hi-Fi* από τον επιχειρηματία Κώστα Καββαθά, με πρώτη κυκλοφορία τον Απρίλιο 1973 (εικ. 7-8). Υπήρξε ένα από τα πλέον επιτυχημένα περιοδικά στον χώρο του μουσικού εντύπου, παρόλο που ήταν ένα μεικτό περιοδικό μουσικής και τεχνολογίας στη στερεοφωνία. Στους μουσικόφιλους κύκλους αποκαλούνταν απλά *Ήχος*. Στο μουσικό κομμάτι του περιοδικού υπήρχαν αυστηρές και εμπειριστατωμένες κριτικές με βαθμολόγηση των δίσκων της ελληνικής και της παγκόσμιας δισκογραφίας, καθώς και στήλες με βιογραφικές πληροφορίες και συνεντεύξεις καλλιτεχνών από την εγχώρια και ξένη μουσική σκηνή. Έγινε γνωστό στο ελληνικό κοινό ως ένα από τα πιο αξιόπιστα, εξειδικευμένα, έγκριτα και «δύσκολα» όμως περιοδικά, αφού απευθυνόταν σε αναγνώστες με βαθιά γνώση των μουσικών και τεχνολογικών εξελίξεων της εποχής. Μέσα από τις σελίδες του αναδείχτηκαν ονόματα όπως του Αργύρη Ζήλου (μουσικοκριτικός και επικεφαλής της συντακτικής ομάδας), του Γιώργου Χαρωνίτη, του Φώτη Φωτιάδη, του Τάσου Φαληρέα, του Σωκράτη Παπαχατζή και πολλών άλλων. Το περιοδικό κυκλοφορεί και σήμερα με το όνομα *hchos+Sound Vision*, υπό τη διεύθυνση του Φώτη Φωτιάδη, τόσο σε έντυπη όσο και σε ηλεκτρονική μορφή (<https://hchosplus.gr>), με περιεχόμενο όμως αποκλειστικά τεχνικό-τεχνολογικό. Το 1974 επίσης κυκλοφόρησε το περιοδικό *Στέρεο*, υπό τον Κωνσταντίνο Τρικούκη και αρχισυντάκτη τον Μιχάλη Φράγκο, ένα αντίστοιχος ύλης έντυπο με τον *Ήχο*, όμως χαμηλότερης ποιότητας και κουλτούρας στα μουσικά θέματα. Το *Στέρεο*, σταμάτησε την έκδοσή του περίπου το 1985.

Ιστορική στάση αποτελεί το έντυπο *Ποπ & Ροκ*. Ένα περιοδικό που συστήθηκε στο μουσικόφιλο κοινό τον Μάρτιο 1978 από τον Γιάννη Πετρίδη, τον Κώστα Ζουγρή και τον Βάσσο Τσιμιδόπουλο και συνέχισε την παρουσία του για 34 χρόνια, μέχρι και το 2012 (εικ. 8-9). Τα γραφεία του στεγάστηκαν στην οδό Δημοσθένους 51, στην Καλλιθέα, και από εκεί ξεκίνησε η πορεία ενός από τα πιο επιτυχημένα εγχώρια μουσικά έντυπα. Το όνομα του περιοδικού αποτελεί παραλλαγή του ονόματος του τότε δημοφιλούς γαλλικού αντίστοιχου, του *Rock and Folk*. Όπως αναφέρει ο Γιάννης Πετρίδης το 2020, σε συνέντευξή στον Κώστα Μανιάτη: «Ο Βάσσος ήταν αυτός που μας πρότεινε να κάνουμε μια παραλλαγή του ονόματος [...]. Στην Ελλάδα η folk δεν θα έλεγε τίποτα, οπότε σκεφτήκαμε -του Κώστα ήταν η τελική ιδέα- να το πούμε *Ποπ & Ροκ*, που ήταν επίσης απλό και άμεσο».

Η ύλη του κάλυπτε μεγάλο μέρος των διεθνών και ελληνικών μουσικών νέων και δρώμενων, φτάνοντας μέχρι και τις 66 αμιγώς μουσικές σελίδες (100 σελίδες περίπου συνολικά, συμπεριλαμβανομένων των διαφημίσεων, που ήταν αναγκαίες για

Εικ. 7-8: *Ηχος & hi-fi*, τχ. 1 και 5, Απρίλιος και Αύγουστος 1973

Εικ. 9-10, *Ποπ & Ροκ*, τχ. 1 και 64, Μάρτιος 1978 και Ιούνιος 1983

την επιβίωσή του). Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους απεικόνιζε τον μυθικό μουσικό και κιθαρίστα Jimi Hendrix και πούλησε 7.000 αντίτυπα, ενώ σε κάποια τεύχη οι πωλήσεις του έφτασαν τις 25.000 έως και 40.000 αντίτυπα. Μέσα από τις σελίδες του καταγράφηκαν σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό οι τάσεις και οι εξελίξεις στον χώρο της ξένης κυρίως μουσικής, για τριάντα τέσσερα ολόκληρα χρόνια, και υπήρξε ένα από τα μακροβιότερα μουσικά έντυπα στην Ελλάδα.

Τον Ιανουάριο 1979, οι συντελεστές του *Ποπ & Ροκ* προχώρησαν στην έκδοση μιας μηνιαίας μουσικής εφημερίδας με την επωνυμία *18*. Εκδότης ανέλαβε ο Άρης Γκριτζαλης και διευθυντής σύνταξης ο Κώστας Ζουγρής, με τη συνδρομή των συμβουλών του Γιάννη Πετρίδη φυσικά. Το επιστέγασμα της κυκλοφορίας του *18* ήταν σε κάποια τεύχη του τα δώρα LP δίσκων βινυλίου στην μισή τιμή από αυτή του εμπορίου (εικ. 11).

Την ίδια χρονιά με την εφημερίδα *18*, τον Νοέμβριο 1979, εμφανίζεται το *Μουσικό Εξπρές*, του Τάσου Ψαλτάκη. Μια δεκαπενθήμερη μουσική επιθεώρηση, όπως αναγραφόταν στον υπότιτλο του εξωφύλλου του. Ένα περιοδικό σε μέγεθος και όψη εφημερίδας, χαμηλού κόστους έκδοση με ενδιαφέροντα θέματα όμως στο περιεχόμενό του και με έντονη υποστήριξη της ελληνικής ροκ σκηνής (εικ. 12). Η κυκλοφορία του διήρκεσε μόνο δύο χρόνια.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 κυριαρχούσαν οι «γίγαντες» *Ηχος & Hi-Fi*, *Μουσική* και *Ποπ & Ροκ*, που είχαν αιχμαλωτίσει τον παλμό του μεγαλύτερου μέρους του ελληνικού φιλόμουσου κοινού χωρίς όμως να ακυρώνουν τις νέες προσπάθειες (επιτυχείς ή βραχύβιες) που εμπλούτισαν τη μακρά λίστα των μουσικών εντύπων αυτής και της επόμενης δεκαετίας. Έτσι λοιπόν, ενδεικτικά, θα αναφερθούν τα περιοδικά *Μουσικά θέματα* (1982, εκδότης Γιώργος Παπαρόδου), *Μουσικός κόσμος* (1980-1981), *Δίσκος-Κασσέτα* (Απρίλιος 1980), *Δισκογραφία* (1980 ή 1985, κυρίως με δισκοκριτική), *Phenomenon* (1982, με εννέα μήνες κυκλοφορία και με εστίαση στους ελληνικούς στίχους), *Τοπ και Στίχοι* (1982, με 34 μήνες κυκλοφορία), *Ντέφι* (1982-1995, εκδότης Σωτήρης Νικολακόπουλος, αποκλειστικά για ελληνική μουσική, λαϊκή, ρεμπέτικη και παραδοσιακή).

Με την παραπάνω δραστηριότητα, φτάνουμε στα μέσα της δεκαετίας του '80, όπου κάνει την εμφάνισή του το περιοδικό *Ποπ Κορν*, ένα έντυπο για τους ήχους της ποπ μουσικής και κουλτούρας, με εκδότη τον Γιώργο Κούρτη. Πρώτο τεύχος, Μάιος 1985, με εξώφυλλο την Madonna και διάρκεια ζωής έως πιθανά το 2008. Στα εξώφυλλά του φιλοξένησε πλειάδα ξένων και Ελλήνων ποπ σταρς (Ελληνες κυρίως). Εδραίωσε την εκδήλωση «Μουσικά Βραβεία Ποπ Κορν» σε θεσμό, καθ' όλη την περίοδο του «χρυσού» μεσουρανήματος της ποπ μουσικής σκηνής (εικ. 13-15).

Ο μουσικός αντίποδας του *Ποπ Κορν* έχει κάνει την εμφάνισή του λίγους μήνες πριν, τον Δεκέμβριο 1984, και είναι το «σκληρό» μουσικό περιοδικό *Metal Hammer & Heavy Metal*. Ήταν πρωτοβουλία του Γιάννη Κουτουβού, ο οποίος του είχε δώσει αρχικά το όνομα *Heavy Metal*. Τον Μάρτιο 1988 έγινε συνεργασία με το γερμανικό *Metal Hammer* και η οποία καθόρισε την τελική ονομασία του περιοδικού. Είναι ένα από τα μακροβιότερα έντυπα περιοδικά που κυκλοφορεί ακόμα επί 39 χρόνια. (εικ. 16-17).

Η είσοδος της δεκαετίας του 1990 βρίσκει κάποιες κυκλοφορίες μουσικών εντύπων της προηγούμενης δεκαετίας να συνεχίζουν ακάθεκτες, κάποιες να δείχνουν κάμψη ή να έχουν ήδη αποχωρήσει και φυσικά, μια πλειάδα νέων να γεννιούνται. Έτσι

Εικ. 11: 18, τχ. 10, Οκτώβριος 1979

Εικ. 12: Μουσικό Εξπρές, τχ. 1, Νοέμβριος 1979
(εξώφυλλο: Bob Dylan)

τα *Ποπ & Ροκ*, *Ήχος & Hi-Fi*, *Ντέφι*, *Metal Hammer & Heavy Metal*, *Ποπ Κορν*, συνεχίζουν ως αναπόσπαστο κομμάτι της νέας εποχής ενώ, με τον περιοδικό τύπο σε άνθιση, έχουμε την είσοδο εντύπων ήχου, όπως το *OZ* (1990-1994, μουσική εφημερίδα του Αντώνη Πανούτσου), *Πάλκο* (1992-2012), *Jazz & Τζαζ* (1993-2013, 222 τεύχη με τα πάντα για την τζαζ σκηνή, του Γιώργου Χαρωνίτη), *Fractal Press* (1993-2004), *Vox* (Νοέμβριος 1994-Σεπτέμβριος 1995, δεκαπενθήμερη μουσική εφημερίδα της ροκ κουλτούρας, του Άκη Πανούτσου), *Δίφωνο* (1995-2011, δημιουργός ο Μιχάλης Κουμπιός), *Metal Invader* (1996-2001), *Πίστα* (1996-2004, του Γιώργου Σπανού), *Zoo* (1997-2001, του Νίκου Πετρουλάκη, που ξεκίνησε ως ένθετο στο *Ποπ & Ροκ*, κυκλοφόρησε 21 τεύχη ως αυτόνομο διμηνιαίο περιοδικό και συνέχισε ως μηνιαίο), και τα βραχύβια *Music Life* (1997-1998), *Voice* (Μάιος 1997, για μόνο 12 τεύχη), *Μουσικό Καφέ* (1998-1999) και *Μελωδία* (1999-2000). Η είσοδος στο millennium γίνεται για το ελληνικό τραγούδι με τα νέα περιοδικά *Μετρονόμος* (Απρίλιος 2001, του Θανάση Συλιβού) και *Echo & Artis* (2001-2003, εκδ. Καββαθά, 20 τεύχη). (εικ. 18-22)

Εκτός από το μικρού μεγέθους περιοδικό *Μοντέρνο Τραγούδι*, η Κοραλλία Ξεπαπαδέα αναφέρει στην εξαιρετική διπλωματική της έρευνα για τα μουσικά έντυπα που κυκλοφόρησαν ανάμεσα στις δεκαετίες 1970-2000, τα *Lemon*, *Noiz*, *Μουσικοί Ορίζοντες*, *Άσμα το Ελληνικόν* (Νίκος Σκορίνης), *Λαϊκό Τραγούδι* (Γιώργος Κοντογιάννης), *Καλλιτεχνική ενημέρωση* (Βασίλης Κουτσοθανάσης), *Οκτάνα*, *ΔΙΑΠΑΣΩΝ*, *Opera*, *Ραντεβού με τα αστέρια*, *Συλλογές*, *Μουσικός Τόνος*, *Χορεύω*, *Χορός και παράδοση*, *Η Φωνή των Υπέρμαχων*, *NOTEΣ & stars*, *ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΤΟΝΟΣ*, *Νύχτα Live*, *Νύχτα*, *Χρυσή Νότα*, *MUZINE*.

Πριν κλείσουμε αυτή την αναδρομή στην ιστορία των μουσικών περιοδικών, ας γυρίσουμε ξανά πίσω στο 1985 για να αναφέρουμε την ξεχωριστή στιγμή γέννησης ενός μεικτού, μηνιαίου καλλιτεχνικού εντύπου, με την ονομασία *Το Τέταρτο*. Το πρώτο του τεύχος κυκλοφόρησε τον Μάιο 1985 και στον υπότιτλο του αυτοχαρακτηριζόταν ως «μηνιαίο περιοδικό πολιτικής και τέχνης». Η ευρεία πολιτιστική του ύλη είχε επιπλέον στόχο την κοινωνικο-πολιτική παρέμβαση στα πολιτιστικά θέματα του τόπου. Με την παρουσία του συνθέτη Μάνου Χατζιδάκι στη θέση του διευθυντή έκδοσης, το περιοδικό είχε πολυδιάστατη ταυτότητα και κάλυπτε θέματα για μουσική, θέατρο, ποίηση, λογοτεχνία, εικαστικά, αρχιτεκτονική, φωτογραφία και πολιτική. Λάμβανε συνεντεύξεις από μεγάλους Έλληνες και ξένους, παγκόσμιας εμβέλειας προσωπικότητες, όπως τον Μίκη Θεοδωράκη, τον Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, τον Άρη Κωνσταντινίδη, τον Ντίνο Χριστιανόπουλο, τον Νίκο-Γαβριήλ Πεντζίκη, τον Maurice Bejart, τον Nicholas Gage, την Nathalie Sarraute, τον Ντίνο Χριστιανόπουλο, τον Νίκο-Αλέξη Ασλάνογλου, την Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, την Καίη Τσιτσέλη, τον Μίκη Θεοδωράκη, τη Βιργινία Τσουδερού, τον Μιχάλη Ράπτη (Pablo) και πολλούς άλλους.

Η ιστορία της δημιουργίας του περιοδικού ξεκινά όταν ο συγγραφέας Τάκης Θεοδωρόπουλος έφερε σε επαφή τον Μάνο Χατζιδάκι με τον Γιώργο Κοσκωτά, το καλοκαίρι του 1984. Έτσι, με ιδιοκτίτη τον τελευταίο, διευθυντή και εκδότη τον Μ. Χατζιδάκι και αρχισυντάκτη τον Τ. Θεοδωρόπουλο, ξεκίνησε η διαδρομή του *Τετάρτου*, από τα γραφεία της οδού Βουκουρεστίου 15, στο κέντρο της Αθήνας. Το πρώτο τεύχος βγήκε με εξώφυλλο έναν νεαρό βαμμένο μπλε μπροστά σε ένα φόντο άσπρο και μπλε, αυτό της ελληνικής σημαίας (εικ. 23-24), σε φωτογραφία του Τάσου Βρεττού επάνω σε μια ιδέα του Μ. Χατζιδάκι, όπως και όλα τα επόμενα μέχρι την αποχώρηση του συνθέτη. Εδώ άρχισε ο Μένης Κουμανταρέας να δημοσιεύει σε συνέχειες τη

Εικ. 13-15: *Pop Korn*, τχ. 41
Σεπτέμβριος 1988
(εξώφυλλο: Kylie Minogue),
τχ. 45 Ιανουάριος 1989
(εξώφυλλο: Duran Duran)
και τχ. 99, Ιούλιος 1993
(εξώφυλλο: Πωλίνα)

Φανέλα με το *Εννιά*, με σχέδια του Δημήτρη Μυταρά, ενώ στην σελίδα 42 τυπωνόταν η συνέντευξη που είχε πάρει ο Μ. Χατζιδάκις από τον Λεωνίδα Κύρκο. Όπως είχε δηλώσει ο συνθέτης σε συνέντευξή του στο περιοδικό *Διαβάζω* μιλώντας για το *Τέταρτο*: «Η τέχνη έξω απ' αυτή την πολιτική σύνδεση με αφήνει αδιάφορο, όπως άλλωστε και η τέχνη στην υπηρεσία των κομμάτων».

Για κάθε μία τέχνη που αναφέρθηκε παραπάνω, το *Τέταρτο* είχε σταθερά και ξεχωριστά ειδική στήλη. Μόνιμες στήλες του περιοδικού ήταν επίσης το Πολιτικό Καφενείο, ο Τέταρτος Κόσμος, τα Φώτα της Πόλης, κ.ά. Στο τεύχος 11, του Μαρτίου 1986, εμφανίζεται στο εξώφυλλο ο Μάνος Χατζιδάκις πίσω από μια ελληνική σημαία με πίσω του ένα κόκκινο απαγορευτικό σήμα STOP (εικ. 25). Καθόλου τυχαίος ο εικαστικός συσχετισμός, αφού ήταν και το τελευταίο τεύχος που κυκλοφόρησε πριν αποχωρήσει από τη θέση του εκδότη του περιοδικού... Ο Μάνος Χατζιδάκις έγραψε σε αυτό το τελευταίο τεύχος του:

Το 11ο τεύχος του *Τέταρτου*. Με το 12ο τελειώνω εγώ προσωπικά. Και μετά δε θα 'χω σχέση κι ευθύνη. Ούτε θα 'μαι ο ιδρυτής του «εν συνεχεία εκδιδομένου» όπως έλεγαν οι παλιοί. Παραμένω ιδρυτής και υπεύθυνος των όσων ελέγχω και όχι των «εν συνεχεία εκδιδομένων». Άλλοτε σκεπτόμεθα. Σήμερα οραματιζόμαστε. Αντικαταστήσαμε τη βασική ιδιότητα της ωριμότητας με τα βασικά χαρακτηριστικά της παιδικής ηλικίας. Πραγματοποιούμε οράματα και η σκέψη καταναλώνεται στην επιτυχία αυτών των πραγματοποιήσεων. Η πραγματικότητά μας συνεδέθη με τα οράματά μας και η καθαρή σκέψη διώκεται ως αναρχική, ως μη εντεταγμένη στα κοινά. Η καταστροφή του Τσάλεντζερ είναι ένα μικρό τμήμα. Στην θέα της μοιάζαμε παιδιά που χάλασε το παιχνίδι τους. Τρομάξαμε προς στιγμήν και ξαναρχίσαμε με μεγαλύτερο πείσμα. Ο άνθρωπος έχει παραδοθεί στη δυστυχία του – θα 'λεγε ο Σελίν.

Η σχέση Χατζιδάκι - Κοσκωτά είχε ήδη αρχίσει να διαταράσσεται από την απόλυση του «συνδεδεμένου τους κρίκου», Τάκη Θεοδωρόπουλου, και μετά. Το όραμα του Χατζιδάκι άρχισε να φθίνει, καθώς διέκρινε μια διάθεση και τάση των συντελεστών του περιοδικού προς το life style, την ψευτοδιάνοση και την έλλειψη αισθητικής. Το περιοδικό, που απευθυνόταν σε μια μειοψηφική ομάδα αναγνωστικού κοινού, δεν ήταν το ίδιο μετά την αποχώρησή του και δεν μακρομέρευσε. Κυκλοφόρησε μέχρι 44 τεύχη ενώ από το 12ο τεύχος και μετά, ο υπότιτλος του περιοδικού αλλάζει και διαμορφώνεται σε «μηνιαίο πολιτιστικό περιοδικό».

Ο περιοδικός μουσικός τύπος στις δεκαετίες που αναφερθήκαμε αποτέλεσε πηγή ενημέρωσης, οραματισμού και επικοινωνίας για τον ανήσυχο πολίτη, που δεν είχε την εύκολη πρόσβαση του σήμερα σε άλλες μουσικές, σε άλλες κουλτούρες και σε άλλες κοινωνικές οπτικές, ρεύματα και κατευθύνσεις. Μέσα από την πένα ταλαντούχων αρθρογράφων ή συγγραφέων, πνευματικών ανθρώπων επάνω στον μουσικό πολιτισμό ή και ικανών επιχειρηματιών που έπιασαν τον παλμό των αναγκών του νεοέλληνα πολίτη, το περιοδικό αποτέλεσε ένα όχημα για να ανοικτούν νέοι μουσικοί ορίζοντες και να συμβάλει στην εξωστρέφεια της μεταπολεμικής Ελλάδας.

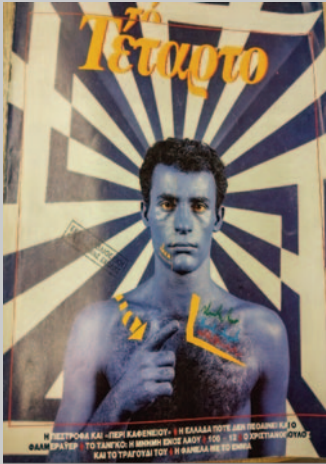
Εικ. 16-17: *Metal Hammer*, τχ. 76, Απρίλιος 1991
(εξώφυλλο: Helloween)

Πηγές

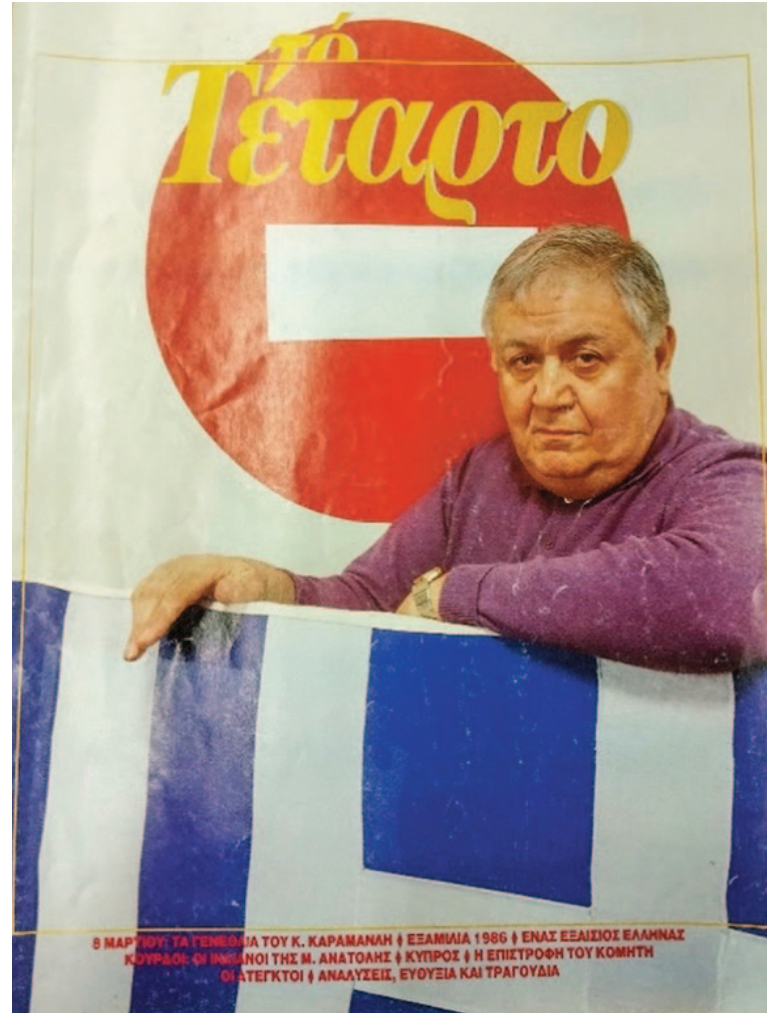
- «Ανικνευτής Μετάλλων: Η ιστορία του Metal Hammer, που μεγάλωσε γενιές metalheads», *GinTonic.gr*, <https://rb.gy/m30dpc>
- «Ιστορικό – Περιοδικό *Μουσική*», <https://rb.gy/vxi51p>
- «Μοντέρνοι Ρυθμοί, Το θρυλικό μουσικό περιοδικό της δεκαετίας του '60», *Filmelody.gr*, 15 Μαρτίου 2023, <https://filmelody.gr/mousiki/monternoi-rythmoi.html>
- «Περιοδικό *Σώου*, Γενάρης 1971», *Spychedelic Sally*, 8 Ιανουαρίου 2014, <https://spychedelicsally.blogspot.com/2014/01/1971.html>
- Αγοραστός Κώστας, «Το τελευταίο τέταρτο», *bookpress.gr*, 22 Νοεμβρίου 2012, <https://bookpress.gr/kritikes/koinonia/2706-2012-11-23-11-49-26>
- Αλεξίου Γιάννης, «Τα μουσικά περιοδικά που διαβάζαμε κι έγραψαν ιστορία», *Όγδοο.gr*, 12 Νοεμβρίου 2018, <https://www.ogdoo.gr/erevna/thema/ta-mousika-periodika-pou-diavazame-ki-egrapsan-istoria>
- Γελασάκης Μιχάλης, «Αναστέλλεται η λειτουργία του περιοδικού *JAZZ & TZAZ*», *Musicpaper.gr*, 20 Οκτωβρίου 2013, <https://rb.gy/f5s9lb>
- Ελληνιάδης Στέλιος, «1982: Η χρονιά που το «ντέφι» έκανε μπαμ! μέρος β'», *Δρόμος της Αριστεράς*, 4 Οκτωβρίου 2017, <https://edromos.gr/defi-part-b/?amp>
- Ελληνιάδης Στέλιος, «Ντέφι: Τα ταξίμια μιας παρέας, μέρος α'», *Δρόμος της Αριστεράς*, 28 Σεπτεμβρίου 2017, <https://edromos.gr/defi-ta-taximia-mias-pareas/>
- Κανελλόπουλος Δημήτρης, «Μουσικά περιοδικά στην Ελλάδα», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 20 Νοεμβρίου 2021, https://www.efsyn.gr/media/320032_moysika-periodika-stin-ellada
- Μανιάτης Κώστας, «Το *Ποπ* και *Ροκ* δεν έκλεισε ποτέ», *Oneman.gr*, 27 Ιανουαρίου 2020, <https://www.oneman.gr/longreads/to-pop-kai-rok-den-ekleise-pote/>
- Ξεπαπαδέα Κοραλία, «Ο μουσικός περιοδικός τύπος στην Ελλάδα και η κρίση της έντυπης δημοσιογραφίας», *medianalysis.net*, 24 Νοεμβρίου 2022, <https://tinyurl.com/4j6z2sh8>
- Ξεπαπαδέα Κοραλία, Ο μουσικός περιοδικός τύπος στην Ελλάδα: μια απόπειρα χαρτογράφησης του κλάδου των μουσικών περιοδικών στην περίοδο 1946-2022, ΜΔΕ, Τμ. Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ, Αύγουστος 2022, <https://rb.gy/09n9j0>
- Ριχάρδος Αλέξανδρος, «40 χρόνια *Ποπ-Ροκ*: Θυμηθείτε το καλύτερο ελληνικό μουσικό περιοδικό», *Rockmachine.gr*, 1 Μαρτίου 2018, <https://www.rockmachine.gr/2018/03/40.html>

Εικ. 18-22

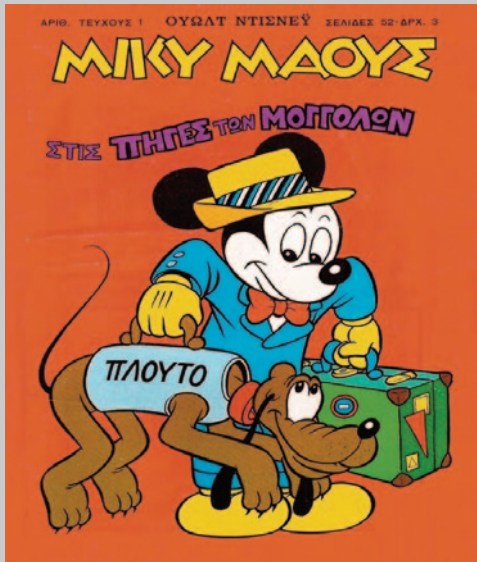

Εικ. 23-24: Το Τέταρτο, τχ. 1, Μάιος 1985
(εξώφυλλο και σελίδα πρώτη του τεύχους)

Εικ. 25: Το Τέταρτο, τχ. 11, Μάρτιος 1985

Εικ. 1

Καλοκαίρι. Μεσημέρι στο εξοχικό με τον παπού και τη γιαγιά. Μόλις έχω καταβροχθίσει αμάσητη σχεδόν μια τεράστια φέτα καρπούζι και με αδημονία, σε κατάσταση μυσταγωγίας, πιάνω στα χέρια μου τον Μπλεκ. Αφήνω για τη συνέχεια *Μανίνα* και *Κατερίνα*. Τελικά κατάφερε ο Μπλεκ να βρεθεί πάλι με τον Ρόντυ και τον καθηγητή Μυστήριο; Πώς κατάφερε και άντεξα μια βδομάδα στην αγωνία; Δεν ξέρω γιατί αλλά, παρότι διάβαζα όλο τον χρόνο αυτά τα περιοδικά, οι αναμνήσεις μου μαζί τους είναι δεμένες πότε με τα καλοκαίρια μου. Και δεν είμαι μόνη. Από μια μικρή έρευνα που έκανα στο διαδίκτυο και ανάμεσα σε φίλους της ίδιας κλάσης με μένα, διαπίστωσα ότι το ίδιο συμβαίνει με την πλειοψηφία. Ίσως γιατί την εφηβεία μας θέλουμε να την συνδέουμε με όμορφες θύμψεις, με την ανεμελιά του καλοκαιριού.

Από τα πρώτα νεανικά περιοδικά που κυκλοφόρησαν στην Ελλάδα είναι το *ΜΙΚΥ ΜΑΟΥΣ* από τις εκδόσεις Τερζόπουλου την 1η Ιουλίου 1966 (εικ. 1). Είναι το δημοφιλέστερο, γνωστότερο και μακροβιότερο κόμικ της ελληνικής παραγωγής. Οι περιπέτειες των ηρώων του Μίκυ, του Ντόναλντ με τα τρία ανίψια του, του θείου Σκρουτζ και των υπόλοιπων παπιών της Λιμουπόλης μεγάλωσαν γενιές και γενιές. Σταμάτησε την κυκλοφορία του στις 6 Σεπτεμβρίου 2013 αφού είχαν κυκλοφορήσει 2452 τεύχη. Σήμερα εκδίδεται από τις Καθημερινές Εκδόσεις Α.Ε. της εφημερίδας *Η Καθημερινή*.

Ακολούθησε ο *ΑΣΤΕΡΙΞ* το 1968 αρχικά από τις εκδόσεις Σπανός. Το 1978 τα δικαιώματα απέκτησε η Anglo-Hellenic Agency του Ψαρόπουλου, η οποία κυκλοφόρησε σταδιακά όλα τα τότε υπάρχοντα τεύχη της σειράς στην εμπνευσμένη μετάφραση του Αργύρη Χιόνη. Η έκδοση ήταν εβδομαδιαία, κυκλοφορούσε κάθε Πέμπτη και τα τεύχη του επανακυκλοφορούσαν από ένα σημείο και μετά και κάθε Σάββατο. Από το 1989, οι ιστορίες του Αστερίξ κυκλοφορούν από τη Μαμούθ Comix σε άλμπουμ των 50 περίπου σελίδων.

Στη συνέχεια, τον Ιούνιο 1969, κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το περιοδικό *ΜΠΛΕΚ* σε εβδομαδιαία βάση από τον Στέλιο Ανεμοδουρά (εικ. 3). Η έκδοση του σταμάτησε τον Ιούνιο 1994. Τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή εφηβικά περιοδικά. Στην πρώτη περιόδο του (Ιούνιος 1969-Δεκέμβριος 1975) το περιοδικό κυκλοφορούσε σε μικρή διάσταση. Περιλάμβανε, εκτός της κύριας ιστορίας, τις περιπέτειες του Ρίνγκο, του Τομ και του Παιδιού-Φάντασμα, ενώ τις επόμενες δύο δεκαετίες η θεματολογία πολλαπλασιάστηκε και παρέλασε από τις σελίδες του πλήθος ιστοριών κόμικς, τόσο Ευρωπαϊκών όσο και Αμερικανικών δημιουργιών. Μεταξύ 1974-1978, ο Στέλιος Ανεμοδουράς (σενάριο) και ο Βύρωνας Απόσογλου (σχέδιο) δημιούργησαν επτά πρωτότυπες ιστορίες για τον χαρακτήρα του Μπλεκ, που δημοσιεύθηκαν αρχικά στο περιοδικό *ΜΕΓΑΛΟΣ ΜΠΛΕΚ* και κατόπιν στο *ΝΕΟΣ ΔΥΝΑΜΙΚΟΣ ΜΠΛΕΚ*. Από τον Μάρτιο 2016, 42 χρόνια μετά την πρώτη τους ελληνική έκδοση, οι ιστορίες των Ανεμοδουρά και Απόσογλου δημοσιεύθηκαν στο ιταλικό περιοδικό *IL GRANDE BLEK*, γεγονός ενδεικτικό της αναγνώρισης της ποιότητάς τους, ακόμη και αν αυτή ήρθε καθυστερημένα. Από το 2014, το περιοδικό ξεκίνησε να εκδίδεται ξανά στην Ελλάδα, με τίτλο *ΝΕΟΣ ΜΠΛΕΚ*.

Και φτάνουμε αισίως στη δεκαετία του '70. Το 1972 κυκλοφόρησε το πρώτο κοριτσίστικο περιοδικό στην Ελλάδα, η *ΜΑΝΙΝΑ*. Το πρώτο τεύχος εκδόθηκε τον Ιούνιο 1972 από τις Εκδόσεις 2001. Εκδότης ήταν ο Νίκος Δεληγιώργης με συνεργάτη τον Κώστα Μπαζαίο, που λόγω της ιδιότητας του ως δημοσιογράφου δεν μπορούσε να είναι συνεκδότης. Στο όνομα της κόρης του δεύ-

Εικ. 2

τερου, οφείλει το περιοδικό το όνομα του. Σήμερα, η Μανίνα Μπαζαίου εκδίδει το ηλεκτρονικό περιοδικό maninamag (<https://maninamag.wordpress.com>). Είχε την καλοσύνη να μου στείλει λίγες γραμμές με τις αναμνήσεις της από τότε:

Παρασκευή 30 Ιουνίου 1972

Η τηλεόραση έχει έρθει στην Ελλάδα, αλλά μόνο μερικά σπιτικά έχουν αποκτήσει.

Τα παιδιά όταν δεν έχουν τις υποχρεώσεις της καθημερινότητας να τα βαραίνουν και είναι ελεύθερα να χαρούν την ηλικία τους βγαίνουν και παίζουν στις γειτονιές.

Την ίδια ώρα στα περίπτερα κάνει την εμφάνισή του το πρώτο περιοδικό για κορίτσια.

Η Μανίνα

Και πίσω από αυτό υπάρχει ένα κορίτσι.

Η Μανίνα

Είναι η αφορμή για το περιοδικό; Ή αυτό που λέμε τυπικό δείγμα;

Με ρώτησε η Αθηνά, τι θυμάμαι από τότε που ήμουν μικρό παιδί, τότε που η Μανίνα κυκλοφορούσε στα περίπτερα.

Τώρα που πέρασαν τα χρόνια, ας αναρωτηθούμε παρέα.

Με τι έμοιαζε αυτό το άλλοτε;

Είχε γεύση αθωότητας;

Κατά μία έννοια. Έτσι τουλάχιστον το αντιλαμβανόμασταν με τα παιδικά μας μάτια.

Είχε όψη ρομαντική;

Σίγουρα, άλλωστε χαρακτήριζε την εποχή, την έκφραση, την τέχνη.

Είχε οσμή απαλότητας;

Ίσως. Υπήρχαν διαφορές στην ανατροφή των περισσότερων κοριτσιών, έναντι των αγοριών. Τα περισσότερα κορίτσια μεγάλωναν σε ροζ συννεφάκια, προστατευμένο περιβάλλον, άλλες υποχρεώσεις..

Είχε αίσθηση απλότητας;

Μπορεί. Ήταν πιο «σπαρτιάτικη» η κοινωνία.

Ο νεοπλουτισμός άρχισε αρκετά αργότερα και δημιούργησε το star system όπως και την απόσταση από το κοινό του.

Φυσικά υπήρχαν κοινωνικοοικονομικές διαφορές δεν υπήρχε όμως η αίσθηση της πρόκλησης.

Όλα τα υπόλοιπα υπήρχαν εκτός από το είδος των ειδήσεων.

Μεγαλώνοντας μάθαμε τι συνέβαινε πίσω από κλειστές πόρτες.

Έκλεισε η αυλαία της παιδικής παράστασης και σιγά σιγά καταλάβαμε ότι όλα τα παραμύθια είχαν δράκο.

Μεγαλώνοντας, αναπολούμε αυτές τις εποχές. Τι είναι όμως αυτό που αναπολούμε πραγματικά; Τα νιάτα, την αθωότητά μας, τον αφρό που μένει στην επιφάνεια του παρελθόντος, την ουτοπία ή κάτι άλλο; Εσύ και κάθε εσύ, μόνο μέσα σου κατέχεις την πηγή αυτής σου της ανάγκης!

Εικ. 3

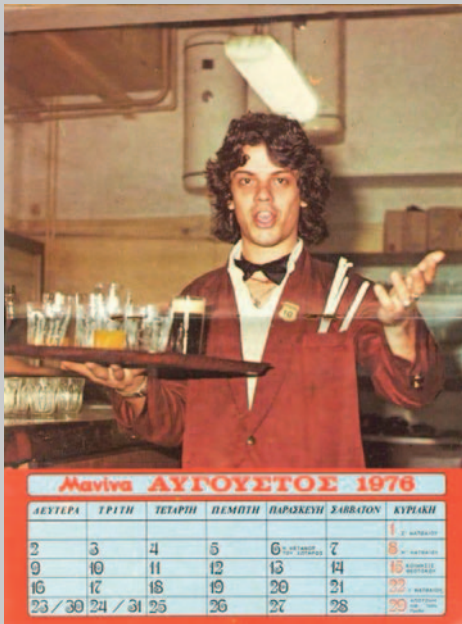
Ο εκλιπών πια εκδότης του περιοδικού *Μανίνα*, Νικόλας Δεληγιώργης, είχε δηλώσει σε παλιότερη συνέντευξη που παραχώρησε στον συγγραφέα και μελετητή κόμικς Νίκο Νικολαΐδη ότι οι ιστορίες άγγιζαν μοντέρνα θέματα της καθημερινότητας που είχαν κοινωνικές προεκτάσεις και απέφευγαν τις ακρότητες. Για να συμπληρώσει:

Όταν αποφάσισα να κάνω περιοδικά, μαζί με τον συχωρεμένο τον Μπαζαίο, δραστήριο δημοσιογράφο που δυστυχώς έφυγε νέος από την επάρατη νόσο, επισκέφθηκα τον κύριο Σγούρα, καλλιτεχνικό αντιπρόσωπο εκδόσεων του εξωτερικού. Έκπληκτος διαπίστωσα πως στην Αγγλία, υπήρχαν εκείνη την εποχή, αρχή της δεκαετίας του '70 και ενώ ήδη είχαμε φτιάξει το *Γκολ*, που σημείωνε επιτυχία, δεκαπέντε το λιγότερο περιοδικά για κορίτσια! Επέλεξα λοιπόν τις ιστορίες που μου άρεσαν περισσότερο, με ευαίσθητα και κοινωνικά θέματα και με αυτές τροφοδότησα τη *Μανίνα*, η οποία πήρε το όνομά της τόσο από την κόρη του συνεργάτη μου, όσο και από την εγγονή της δημοφιλούς τότε «Θείας Λένας».

Η *Μανίνα* κυκλοφορούσε στην διάρκεια της δεκαετίας του '80 (εμφανίστηκε στα μέσα του 1972, μεσουράνησε στη δεκαετία του '80 και η έκδοσή της διακόπηκε τέλη του 1992) πουλώντας περισσότερα από 100.000 τεύχη εβδομαδιαίως. Άγγιξαν και τις 140.000 οι πωλήσεις! Ο εκδότης είχε δηλώσει, ότι οι αναγνώστριες ήταν πενταπλάσιες από τα αντίτυπα που κυκλοφορούσαν, αφού κάθε τεύχος ανακυκλωνόταν μέσα από δεκάδες χέρια. Το περιοδικό απευθυνόταν κυρίως σε κορίτσια ηλικίας 8-15 ετών και αρχικά περιλάμβανε πολλά κόμικς από ξένους εκδοτικούς οίκους, μιας που οι εγχώριοι τίτλοι σπάνιζαν. Με την πάροδο του χρόνου προστέθηκαν στην ύλη διάφορα ένθετα αφιερώματα, αλλά και πολλές προσφορές ώστε να παραμείνει ανταγωνιστικό σε σχέση με τα υπόλοιπα έντυπα που υπήρχαν στην αγορά.

Στο περιοδικό αρθρογραφούσε ο Νίκος Μουρατίδης και απαντούσε σε ερωτήσεις, μεταδίδοντας με έναν τρόπο και τα κουτσομπολιά των τότε celebrities, ενώ συνεργάστηκαν η Κική Σεγδίτσα, η Βίκυ Βανίτα, και η Πέπη Ραγκούση στις συμβουλές ομορφιάς. Πραγματικοί πρωταγωνιστές της *Μανίνας* όμως ήταν τα σιδερότυπα, οι αφίσες και τα εφηβικά ρομαντικά κόμικς, με τις ηρωίδες που έπεφταν από ατυχία σε ατυχία, αλλά αυτή η αδεξιότητά τους έκανε τον γκόμενο του σχολείου να ενδιαφερθεί τελείως ανέλπιστα για αυτές! Αρχικά το σχήμα ήταν μεγάλο (21x28) για τα πρώτα 96 τεύχη με 28 σελίδες και το τιράζ 1.000 τεύχη για την πρώτη έκδοση. Στη συνέχεια καθιερώθηκε το ευρέως γνωστό την δεκαετία του '80, σχήμα των 3/4 με 72 σελίδες. Αναπλώνοντας και συζητώντας αυτά τα χρόνια με τη συμφοιτήτρια και φίλη Αγγελική Παπανίκου, παραθέτω τα λόγια της:

Όλα τα παιδικά μου όνειρα ως παιδί του δημοτικού, κλεισμένα σ ένα χάρτινο κουτί ΝΟΥΝΟΥ. Μέσα σ' αυτό είχα συλλέξει το ονειροπόλο περιεχόμενο των περιοδικών *Μανίνα* και *Κατερίνα*. Και μόνο το όνομα του, Μανίνα, αρκούσε να με ταξιδέψει. Η *Μανίνα* ήταν το πρώτο κοριτσίστικο περιοδικό. Παρέπεμπε στη ζωή του κοριτσιού πέρα από τα καθημερινά της επαρχίας. Πέρα από το κρυφτό, κυνηγητό, ήταν η μαγική ζωή μέσα από τις ζωές των αγαπημένων καλλιτεχνών. Οι συνεντεύξεις τους, τα ρούχα που φορούσαν, οι αφίσες τους που τις κολλούσαμε με την αδελφή μου στην δίφυλλη ξύλινη πόρτα του δωματίου μας. Ο

Εικ. 4: Μήνας Αύγουστος 1976, προσφορά ημερολόγιο τσίχου με πρωταγωνιστή τον Βλάση Μπανάτσο ως σερβιτόρο (!)

Πασχάλης, ο Δάκης, ο Ρόμπερτ Ουίλιαμς... Ονειρευόμουν πως ήμουν η αγαπημένη τους, το κορίτσι που θα ξεχώριζε ο Πασχάλης στο πλήθος και θα το ερωτευόταν και θα του έγραφε τραγούδια. Έτρεχα στη γειτονιά να συναντήσω τα άλλα κορίτσια και να τους πω τα νέα για τη ζωή τους. Συνέλεγα τεύχος-τεύχος τις ιστορίες τους και τις έκανα τόμους. Στη *Μανίνα*, θυμάμαι, υπήρχε και η χαρτοκοπική «Ντύσε την κούκλα». Με ευλάβεια έκοβα το περίγραμμα της κούκλας και των ρούχων και τα κολλούσα με UHU κόλλα. Έμπαινα στον ρόλο της μαμάς και έντυνα τα μωρά μου, τα μεγάλωνα. Είχε και κούκλες με μεγαλύτερα κορίτσια και φορέματα κι έτσι έβρισκα και άλλο ρόλο, του στυλίστα. Τις έφτιαχνα, τις στόλιζα κι αυτές ακολουθούσαν τα ονειροπόλα σχέδια του μυαλού μου. Έβγαιναν βόλτα, ερωτεύονταν, έδιναν το πρώτο τους φιλί. Στην *Κατερίνα*, αν θυμάμαι καλά, υπήρχε μια στήλη που έστελναν οι αναγνώστριες ανώνυμα τις προσωπικές τους ιστορίες. Ωραίες, ερωτικές, δακρύβρεχτες. Αυτό το χάρτινο κουτί ΝΟΥΝΟΥ, φύλαξε μέσα του, όλη τη λαχτάρα που ένιωθα όταν έβλεπα αυτά τα περιοδικά στα χέρια του μπαμπά όταν τα έφερνε σπίτι. Μέχρι να τα πάρω, να τα ανοίξω, να ζήσω το όνειρο.

Ένα χρόνο αργότερα το 1973 κυκλοφόρησε η *ΚΑΤΕΡΙΝΑ*, εβδομαδιαίο εφηβικό περιοδικό για κάθε κορίτσι όπως ανέφερε και ο τίτλος στο εξώφυλλο του (εικ. 5). Κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο Ανεμοδουρά. Τυπωνόταν σε μέγεθος τσέπης και τα θέματά του κινούνταν γύρω από την μόδα, την ομορφιά, τις σχέσεις, την αστρολογία. Περιλάμβανε ακόμα κόμικς που απευθύνονταν σε κορίτσια, μυθιστορήματα σε συνέχειες, παιχνίδια, κατασκευές και άλλα. Το όνομα της το πήρε από την Κατερίνα Ρώσσιου-Ανεμοδουρά που ήταν νύφη του εκδότη. Η Κατερίνα από μικρή ήθελε να ασχοληθεί με τα έντυπα, για αυτό είχε σπουδάσει γραφικές τέχνες. Ήταν αυτή που πρότεινε την έκδοση ενός εφηβικού περιοδικού ανάλογου του *Μπλεκ* αλλά για κορίτσια.

Όπως γράφει ο Άρης Δημοκίδης, «Αν η *Κατερίνα* ήταν για τις πιο τολμηρές, η *Μανίνα* απευθυνόταν στις ελαφρώς πιο ρομαντικές κι ονειροπόλες. Αυτό θεωρητικά, γιατί πρακτικά μόνο οι πολύ παρατηρητικοί θα μπορούσαν να εντοπίσουν τις διαφορές στα δύο περιοδικά για κορίτσια που ειδικά την δεκαετία του '80 πουλούσαν κάθε βδομάδα εκατοντάδες χιλιάδες τεύχη». Το 1979 κυκλοφόρησε για πρώτη φορά η μηνιαία έκδοσή της *Κατερίνας*, με το όνομα *ΣΟΥΠΕΡ ΚΑΤΕΡΙΝΑ*. Τα δύο περιοδικά αναφέρονταν σε διαφορετικό ηλικιακό κοινό, με την *Κατερίνα* να έχει κοινό 14 έως 16 χρόνων, ενώ η *Σούπερ Κατερίνα* 16 έως 19 χρόνων. Η *Σούπερ Κατερίνα* ασχολούταν με τις σχέσεις των εφήβων με το αντίθετο φύλο, τη φιλία και το φλερτ και περιλάμβανε θέματα σχετικά με διάσημες προσωπικότητες, με την ομορφιά, τη μόδα και την υγεία.

Οι σελίδες του περιοδικού αρχικά ήταν ασπρόμαυρες, εκτός από τα κεντρικά σαλόνια που τα κοσμούσαν αφίσες, ενώ κάποια κεντρικά θέματα κάποιες φορές ήταν έγχρωμα. Το 1980, η *Σούπερ Κατερίνα* πρόσθεσε ως δώρο σιδερότυπα με αστέρες του κινηματογράφου και άλλων χώρων, ενώ το 1989 ξεκίνησε να κυκλοφορεί πλήρως έγχρωμη. Τον πρώτο καιρό κυκλοφορίας της, η *Σούπερ Κατερίνα* απευθυνόταν περισσότερο και στα δύο φύλα, αλλά στην πορεία, το 1995, η Κατερίνα Ανεμοδουρά αποφάσισε να στρέψει το περιοδικό αποκλειστικά στο κοριτσιίστικο εφηβικό κοινό. Συχνά το περιοδικό συνοδευόταν από μικρά δώρα, όπως βραχιόλια, κοσμήματα και άλλα. Η κυκλοφορία της *Σούπερ Κατερίνας* συνήθως κυμαινόταν στα 60.000 αντίτυπα. Στο πρώτο εξώφυλλο της *Σούπερ Κατερίνας* εικονίστηκε ο Τζων Τραβόλτα και το περιοδικό πούλησε περίπου 70.000 τεύχη στην

Εικ. 5: Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους της *Κατερίνας* το 1973

Αθήνα και άλλα τόσα εκτός Αθηνών (εικ. 6), ενώ το τεύχος με τις υψηλότερες πωλήσεις ήταν αυτό που κυκλοφόρησε τον Ιανουάριο 1998, με εξώφυλλο τις Spice Girls πουλώντας 113.000 τεύχνη.

Η *Σούπερ Κατερίνα* μαζί με τη *Μανίνα* αποτέλεσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα δημοφιλή περιοδικά για χιλιάδες έφηβες, ιδιαίτερα σε εποχές κατά τις οποίες σπάνιζαν οι δυνατότητες ψυχαγωγίας. Διάφορα έντυπα κατά καιρούς προσπάθησαν να μιμηθούν το πρότυπο της *Σούπερ Κατερίνας*, αλλά δεν γνώρισαν την ίδια μακροβιότητα. Από τότε –δεκαετία '60 για το εξωτερικό, δεκαετία '70 για την Ελλάδα– γράφτηκαν πάρα πολλά για τα νεανικά περιοδικά. Εξετάστηκαν και αναλύθηκαν από κοινωνιολογικής, ανθρωπολογικής, φεμινιστικής σκοπιάς. Η Δρ. Ευαγγελία Μουλά σε άρθρο της στον *Νέο Παιδαγωγό* το 2016 αναφέρει ότι το κοινωνικό-πολιτισμικό και το αλληλεπιδραστικό επίπεδο για την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα σε αντιδιαστολή είναι:

- Δύναμη/ομορφιά
- Βία/μη- βία
- Επιθετικότητα και αυταρχικότητα/υποχωρητικότητα και συμμόρφωση
- Σκληρότητα/συναισθηματικότητα
- Ανταγωνιστικότητα/υπακοή, σεμνότητα
- Παραβατικότητα/πειθαρχία
- Απληστία/δοτικότητα
- Προστατευτικότητα/τρωτότητα
- Κυνηγός/θύμα
- Ανεξαρτησία/εξάρτηση
- Παίκτης/βραβείο
- Δράση/παθητικότητα
- Αναλυτικός νους/συνθετικός νους
- Ποσότητα/ποιότητα
- Λογική/διαίσθηση
- Πολιτισμός/φύση

Επάνω σε τέτοια δίπολα στηρίχτηκαν τα περιοδικά αυτά. Διαβάστηκαν από πολλά κορίτσια παγκοσμίως. Δεν συντέλεσαν στο να δημιουργήσουν όμορφες κέρινες κούκλες που κυνηγούν το ιδανικό αγόρι αλλά δυναμικές μορφωμένες γυναίκες που ξέρουν να αγαπούν τον εαυτό τους. Τα θυμόμαστε πάντα με νοσταλγία.

Εικ. 6

Πηγές

Greek comics, <https://www.greekcomics.gr/forums>

Hulot M., «Ποιος είναι ο αληθινός Μπλεκ;», *Lifo*, 17 Ιανουαρίου 2021, <https://tinyurl.com/4rr9533z>

Δρακάκη Γεωργία, «Μανίνα: Συναντήσαμε το κορίτσι πίσω από το περιοδικό που έκανε ανεπανάληπτο σουξέ», *OLAFQA*, 7 Ιουλίου 2022, <https://olafaq.gr/people/interviews/manina>

Μουλά Ευαγγελία, «Τα κοριτσίστικα περιοδικά στην Ευρώπη και την Ελλάδα: Εγγραφές του γυναικείου ιδεότυπου ή μια εφηβεία επιεικής που γίνεται σαράντα (και κάτι)», *Νέος Παιδαγωγός* 7 (Σεπτέμβριος 2016), 91-110, <https://tinyurl.com/lyytj2adm>

Ταρλαντέζος Λευτέρης, «Μπλεκ, ο ξανθός γίγας», https://issuu.com/mikrosiros/docs/blek_online_press

Μια συζήτηση για το Ρεστίο, το αυτεξούσιο λογοτεχνικό έντυπο της Σκιάθου

της Παυλίνας Μάρβιν

Το *Ρεστίο* πρωτοκυκλοφόρησε στη Σκιάθο ως έντυπο περιοδικό το φθινόπωρο του 2022 με πρωτοβουλία του ποιητή Σταύρου Καρακωνσταντάκη. Αποτελεί ένα ξεχωριστό παράδειγμα αποκεντρωμένης, κοινοτικής λογοτεχνικής παρουσίας που προάγει την τοπική ταυτότητα με σύγχρονο βλέμμα και όραμα προσανατολισμένο στο «μαζί». Αξίζει να μελετηθεί, να ταξιδέψει εκτός και εκτός Σποράδων, και να εμπνεύσει με το παράδειγμά του ομάδες και κοινότητες που καταπιάνονται με τη λογοτεχνία και το βιβλίο σε κάθε μεριά της χώρας μας.

Πώς ξεκίνησε το περιοδικό *Ρεστίο* και από πού πήρε το όνομά του; Κάθε πότε κυκλοφορεί, πώς διακινείται, ποια θα λέγατε πως είναι η ταυτότητά του και ποια η ομάδα που το απαρτίζει σήμερα;

Ρεστίο – α : Κυματισμός που δεν οφείλεται σε καιρικά φαινόμενα στον χρόνο που παρατηρείται αυτός αλλά σε άνεμο που έπνεε σε προηγούμενο χρόνο.

Αυτός είναι ο ορισμός της λέξης «ρεστίο» που χρησιμοποιείται κυρίως στη ναυτική ορολογία και θα τον δείτε σημειωμένο στο κάτω μέρος του εξώφυλλου κάθε τεύχους. Επίσης λέγεται και σουέλ ή βουβό κύμα.

Το αυτεξούσιο λογοτεχνικό έντυπο *Ρεστίο* εμφανίστηκε στη Σκιάθο το φθινόπωρο του 2022 και έχει τριμηνιαία περιοδικότητα. Ένα τεύχος κάθε εποχή. Για να γίνει κατανοητό τι είναι αυτό που εκφράζει και τον σκοπό δημιουργίας του *Ρεστίου* θα σας παραθέσουμε ένα τμήμα της εισαγωγής του πρώτου τεύχους. Γράφαμε, λοιπόν, εκεί :

Έπειτα από τις εποχές των μεγάλων λογοτεχνών της Σκιάθου, το *Ρεστίο* λογοτεχνικό έντυπο εμφανίζεται τώρα σαν αποθαλασσιά, με λογοτέχνες που αποζητούν τη θέση τους στη γραμματεία και στα ποιητικά δρώμενα του νησιού, δίχως να μπαίνουν σε συγκρίσεις με το παρελθόν, δίχως να ζηλεύουν του κισσού το πλάνο ψήλωμα κατά τον Δροσίνη. Μόνοι τους, με φωνή αξιόλογη και δυναμική, λογοτεχνούν, επιμένοντας να θεωρούν ότι η Σκιάθος παράγει και κάτι άλλο από τουρισμό, κάτι που κάνει τους μικρούς τόπους να ξεχωρίζουν, κάτι που εξελίσσεται.

Το *Ρεστίο* ως αυτοδιαχειριζόμενο θα είναι ανοικτό σε οποιονδήποτε θέλει να συμμετέχει και θα διανέμεται ατελώς. Φιλοδοξεί να γίνει το βήμα όλων εκείνων που γράφουν αλλά δεν τολμούν να δημοσιεύσουν, όλων εκείνων που δεν τους χωρούν τα κοινωνικά δίκτυα, όλων εκείνων που νοιώθουν την ανάγκη να εκφραστούν μέσα από τον γραπτό λόγο. Όχι όμως μόνο αυτό. Συν τα χρόνια, ζωγράφοι, φωτογράφοι, εικαστικοί θα παρουσιάζουν δείγμα της δουλειάς τους πλαισιώνοντας τα κείμενα και αντίστροφα..

Συνδέεται το αποτύπωμα του περιοδικού με τη λογοτεχνική παράδοση της Σκιάθου και αν ναι με ποιους τρόπους;

Η λογοτεχνική παράδοση της Σκιάθου είναι γιγαντιαία, προαιώνια και έχει επηρεάσει την ελληνική λογοτεχνία με μοναδικό τρόπο. Ο τελευταίος μεγάλος εκφραστής και συνεχιστής αυτής της παράδοσης ήταν ο ποιητής Ζήσης Οικονόμου. Ωστόσο το *Ρεστίο* είναι κάτι το διαφορετικό. Το έντυπο δεν επιχειρεί συγκρίσεις ή συγκλίσεις με αυτές τις διδαχές διότι δεν συμμετέχουν λογοτέχνες με την έννοια που αποδίδεται στον όρο. Σαφώς στις σελίδες του θα συναντήσει κανείς και ποιήματα συνεργατών

που έχουν μια άλφα εμπειρία στον στίχο αλλά κυρίως θα βρει ποιήματα και κείμενα καθημερινών ανθρώπων που απλά θέλουν να εκφραστούν μέσα από τη γραφή. Κείμενα που μέσα από την απλότητά τους, από την ειλικρίνεια και του εξορισμού ανεπιτήδευτου ύφους τους, δημιουργούν ένα νέο αποτύπωμα στη λογοτεχνία του νησιού. Αν μιλούσαμε με όρους ζωγραφικής, το *Ρεστίο*, θα άνηκε σίγουρα στο καλλιτεχνικό ρεύμα του Ναΐφ.

Τι σημαίνει «αυτεξούσιο λογοτεχνικό έντυπο»; Τι κόστος και τι κέρδος έχει μια τέτοια επιλογή και τι είδους μηνύματα φιλοδοξεί να περάσει;

Αυτεξούσιο σημαίνει πως υπάρχει μια βασική ομάδα που αποκαλούνται «τακτικοί συνεργάτες» επειδή έχουν μια σταθερή συνεργασία με τη δημιουργία των τευχών, η οποία φυσικά είναι ανοιχτή να μεγαλώνει διαρκώς. Το *Ρεστίο* διανέμεται δωρεάν και φιλοδοξεί να αποτελεί πηγή έμπνευσης για κάθε άτομο που φοβάται να εκτεθεί και ψάχνει ένα καταφύγιο για τις σκέψεις του. Θέλουμε η λογοτεχνία να διανέμεται στα στενά σοκάκια, να αλλάζει χέρια στα καφενεία και να το αναζητούν άτομα που δεν είχαν ασχοληθεί ξανά στο παρελθόν με τη λογοτεχνία. Φιλοδοξεί να παρακινεί αλλά και να αποδεικνύει με την παρουσία του πως η λογοτεχνία δεν είναι για τους λίγους, ούτε μόνο για εκείνους που εύκολα έχουν πρόσβαση σε αυτή.

Τι ανταπόκριση έχει το περιοδικό στο νησί; Τι είδους θετικά ή και αρνητικά σχόλια λαμβάνει το έντυπο από τη μικρή νησιώτικη κοινότητα; Είναι στα άμεσα σχέδια να ταξιδέψει και εκτός Σκιάθου, και αν ναι προς τα πού και γιατί;

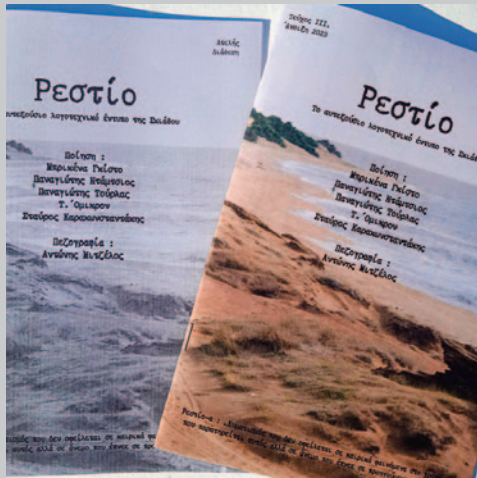
Ο κόσμος της Σκιάθου έχει αγαπήσει και αγκαλιάσει το έντυπο. Αυτό πιστοποιείται από το γεγονός ότι τα αντίτυπα γίνονται ανάρπαστα με το που θα κυκλοφορήσουν και κάθε φορά προσπαθούμε να αυξάνουμε το τираζ. Επίσης, το πλήθος των συμμετεχόντων επαληθεύει τον παραπάνω ισχυρισμό καθώς και το γεγονός ότι το κοινό κατακλύζει με την παρουσία του τις εκδηλώσεις μας. Κάθε εκδήλωση του *Ρεστίου* είναι γεγονός, είναι γιορτή για το νησί και ο κόσμος τις περιμένει και συχνά παραπονιέται γιατί δεν γίνονται συχνότερα.

Διοργανώνονται εκδηλώσεις και βραδιές ανάγνωσης στο πλαίσιο της έκδοσης κάποιου τεύχους; Πού πραγματοποιούνται, ποιοι συμμετέχουν;

Προσπαθούμε να συμμετέχουμε και να αφήνουμε το στίγμα μας στα γενικότερα δρώμενα του νησιού. Κάθε δύο ή τρία τεύχη διοργανώνουμε βραδιές ποίησης όπου συμμετέχοντες των τευχών διαβάζουν ποιήματά τους. Φέτος, για πρώτη φορά, γιορτάστηκε η Παγκόσμια Ημέρα Ποίησης στη Σκιάθο, χάρη στην εκδήλωσή μας που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτη. Συμμετέχουμε στα μπαζάρ των Χριστουγέννων, επισκεπτόμαστε και συνομιλούμε με μαθητές στις τάξεις τους, μοιράζουμε και διαβάζουμε τεύχη σε καφενεία. Οι χώροι που επιλέγουμε είναι πλατείες, μπαρ, καφενεία, όπου μας αρέσει. Να σημειώσουμε ότι κάθε έξι τεύχη παρουσιάζουμε και τους πίνακες των εξωφύλλων των τευχών και οι δημιουργοί μιλούν στο κοινό για το έργο τους και τις ιδέες τους. Παράλληλα συντελούνται κι αναγνώσεις

Στο Ρεστίο δημοσιεύονται και μεταφράσεις. Πώς επιλέγονται αυτά τα κείμενα;

Δεν υπάρχει κάποιος ιδιαίτερος τρόπος επιλογής. Αν ένα ποίημα αρέσει στον μεταφραστή και θέλει να το μεταφράσει, το μεταφράζει και το κοινοποιούμε μέσω του εντύπου.

Πώς είναι η ζωή των συγγραφέων και των ανθρώπων του βιβλίου που ζουν σήμερα στη Σκιάθο;

Η ζωή στη Σκιάθο είναι διπλή. Υπάρχει ο χειμώνας και το καλοκαίρι. Είναι τόσο μεγάλες οι αλλαγές που συντελούνται σε έναν τόσο τουριστικό τόπο που είναι αδύνατο να μην επηρεάζουν και τους καλλιτέχνες. Δεν είναι τυχαίο ότι στα κείμενα τους, στους πίνακες, στις φωτογραφίες αποτελεί πολύ συχνά θέμα αυτή η εναλλαγή. Την ηρεμία, τη νωχελικότητα, τη μονομέρεια του χειμώνα διαδέχεται η ταχύτητα και η πολυπολιτισμικότητα του καλοκαιριού. Το βιβλίο, η λογοτεχνία, η φύση είναι το αντίβαρο και το καταφύγιό μας σ' αυτόν τον τρόπο ζωής.

Υπάρχει κάποια ενδιαφέρουσα, αστεία είτε και δραματική ιστορία που θυμάστε αναφορικά με την έκδοση του περιοδικού;

Όπως είναι φυσικό σε τέτοιες ερασιτεχνικές προσπάθειες, που είναι πρωτόγνωρες για το νησί και τους ανθρώπους του, συμβαίνουν, έχουν συμβεί και θα συμβούν πολλά ευτράπελα. Έτσι υπάρχει μια ιστορία για το πώς από έναν κακό χειρισμό και μερικά επιπλέον μποφόρ ορισμένα τεύχη βρέθηκαν στη θάλασσα, ή πώς ορισμένες σελίδες κάποιου άλλου τεύχους χρησιμοποιήθηκαν σε καφενείο ώστε να μην παλαντζάρει ένα τραπεζάκι. Μια άλλη όμορφη περίπτωση ήταν, όταν ο φίλος που μας βοηθάει στις εκτυπώσεις παντρεύταν και ήταν αναγκασμένος, μιας και τον πιέζαμε να τυπώσει *Ρεστίο* για κάποια επικείμενη εκδήλωσή μας, να τυπώνει εναλλάξ στον εκτυπωτή τα προσκλητήρια του γάμου του και τα *Ρεστίο*.

Πόσο ανοιχτή είναι η ομάδα του Ρεστίου; Πώς μπορεί κάποιος/α να γίνει μέλος;

Το *Ρεστίο* όπως αναφέραμε και παραπάνω είναι ανοιχτό σε όλους όσους θέλουν να συμμετέχουν και να συνοδοιπορήσουν μαζί μας από οποιοδήποτε πόστο επιθυμούν. Είτε στα οργανωτικά και διοικητικά είτε στην λογοτεχνία είτε και γενικότερα στις τέχνες. Βέβαια η μόνη απαίτηση είναι να σχετίζονται με το νησί.

Τι οραματίζεται η ομάδα του περιοδικού για το άμεσο μέλλον;

Στα άμεσα σχέδιά μας είναι να καταφέρουμε να δέσουμε και να τυπώσουμε σε τομίδια τα τεύχη ώστε να μπορούν να διατεθούν και εκτός της Σκιάθου. Αρχικά στις Βόρειες Σποράδες και τη Μαγνησία και έπειτα στην υπόλοιπη χώρα. Επιπλέον, αφού επιλύσουμε τα προβλήματα της στέγασης και των μεταφορικών εξόδων, στους στόχους μας είναι να καλούμε ποιητές και λογοτέχνες εκτός Σκιάθου προκειμένου να συνομιλούμε και να παρουσιάζουν τα βιβλία τους.

«αθηνόραμα: ένας μητροπολιτικός οδηγός για όλες τις ηλικίες»

της Μίννας Φαρδί

Το *αθηνόραμα* είναι ένα εβδομαδιαίο περιοδικό, το οποίο καθοδηγεί το αναγνωστικό του κοινό για τις ψυχαγωγικές επιλογές που υπάρχουν στην Αθήνα. Το περιοδικό κυκλοφορεί από τον Οκτώβριο 1976 με ιδρυτή τον φυσικό, ηλεκτρολόγο μηχανικό και γεωσιγνώστη Διονύση Κούγκη. Τόσο το περιεχόμενο του περιοδικού όσο και η ιστοσελίδα παραθέτουν ποικίλες μορφές διασκέδασης, αλλά και αξιολογήσεις για το κάθε εστιατόριο, θέαμα κ.λπ. Το *αθηνόραμα* έχει υπάρξει ιδρυτής των Βραβείων κοινού, με τους οποίους βραβεύονται παραστάσεις και συντελεστές των θεατρικών παραστάσεων της χρονιάς από το κοινό. Επίσης, είναι συνιδρυτής του θεσμού των Χρυσών Σκούφων, στον οποίο βραβεύονται τα καλύτερα εστιατόρια της Ελλάδας.

Μιλήσαμε με την κριτικό τέχνης και διευθύντρια σύνταξης του περιοδικού, Δέσποινα Ζευκλή, τόσο για την εξέλιξη του περιοδικού μέσα στα χρόνια, όσο και για το μέλλον του σε σχέση με την τεχνολογική εξέλιξη των τελευταίων ετών.

Το *αθηνόραμα* σε λίγα χρόνια κλείνει μισό αιώνα δράσης. Μέσα σε αυτά τα πενήντα χρόνια πόσο έχει αλλάξει η σύνθεση του; Το *αθηνόραμα* αλλάζει μαζί με την πόλη και φυσικά στα 50 αυτά χρόνια η Αθήνα και, ειδικότερα, ο πολιτισμός και η διασκέδασή της, που είναι στην καρδιά του DNA του τίτλου, έχουν αλλάξει πάρα πολύ. Το αρχικό περιοδικό έδινε έμφαση στην δημιουργία οδηγών εξόδου, κάτι πρωτοποριακό για τα δεδομένα (φανταστείτε, για παράδειγμα, ότι οι λίστες των εστιατορίων της Αθήνας έπρεπε να φτιαχτούν από την αρχή με επιτόπια έρευνα που έγινε από συντάκτες του περιοδικού που γύριζαν την Αθήνα με το αυτοκίνητό τους αναζητώντας τα εστιατόρια ανά γειτονιά!), και οι σχετικές πληροφορίες εξόδου εξακολουθούν να βασίζονται σε πρωτότυπη δημοσιογραφική έρευνα, για αυτό και η εγκυρότητά τους δεν αμφισβητείται. Πρωτοτυπίες, όπως για παράδειγμα η κριτική εστιατορίου ή η στήλη του ταξιδιωτικού ρεπορτάζ καθιερώθηκαν σταδιακά, όπως αντίστοιχα διευρύνθηκε η συντακτική ομάδα και οι συνεργάτες του τίτλου, προσπαθώντας διαρκώς να αναζητούμε τις νέες τάσεις στην ψυχαγωγία και τη διασκέδαση, να οργανώνουμε την πληροφορία και να καθοδηγούμε τους/τις αναγνώστες/αναγνώστριες να επιλέξουν αυτό που τους ταιριάζει καλύτερα. Όντας στο *αθηνόραμα* από το 2000 μέχρι σήμερα και παραμένοντας και αναγνώστριά του από τα φοιτητικά μου χρόνια, θα έλεγα ότι το *αθηνόραμα* αλλάζει διαρκώς και ταυτόχρονα παραμένει ίδιο ως προς την ταυτότητά του που δεν είναι άλλη από την έρευνα, την κριτική και την παροχή της αξιολογημένης πληροφορίας και της άποψης, ώστε να μας δίνει ιδέες και τρόπους να απολαμβάνουμε καλύτερα τις εμπειρίες πολιτισμού και διασκέδασης.

Πώς πιστεύετε θα είναι το *αθηνόραμα* σε πενήντα χρόνια από σήμερα; Θα έχει αλλάξει ο σκοπός του; Θα έχει μπει στο περιθώριο λόγω της τεχνολογίας;

Το *αθηνόραμα* δεν φοβήθηκε ποτέ την τεχνολογία, ήταν άλλωστε ένας από τους πρώτους δημοσιογραφικούς τίτλους που έφτιαξαν ιστοσελίδα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και σήμερα έχει περίπου 1,5 εκατομμύρια μοναδικούς χρήστες το μήνα. Αντίστοιχα, ο σκοπός του παραμένει να είναι ένας κριτικός οδηγός εξόδου και δεν είναι τυχαίο ότι αποτελεί τον μοναδικό αντίστοιχο οδηγό που επιζητεί μέσα στα χρόνια και συνεχίζει να εξελίσσεται και να αποκτά νέους/νέες χρήστες/χρήστριες που δεν γνώρισαν ποτέ το έντυπο περιοδικό. Όσο ο πολιτισμός και η διασκέδαση αποτελούν κομμάτι της ζωής μας, κάτι που ελπίζω ότι

«αθηνόγραμμα: ένας μητροπολιτικός οδηγός για όλες τις ηλικίες»

θα συμβαίνει και σε πενήντα χρόνια από σήμερα, θεωρώ ότι θα χρειαζόμαστε την κριτική, την αξιολόγηση της πληροφορίας και τις έγκυρες προτάσεις για να οργανώνουμε τις εξόδους μας ή να απολαμβάνουμε το σχετικό περιεχόμενο σπίτι μας. Η οικονομική κρίση και το πέρασμα στο δωρεάν συνήθως για τον χρήστη ηλεκτρονικό περιεχόμενο έπληξε μεγάλη μερίδα του Τύπου διεθνώς εντείνοντας τα φαινόμενα διαπλοκής και γεννώντας τίτλους όπου το διαφημιστικό και το δημοσιογραφικό περιεχόμενο συγχέονται. Στην εποχή των fake news και του clickbait αλλά και της συνεχούς ροής πληροφορίας στην οθόνη μας και μέσω των social media, είναι κατά τη γνώμη μου ακόμη πιο σημαντική η κριτική όπως και η έγκυρη, σοβαρή και ερευνητική δημοσιογραφία γενικότερα, με αποτέλεσμα τίτλοι που την υπερασπίζονται σταθερά και επαγγελματικά να αντέχουν στον χρόνο.

Η ένταξη του διαδικτύου στη ζωή μας πόσο έχει επηρεάσει το περιοδικό;

Οι πωλήσεις του περιοδικού είναι φυσικά λιγότερες από την εποχή που δεν υπήρχε διαδίκτυο, όπως συμβαίνει με όλα τα έντυπα μέσα διεθνώς. Εξακολουθούν να το αγοράζουν σε εβδομαδιαία βάση οι φανατικοί του χαρτιού ανεξαρτήτως ηλικίας, ενώ δεν λείπουν αυτοί που χρησιμοποιούν και τα δύο μέσα συμπληρωματικά αναλόγως με την ώρα και τη χρήση που επιλέγουν για το καθένα. Το γεγονός ότι οι ηλεκτρονικές σελίδες του *αθηνόγραμματος* που αφορούν την πληροφορία και την κριτική παραμένουν οι πιο δημοφιλείς αποδεικνύει ότι η συγκεντρωμένη, σωστά δοσμένη και αξιολογημένη πληροφορία παραμένει μια ανάγκη για τους χρήστες του διαδικτύου και όσο πλέον ακόμη και η Τεχνητή Νοημοσύνη επιτρέπει στον καθένα/καθεμία να δημιουργεί ιστοσελίδες και να παράγει άκριτα περιεχόμενο, η εμπιστοσύνη στους έγκυρους τίτλους που έχουν σοβαρούς δημοσιογράφους και κάνουν έρευνα στο χώρο τους θα έχει ακόμη μεγαλύτερη αξία.

Σήμερα υπάρχουν πολλά ψηφιοποιημένα περιοδικά, και όχι μόνο. Θεωρείτε ότι το *αθηνόγραμμα* είναι κοντά στη «ψηφιοποιημένη ρότα» και αν ναι, ποια είναι η γνώμη σας;

Δεδομένου της ύπαρξης της ιστοσελίδας μας που υπερκαλύπτει τις ανάγκες των αναγνωστών δεν βλέπω λόγο να ψηφιοποιηθεί το εβδομαδιαίο τεύχος που παραμένει πολύτιμο για τους λάτρεις του χαρτιού που αγαπούν να πηγαίνουν κάθε Πέμπτη στο περίπτερο (ή να έρχεται σπίτι τους με συνδρομή) και να διαβάζουν το περιοδικό με την ψυχία τους, ανεπηρέαστοι από τη ροή της πληροφορίας.

Το *αθηνόγραμμα* είναι ένας οδηγός για όλες τις ηλικίες. Γνωρίζετε ποιες ηλικίες το προτιμούν περισσότερο και κατά πόσο αυτή η προτίμηση έχει αλλάξει με τα χρόνια;

Δεν έχω πρόσφατα στοιχεία έρευνας αλλά το κοινό 25-55 ετών είναι παραδοσιακά ο σκληρός πυρήνας των αναγνωστών/στριών μας. Δεν λείπουν φυσικά οι φοιτητές/τριες που αρχίζουν να βγαίνουν περισσότερο και να απολαμβάνουν εμπειρίες πολιτισμού και διασκέδασης και θέλουν να μάθουν περισσότερα αναζητώντας την κριτική άποψη και την ανάλυση που προσφέρουμε αλλά και οι μεγαλύτερης ηλικίας αναγνώστες που αγαπούν το περιοδικό και το αγοράζουν ανελλιπώς – ορισμένοι/ες μάλιστα από τα πρώτα του τεύχη ως σήμερα.

«αθηνόγραμμα: ένας μητροπολιτικός οδηγός για όλες τις ηλικίες»

Είστε από τα λίγα περιοδικά που είναι τόσο ενεργά και από τα λίγα που δίνουν «φωνή» στο κοινό τους. Πιστεύετε εκεί σπ-
ρίζεται μεγάλο μέρος της επιτυχίας και της διάρκειας του *αθηνοράματος*:

Οι γνώμες του κοινού αποτελούν σταθερά δημοφιλή στήλη και ουδέποτε λειτουργήσαν ανταγωνιστικά. Δίνουμε την ευκαιρία στους/στις χρήστες/στριες να αξιολογήσουν τις παραστάσεις και τις ταινίες που βλέπουν και να δώσουν την άποψή τους. Πι-
στεύουμε στη σημασία της γνώμης του κοινού αν και σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να αντικαταστήσουν την ανάλυση και
την αξιολόγηση ενός επαγγελματία ειδικού. Ειδικότερα στο θέατρο, τα Θεατρικά Βραβεία Κοινού, ο σημαντικότερος θεσμός
αξιολόγησης των παραστάσεων της Αθήνας εδώ και εικοσιπέντε χρόνια, δίνει την ευκαιρία στο κοινό μας να αξιολογεί και να
επιβραβεύει τις καλύτερες παραστάσεις της θεατρικής σεζόν. Η αποδοχή του θεσμού τόσο από τους αναγνώστες/στριες του
αθηνοράματος, που συμμετέχουν μαζικά, όσο και από τη θεατρική κοινότητα αλλά και τους πολιτιστικούς θεσμούς της πόλης,
ανεβάζει τον πήχη της διοργάνωσης ακόμα πιο ψηλά και μας κάνει χαρούμενες αποδεικνύοντας ότι το κοινό μας είναι μορ-
φωμένο, «ανήσυχο» και η κρίση του έχει σημασία. Παράλληλα, στους Χρυσούς Σκούφους, τον σημαντικότερο γαστρονομικό
θεσμό της χώρας που επιβραβεύει τα καλύτερα εστιατόρια της χρονιάς, το βραβείο κοινού έχει τη δική του θέση και δυναμική.

// Ίδρυση εθνικού φορέα για το βιβλίο και τον πολιτισμό

Ανακοινώθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού το νέο προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο του Ελληνικού Ιδρύματος Βιβλίου και Πολιτισμού (ΕΛΙΒΙΠ).

Πρόεδρος του προσωρινού Δ.Σ. του Ελληνικού Ιδρύματος Βιβλίου και Πολιτισμού - ΕΛΙΒΙΠ (Ν.Π.Ι.Δ. εποπτευόμενο από το ΥΠ.ΠΟ.) ορίστηκε ο συγγραφέας και Ομότιμος Καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου, Νικόλαος Μπακουνάκης, ενώ στη θέση του Αντιπροέδρου, ο ερευνητής Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, Παναγιώτης Κάπος.

Σημειώνεται, πως ο διορισμός του Προέδρου και του Αντιπροέδρου ισχύει για χρονικό διάστημα που δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει τους δώδεκα μήνες.

Τα μέλη του προσωρινού Δ.Σ. είναι:

1. Δημήτριος Κούρκουλας, τ. Υφυπουργός Εξωτερικών, πρώην Πρέσβης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιλεγείς από την Υπουργό Πολιτισμού
2. Γεώργιος Μουρούτης, Εκδότης, επιλεγείς από την Υπουργό Πολιτισμού
3. Ιωάννα Τσιβάκου, Ομότιμη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου, επιλεγείσα από την Υπουργό Πολιτισμού
4. Παναγιώτης Χίνης, Δικηγόρος, επιλεγείς από την Υπουργό Πολιτισμού
5. Νικόλαος Καραπιδάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, υποδεικνυόμενος από τον Υπουργό Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού
6. Όλγα Κλιαμάκη, Διευθύντρια της Ε3 Διευθύνσεως Μορφωτικών, Πολιτιστικών και Αθλητικών Υποθέσεων, Πληρεξούσιος Υπουργός Β', υποδεικνυόμενη από τον Υπουργό Εξωτερικών
7. Σίσσυ Παπαθανασίου, Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Γραμμάτων της Γενικής Διεύθυνσης Σύγχρονου Πολιτισμού
8. Χρύσα Νικολάου, Γενική Διευθύντρια της Ε.Β.Ε., υποδεικνυόμενη από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος
9. Αργύριος Καστανιώτης, Εκδότης, υποδεικνυόμενος από τους επαγγελματικούς φορείς των εκδοτών
10. Αντώνιος Σκιαθάς, Ποιητής, υποδεικνυόμενος από τους επαγγελματικούς φορείς των συγγραφέων και των μεταφραστών
11. Ιωάννης Κρανιάς, Εκδότης - Έμπορος Βιβλίου, υποδεικνυόμενος από τους επαγγελματικούς φορείς των βιβλιοπωλών.

Η ίδρυση του νέου φορέα φιλοδοξεί να καλύψει το κενό που δημιούργησε η κατάργηση του ΕΚΕΒΙ τον Ιανουάριο 2013 και στους καταστατικούς στόχους του περιλαμβάνονται η ενίσχυση του βιβλίου, της φιλιαναγνωσίας, των εκδοτών, των βιβλιοπωλών, των μεταφραστών και των συγγραφέων. Στις αρμοδιότητές του περιλαμβάνονται η χάραξη εθνικής πολιτικής για το βιβλίο, η ενίσχυση της εξωστρεφούς δυναμικής του με εντονότερη παρουσία στις διεθνείς εκθέσεις και η αποτελεσματικότερη προώθηση των ελληνικών γραμμάτων.

<https://www.athensvoice.gr/politismos/vivlio/849244/eleni-doundoulaki-ehoue-ethniki-politiki-gia-to-vivlio/>

https://www.efsyn.gr/tehneseis-biblia/436323_fobomaste-oti-i-ethniki-politiki-biblioy-tha-ginei-horis-toys-ekdots

#6
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2024

// Καθηγήτρια του ΤΘΣ στο νέο Διοικητικό Συμβούλιο του ΟΣΔΕΛ

Στο νέο Διοικητικό Συμβούλιο του ΟΣΔΕΛ (Οργανισμός Συλλογικής Διαχείρισης Έργων του Λόγου), όπως αυτό προέκυψε από τις αρχαιρεσίες της 9ης και 10ης Ιουλίου 2024, συμμετέχει η Καθηγήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, Τιτίκα Δημητρούλια. Της εκφράζουμε τα θερμά μας συγχαρητήρια και της ευχόμαστε μια καλή και παραγωγική θητεία!

Η πλήρης σύνθεση του ΔΣ έχει ως εξής:

Πρόεδρος: Αντώνης Χ. Καρατζάς, εκδότης (Νομική Βιβλιοθήκη Α.Ε.) Αντιπρόεδρος: Φίλιππος Δ. Δρακονταειδής, συγγραφέας Γραμματέας: Κώστας Κατσουλάρης, συγγραφέας Ταμίας: Κώστας Δαρδανός, εκδότης (Εκδόσεις Gutenberg) Μέλη: Μαρία Αγγελίδου, συγγραφέας/μεταφράστρια, Τιτίκα Δημητρούλια, συγγραφέας/καθηγήτρια πανεπιστημίου, Δημήτρης Ηλιόπουλος, εκδότης Τύπου (Δέσμη Εκδοτική Α.Ε.), Αργύρης Καστανιώτης, εκδότης (Εκδόσεις Καστανιώτη Α.Ε.Β.Ε.), Γιάννης Κωνστανταρόπουλος, εκδότης (Εκδόσεις Μίνωας Α.Ε.), Ανδρέας Παναγόπουλος, δημοσιογράφος, Γιώργος Πασχαλίδης, εκδότης (Εκδόσεις Broken Hill Α.Ε.), Θεόδωρος Φορτσάκης, συγγραφέας/καθηγητής πανεπιστημίου.

Η διάρκεια της θητείας του Διοικητικού Συμβουλίου είναι τριετής.

<https://www.osdel.gr/el/news/4622>

// 52ο Φεστιβάλ Βιβλίου, Πεδίο του Άρεως, 6-22 Σεπτεμβρίου 2024

Το φετινό Φεστιβάλ Βιβλίου είχε θέμα «Νεολαία και Ανάγνωση» με υπότιτλο τον στίχο του Ελύτη «Από σένα η άνοιξη εξαρτάται» και διοργανώθηκε από τον Σύνδεσμο Εκδοτών Βιβλίου (ΣΕΚΒ) από τις 6 έως τις 22 Σεπτεμβρίου στο Πεδίο του Άρεως στην Αθήνα. Το κεντρικό αφιέρωμα του φεστιβάλ ήταν επικεντρωμένο στις νεότερες γενιές: στην ευαισθητοποίησή τους σε κρίσιμα ζητήματα, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον, η ορθή χρήση της τεχνολογίας, η Τεχνητή Νοημοσύνη κ.ά., στις απαντήσεις που μπορεί να δώσει το βιβλίο σε καιρία φιλοσοφικά και πρακτικά ερωτήματα και στις διεξόδους που μπορούν να βρουν μέσω του Πολιτισμού. Την αφίσα και το εξώφυλλο του καταλόγου του 52ου Φεστιβάλ Βιβλίου 2024 κόσμησε έργο του Λεωνίδα Γιαννακόπουλου. Συμμετείχαν 200 εκδοτικοί οίκοι, με 280 περίπτερα και διοργανώθηκαν 200 πολιτιστικές εκδηλώσεις, συναυλίες, θεατρικές παραστάσεις, διαδραστικά εκπαιδευτικά δρώμενα και πολλά άλλα.

<https://sekb.gr/52-festival-vivliou>

// Hachette v. Internet Archive

Ο Όμιλος Hachette κέρδισε τελικά, τον Σεπτέμβριο 2024, την έφεση στη δίκη περί πνευματικών δικαιωμάτων κατά της ψηφιακής δανειστικής βιβλιοθήκης του Internet Archive. Ο εκδοτικός κολοσσός υποστήριξε ότι παραβιάζονται τα πνευματικά δικαιώματα των συγγραφέων και των οίκων που εκπροσωπεί με το σκανάρισμα ολόκληρων βιβλίων και τον δανεισμό ψηφιακών αντιτύπων από το Internet Archive. Η αντιδικία ξεκίνησε την περίοδο της πανδημίας όταν, λόγω των έκτακτων συνθηκών περιορισμού και αδυναμίας να μεταβεί κάποιος σε βιβλιοθήκη, η πλατφόρμα άλλαξε την πολιτική της και επέτρεψε τον ταυτόχρονο ελεγχόμενο δανεισμό του ίδιου βιβλίου από περισσότερους αναγνώστες ταυτόχρονα (National Emergency Library, NEL). Τα σκαναρισμένα βιβλία ήταν εξαντλημένοι τίτλοι που δεν κυκλοφορούν στην αγορά. Το επιπλέον επιχειρήμα της πλατφόρμας ότι η αγορά του βιβλίου δεν επηρεάζεται από τον δανεισμό και ότι η ίδια λειτουργεί όπως όλες οι δανειστικές βιβλιοθήκες κατέχοντας ένα φυσικό αντίτυπο από τα βιβλία που προσφέρονται για ανάγνωση, δεν έπεισε το δικαστήριο της Νέας Υόρκης που εκδίκασε την υπόθεση. Περισσότεροι από 500.000 τίτλοι αφαιρέθηκαν από την πλατφόρμα παρά τις δημόσιες εκκλήσεις ερευνητών και αναγνωστών, στερώντας έτσι την πρόσβαση στα ψηφιοποιημένα βιβλία με το επιχειρήμα ότι ενδέχεται να πλήττονται τα κέρδη των εκδοτών...

<https://www.wired.com/story/internet-archive-loses-hachette-books-case-appeal/>

<https://arstechnica.com/tech-policy/2024/06/appeals-court-seems-lost-on-how-internet-archive-harms-publishers/>

// Υποχρεωτική η διδασκαλία της Λογοτεχνίας στα σχολεία

Από τον Ιανουάριο 2025 καθιερώνεται η διδασκαλία ενός ή δύο ολόκληρων μυθιστορημάτων σε όλες τις σχολικές αίθουσες. Κατά τη διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης οι μαθητές των νηπιαγωγείων, δημοτικών, γυμνασίων και λυκείων της χώρας θα διαβάσουν υποχρεωτικά ολόκληρα λογοτεχνικά έργα, ελληνικά και μεταφρασμένα, και όχι μόνο αποσπάσματα όπως γινόταν μέχρι τώρα.

Όπως ανακοίνωσε το Υπουργείο Παιδείας, για τα νήπια προβλέπονται τα παραμύθια των Αδελφών Γκριμ, του Χανς Κρίστιαν Άντερσεν και οι μύθοι του Αισώπου και για τους μαθητές του Δημοτικού οι μύθοι του Ζαν ντε Λα Φονταίν, ο *Μικρός Πρίγκιπας* του Αντουάν ντε Σαιντ Εξυπερύ και έργα των Πηνελόπη Δέλτα και Κωνσταντίνου Θεοτόκη. Στα Γυμνάσια θα απολαύσουν τις περιπέτειες του Σέρλοκ Χολμς ενώ στα Λύκεια θα βυθιστούν στο *1984* του Τζωρτζ Όργουελ και τον *Ιούλιο Καίσαρα* του Σαίξπηρ. Σκοπός του νέου προγράμματος είναι να ενισχυθεί η «βιβλιοφιλία» (υποθέτουμε ότι εννοείται η παλαιότερη «φιλαγνώσια»), ιδιαίτερα έναντι των προκλήσεων της ψηφιακής εποχής.

<https://tinyurl.com/bdzca2dh>

// Οι «Τετάρτες του βιβλίου»

Το Εργαστήριο Ιστορίας του Βιβλίου (ΕΙΒ) εγκαινίασε πέρυσι την «Τετάρτη του Βιβλίου» σε συνεργασία με το Ινστιτούτο ETERON. Στον κύκλο συναντήσεων, που γίνονται μία Τετάρτη κάθε μήνα στον χώρο του Ινστιτούτου (Λεωκορίου 38-40, Ψυρρή) στις 6:30 μ.μ., νέοι ερευνητές και υποψήφιοι διδάκτορες που ασχολούνται με θέματα σχετικά με το βιβλίο παίρνουν τον λόγο για να παρουσιάσουν τις δικές τους προσεγγίσεις σε διάφορες ιστορικές περιόδους και από ποικίλες αφητηρίες και αφορμές.

Την προηγούμενη χρονιά ομιλήτριες ήταν η Παυλίνα Μάρβιν, για την ευρωπαϊκή κρατική πολιτική βιβλίου και τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού παραδείγματος με έμφαση στην περίπτωση του ΕΚΕΒΙ, η Αμαλία Σταθάκη, για τη λογοτεχνική μετάφραση την περίοδο της χούντας και της Μεταπολίτευσης, η Αθηνά Μαρκοπούλου, για το βιβλίο ως αντικείμενο απωθημένης επιθυμίας και τη μάχη για τον νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα στον ύστερο 19ο αιώνα και η Αριστέα Κομνηνέλλη, για τη γαλλική πολιτιστική διπλωματία και το βιβλίο και την εφαρμογή της στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1920-1960.

Στον νέο κύκλο το πρόγραμμα προβλέπει τους εξής:

25 Σεπτεμβρίου 2024	Ναζίρ-Παύλος Ναζάπ <i>Το θρησκευτικό έντυπο στην Ελλάδα του 20ού αιώνα: Πρακτικές και λειτουργίες</i>
16 Οκτωβρίου 2024	Αθηνά Ζησοπούλου <i>Οι Εργάτες Τύπου της Αθήνας (1933-1967)</i>
11 Δεκεμβρίου 2024	Γιώργος Μπουδαλής <i>Το βιβλίο ως αντικείμενο και η αρχαιολογία του βιβλίου</i>
18 Δεκεμβρίου 2024	Κωνσταντίνα-Αϊσέ Γιλμάζ <i>Η χρήση του παραθέματος στη νεοελληνική πεζογραφία</i>
15 Ιανουαρίου 2025	Σπύρος Κακουριώτης <i>Η έντυπη δραστηριότητα του Ανοιχτού Θεάτρου</i>

Οι συναντήσεις είναι ανοιχτές στους ερευνητές, τους επαγγελματίες του βιβλίου, και σε κάθε βιβλιόφιλο και φιλαναγνώστη που ενδιαφέρεται να τις παρακολουθήσει και να συμμετάσχει στις συζητήσεις μας.

<https://tinyurl.com/4k6ym79s>

